

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Marina Gušauskienė

TEISĖ Į GYNYBĄ ATSKLEIDŽIANT IR TIRIANT
NUSIKALSTAMAS VEIKAS: TEORINĖS TEISINĖS
PRIELAIIDOS IR PRAKTINIO TAIKYMO PROBLEMAS

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2007

Disertacija rengta 2001 – 2005 metais Mykolo Romerio universiteto Baudžiamojo proceso katedroje. Disertacija ginama eksternu

Mokslinis vadovas (2001-2005):

Doc. dr. Kęstutis Stungys (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

Mokslinis konsultantas:

Doc. dr. Petras Ancelis (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė, 01 S).

ĮVADAS.....	4
Tyrimų apžvalga.....	8
Mokslinio tyrimo metodai.....	9
I dalis. Teisės į gynybą teoriniai pagrindai.....	12
1.1 Gynybos baudžiamajame procese samprata.....	20
1.2 Teisės į gynybą instituto raida.....	25
1.3 Teisės į gynybą samprata ir esmė.....	30
1.4 Teisės į gynybą pradžia.....	35
1.5 Teisė į gynybą baudžiamojo proceso principų sistemoje.....	49'
II dalis. Teisės į gynybą procesinis turinys.....	61
2.1 Įtariamojo teisė elgtis savo nuožiūra	62
2.2 Įtariamojo teisė reikalauti savo procesinių teisių užtikrinimo.....	92
2.3 Teisė kreiptis į kompetentingą pareigūną dėl įtariamojo procesinių teisių apsaugos.....	109
III dalis. Teisės į gynybą reglamentavimo ir praktinio taikymo problemos atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas.....	112 /
3.1 Teisė į gynybą sprendžiant ikiteisminio tyrimo pradėjimo (nepradėjimo) klausimą.....	112
3.2 Įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimas ikiteisminio tyrimo etape.....	120
3.3 Teisės į gynybą realizavimas užbaigiant ikiteisminį tyrimą.....	130
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	137
LITERATŪRA.....	143
PRIEDAI.....	171
Autorės paskelbtų mokslinių straipsnių disertacijos tema sąrašas.....	181

*Ubi ius, ibi remedium.
Kur teisė, ten ir jos gynyba.*

„Nėra tokio nusikalstamo darbo, kurio kaltininkų negalima būtų ginti, o visuomenės gyvenimas yra toks sudėtingas, žmogaus siela tokia gili ir įvairi, kad visada bylos aplinkybėse galima rasti pagrindą kaltinamojo užtarimui nenusižengiant tiesai

(Petras Leonas)

ĮVADAS

Temos aktualumas. Teisinės valstybės priedermė – rūpintis ir ginti savo piliečius nuo neteisėto ir nepagrįsto jų teisių bei interesų suvaržymo. Siekiant šio tikslo valstybėje vykdomos įvairios strateginės programos. Viena iš jų – baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso sferoje vykdoma valstybės politika, kurios pagrindinis tikslas – teisėtumo, teisingumo bei pagarbos individui ir jo teisėms užtikrinimas.

Pagarba asmens teisėms ir teisėtiems interesams, grindžiama teisių ir pareigų vienovės modeliu, baudžiamajame procese diferencijuojama priklausomai nuo asmens užimamos teisinės procesinės padėties. Vieniems iš proceso dalyvių – įtariamiesiems (kaltinamiesiems) - visuomenės susitarimu suteikiamos pozityvios lengvatos, leidžiančios optimaliai ginti savo teisėtą interesą. Šios kategorijos asmenų procesinės padėties išskirtinumas nulemtas paties baudžiamojo proceso, ypač ikiteisminio tyrimo stadijos, kaip viso proceso pagrindo, ir reikalauja jų ypatingos (papildomos) apsaugos, kuri realizuojama suteikiant įtariamiesiems teisę į gynybą - specifinę bendrosios teisinės gynybos atmainą. Kaip taikliai pastebėjo garsus priekario Lietuvos advokatas Bieliackinas S., <...> valstybė, traukdama asmenį atsakomybėn, kaltina vieną tos pačios visuomenės narių. Todėl savo gerovei, savo teisėms apsaugoti, valstybė turi ginti kaltinamuosius, kaip valstybė gina nukentėjusiuosius <...> [146, p.8].

Teisė į gynybą visų šalių baudžiamuosiuose procesuose praktiškai įtvirtinta palyginti neseniai¹. Anksčiau galimybė gintis nuo pareikšto įtarimo neigta, nes įtariamasis laikytas

¹ Pvz., Airijoje tik nuo 1924 m. sunkaus nusikaltimo padarymu įtariamam asmeniui buvo suteikta teisė duoti parodymus savo naudai, pateikti tyrimo pareigūnams jo žinioje esančius daiktus ar duomenis, užduoti klausimus kaltinimo liudytojams. Iki to laiko sunkaus nusikaltimo padarymu įtariamasis asmuo neturėjo tokių teisių. Buvo manoma, kad įtariamasis sunkaus nusikaltimo (ypač nusikaltimais prieš valstybę) padarymu asmuo tokių teisių nevertas (aut. past.).

beteisiu tyrimo objektu. Besikeičiant baudžiamojo proceso modeliams teisė į gynybą pradėta mokliškai tyrinėti ir praktiškai realizuoti, buvo plečiamas jos procesinis turinys.

Net dabar, nepaisant plataus teorinio pripažinimo baudžiamajame procese, teisės į gynybą praktinis įgyvendinimas yra viena iš opių ir labiausiai diskutuojamų, bet vis dar pakankamai neišspręstų problemų.

Baudžiamojo proceso teisės moksle nėra vieningos nuomonės, apibrėžiančios teisės į gynybą vietą baudžiamajame procese. Mokslinės literatūros analizė leidžia teigti, jog sąvoka „teisė į gynybą“ ta pačia esme, skirtinguose kontekstuose vartojama ir kaip teisės principas, ir kaip teisės norma, ir kaip valstybės vykdomos teisinės apsaugos rūšis. Taigi mums aktualu apibrėžti sąvokos „teisė į gynybą“ tikslią vietą teisės ir baudžiamojo proceso principų ir normų hierarchijoje. Be to, svarbu tiksliai suformuluoti teisės į gynybą sampratą, kuri tam tikra dalimi priklauso nuo baudžiamojo proceso modelio bei visuomenės požiūrio į nusikaltusį asmenį.

Efektyviai teisės į gynybą realizacijai svarbus minėtos kategorijos procesinio teisinio turinio atskleidimas. Todėl labai svarbu susipažinti su Lietuvos ir kitų valstybių teisės aktuose įtvirtintomis normomis, reglamentuojančiomis teisės į gynybą sampratą bei įgyvendinimo tvarką (jos ypatumus), sąlygas, kriterijus ikiteisminio tyrimo metu. Tai leistų pateikti optimalius baudžiamojo proceso įstatymo papildymus, pakeitimus ir padėtų teisės taikytojui tiksliai suvokti pastarosios kategorijos taikymo tikslus bei kriterijus.

Tyrimo objektas. Tyrimo objektas - visuomeniniai santykiai, susiklostantys įtariamajam realizuojant įstatymu jam suteiktą teisę į gynybą nuo pareikšto įtarimo ar kitokių jo teisinei, procesinei ar finansinei padėčiai neigiamų pasekmių ikiteisminio tyrimo metu.

Tyrimo tikslas. Disertacijos tikslas – išnagrinėti įtariamojo teisės į gynybą ikiteisminio tyrimo metu teorinius pagrindus, jos santykį su teisės principais, teisės į gynybą realizavimo aspektus bei pateikti siūlymus dėl teisės į gynybą mechanizmo tobulinimo.

Tyrimo uždaviniai:

- atskleisti įtariamojo teisės į gynybą sampratą, jos reikšmę bei teisinį procesinį turinį, santykį su teisės principais ir teisės normomis ikiteisminio tyrimo metu;
- atskleisti įtariamojo teisės į gynybą sampratą bei požiūrį į nagrinėjamą kategoriją praktiniame darbe atliekant ikiteisminį tyrimą, taip pat išnagrinėti įtariamojo teisės į gynybą teisinio procesinio turinio praktinio realizavimo galimybes per ikiteisminį tyrimą;
- iširti Lietuvos ir kitų valstybių teisės normas, reglamentuojančias įtariamojo teisės į gynybą normas ir jos praktinį taikymą ikiteisminio tyrimo metu;

- atskleisti ir išnagrinėti įtariamojo teisės į gynybą pradžios momentą, kai pradamas baudžiamasis persekiojimas;
- pateikti rekomendacijas, įgalinančias optimaliai reglamentuoti ir efektyviai taikyti įtariamojo teisę į gynybą ikiteisminio tyrimo metu.

Hipotezė. *Teisės į gynybą dabartinis reglamentavimas neužtikrina įtariamojo teisėtų interesų veiksmingos apsaugos ir gynybos.*

Atliktas tyrimas ir suformuluotos išvados pagrindžia šiuos teiginius:

- teisė į gynybą yra viena iš teisinės apsaugos rūšių;
- teisės į gynybą pradžia ir tolimesnę eigą apsprendžia teisės normomis įtvirtintas asmens procesinės padėties apibrėžtumas (išsamumas), siejamas su demokratinėse teisinėse valstybėse visuotinai pripažįstamais žmogaus teisių ir laisvių apsaugos standartais, kurie atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto nuostatas;

- teisės į gynybą efektyvus realizavimas priklauso ne vien nuo procesiniame įstatyme įtvirtintų galimybių ginti savo teises ir teisėtus interesus, bet ir griežto ir nuoseklaus jų laikymosi, ne piktnaudžiavimo nustatytomis procesinėmis garantijomis bei proceso subjektų kompetencijos ir teisinės etikos.

Mokslo darbo naujumas ir jo praktinė reikšmė. Disertaciniame darbe pirmą kartą kompleksiskai išnagrinėta įtariamojo teisė į gynybą ikiteisminio tyrimo metu, jos vieta konstitucinių bei kitų baudžiamojo proceso teisės principų sistemoje.

Disertacinio tyrimo lygiu nagrinėjama, ar šiuo metu Lietuvoje vyraujanti įtariamojo teisės į gynybą koncepcija atitinka tarptautinius reikalavimus žmogaus teisių apsaugos srityje, ypač atliekant ikiteisminį tyrimą; pateikiamas naujas požiūris į kai kuriuos struktūrinius teisės į gynybą procesinio turinio elementus, mokliškai apibendrinama ir įvertinama ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų veiklos praktika.

Įtariamojo teisės į gynybą ikiteisminio tyrimo metu problemų tyrimas, jos realizacija pareiškiant įtarimą, santykio su dominuojančia teisės koncepcija analizė turi didelę mokslinę ir praktinę reikšmę. Būtent teisė į gynybą tampa valstybės demokratijos ir humanizmo vertinimo matu (kriterijumi). Asmens saugumas visuomenėje priklauso nuo pastarosios požiūrio į teisę į gynybą.

Gilesnių ir naujesnių teisės į gynybą koncepcijos tyrinėjimų būtinumas grindžiamas vis naujesniais advokatų praktikos reikalavimais, visuomenėje vykstančiais politiniais ir socialiniais pokyčiais.

Tyrimo šaltiniai. Disertacinio darbo pagrindiniai šaltiniai yra Lietuvos ir užsienio šalių (Vokietijos, Japonijos, Prancūzijos, Anglijos, JAV, Italijos) baudžiamojo proceso įstatymai (kodeksai), reglamentuojantys įtariamojo teisę į gynybą bei jos procesinio taikymo ypatumus ikiteisminio tyrimo metu, Lietuvos, Europos Žmogaus Teisių Teismo ir kitų užsienio šalių teismų praktika, tarptautinės konvencijos ir rekomendacijos, baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės, kriminologijos mokslų literatūra, statistikos duomenys (prokuratūros, Vidaus reikalų ir Teisingumo ministerijų), atlikti tyrimai (Teisės instituto, Teisės projektų ir tyrimų centro, Advokatų tarybos) bei teisėsaugos pareigūnų ir tiesioginių teisės į gynybą subjektų – nuteistųjų – vertinimai.

TYRIMŲ APŽVALGA

Šiame darbe siekiama apžvelgti ir nešališkai įvertinti įtariamojo teisės į gynybą ikiteisminio tyrimo metu teisinę koncepciją, jos pagrindu formuojamą procesinį turinį bei realizavimo galimybes tyrimo metu.

Mums nepavyko aptikti kompleksinio tyrimo šia tema. Skirtinguose Lietuvos teisinės minties raidos etapuose didžiausias dėmesys mokslinėje literatūroje buvo skirtas gynybos, kaip baudžiamojo proceso, funkcijos analizei, akcentuojant gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momento ir dalyvavimo problematiką. Tam tikrus nagrinėjamo klausimo aspektus tyrė Algimantas Dziegoraitis, Vladas Falkauskas, Gintaras Goda, Karolis Jovaiša, Jolanta Kanapeckaitė, Marcelis Kazlauskas, Vladas Kilinskas, Petras Kudaba, Kęstutis Lipeika, Remigijus Merkevičius, Jonas Prapiestis, Kęstutis Stungys, Zita Šličytė, Artūras Žurauskas ir kiti. Advokato vaidmuo baudžiamajame procese buvo nagrinėtinas ir kriminalistinėje taktikoje (Anatolijus Pošiūnas); gynybos šalies galimybės analizuojamos laikino sulaikymo kontekste (Tadas Klimas, Topolis) Minėtinas ir tarpukario Lietuvos (1918 – 1940) mokslininkas Simanas Bieliackinas, nagrinėjęs būtinojo gynėjo dalyvavimo bei kaltinamojo prisipažinimo vertinimo ir gynybos pozicijos suderinimo aspektus, advokatų dalyvavimo rengiamajame tardyme problematiką ir kt.

Darbe remiamasi prancūzų mokslininko Jean Pradel, kurio monografija “Lyginamoji baudžiamoji teisė” iš esmės skirta baudžiamosios teisės bendrosios dalies problemoms, nuostatomis. Tačiau minėto mokslininko tyrimas tuo neapsiriboja: jis apima ir baudžiamojo proceso, ir bausmių vykdymo probleminius aspektus. Atkreiptinas dėmesys į monografijoje analizuojamų įtariamojo teisės į gynybą sampratų įvairovę bei procesinio turinio analizę, kuri atliekama atsižvelgus į konkrečios valstybės teisinius tradicijas.

Tam tikrais nagrinėjamos temos aspektais labai daug mokslinių tyrimų, kurių kryptingumas priklauso nuo autoriaus palaikomos pozicijos, atlikta Rusijoje. Vieni autoriai gynybos problematiką ir atsiradimo ištakas sieja su pačia visuomene ir joje vykstančiais socialiniais procesais (Jurij Lubšev), kiti siūlo iš esmės naują teisės mokslo šaką – advokatologiją (Leonid Zašliapin). Gynybos šalies padėtis baudžiamajame procese, jos strategija nagrinėjama remiantis ir psichologijos mokslo žiniomis (Jakov Avrach); išskiriant gynybos dalyką ir ribas – Anatolij Koni, Leonid Brusnicin ir kt.

MOKSLINIO TYRIMO METODAI

Darbe nagrinėjamos problemos ir keliami uždaviniai sąlygojo naudotų tyrimo metodų derinį. Moksliniam tyrimui pasirinkti tiek teoriniai, tiek empiriniai metodai. Autorė atkreipia dėmesį į šiame darbe naudojamų mokslinių tyrimo metodų ypatumus ir jų svarbą.

Lyginimo metodas. Lyginimo metodu nagrinėjamos mokslinės koncepcijos, atskirų mokslo plėtotojų nuomonės, Lietuvos ir užsienio valstybių teisės aktai, numatantys teisės į gynybą reglamentavimą ir realizavimą ikiteisminio tyrimo metu. Šiuo metodu buvo atskleisti teisinių kategorijų – įtariamojo teisės į gynybą bei patraukimo baudžiamajon atsakomybėn – sąlyčio taškai bei skirtumai. Lyginimo metodu aiškinamas teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo metu Lietuvos baudžiamajame procese. Šiuo metodu atliekama analizė ir daromos išvados apie Lietuvos ir kitų šalių (Vokietijos, JAV, Japonijos, Anglijos, Prancūzijos) minėto instituto panašumus ir skirtumus.

Lyginamasis istorinis metodas. Šiuo metodu bandoma išsiaiškinti, kas bendra ir ypatinga istoriniuose reiškiniuose, gretinant vieną ar įvairius reiškinius skirtingose istorinio vystymosi pakopose [167, p.409]. Taikant lyginamąjį istorinį metodą buvo analizuojamos šiuo metu galiojančio ir anksčiau galiojusio Lietuvos baudžiamajo proceso kodekso (toliau vadinama - BPK) normos, užsienio šalių baudžiamieji procesiniai įstatymai, reglamentuojantys įtariamojo teisės į gynybą sampratą bei šios kategorijos realizavimo galimybes ikiteisminio tyrimo metu, pabrėžiant ankstesnio ir vėlesnio reguliavimo santykį ir tarpusavio ryšį, diegiamų ar siekiamų diegti naujovių svarbą ir pagrįstumą, kartais atskleidžiant egzistavusių (bet atsisakytų) normų pažangumą ir aktualumą šiandien. Tai pasakytina apie baudžiamajo proceso normas, reglamentuojančias atskirų teisės į gynybą procesinio turinio elementų įtvirtinimą, bei tam tikrus teisės į gynybą realizavimo ypatumus, pvz., pradedant ikiteisminį tyrimą.

Sisteminės analizės metodas. Sisteminės analizės metodas leido nagrinėti tyrimo objektą kaip darnios įtariamojo teisių ikiteisminio tyrimo metu sistemos dalį atskleidžiant jo ryšį su kitais svarbiais sistemos elementais. Pvz., sisteminės analizės metodas leido apibrėžti įtariamojo teisės į gynybą, kaip procesinės kategorijos, vietą konstitucinių ir baudžiamajo proceso teisės principų ir teisės normų hierarchijoje.

Indukcinio – dedukcinio pažinimo metodas. Taikant šį metodą, t.y. naudojantis įgytomis žiniomis, faktais, empirinių duomenų apibendrinimais ir atvirkščiai buvo formuluojami konkretūs pasiūlymai (rekomendacijos) įstatymų leidėjui ir teisės taikytojams.

Baudžiamųjų bylų dokumentų turinio (kontentinės) analizės metodas. Taikant šį tyrimo metodą buvo analizuojama ikiteisminio tyrimo medžiaga (2005-2006), parinkta atsitiktinės atrankos būdu, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl gynėjo dalyvavimo bei savo teisių realizavimo galimybių ikiteisminio tyrimo metu. Kontentinės dokumentų analizės metodas leido išskirti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įtariamojo teisės į gynybą praktinį realizavimą, jo dėsningumus, nustatyti tam tikras reglamentavimo spragas.

Anketinės apklausos paštu metodas. Rašant disertacinį darbą buvo atliktas praktinis tyrimas (anoniminis anketavimas), kuriame dalyvavo penkios respondentų grupės: ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, teisėjai, advokatai, nuteistieji. Iš viso anketų (viena ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams, teisėjams ir advokatams (žr. 1 priedą) ir viena nuteistiesiems (žr. 2 priedą)) su klausimais buvo išsiųsta ir gauta iš 464 respondentų (300 anketų gauta iš nuteistųjų, 50- iš tyrėjų, 33 - iš advokatų; 48– iš prokurorų ir 33 – iš teisėjų).

Anketos sudarytos iš trijų klausimų blokų: klausimai, susiję su įtariamojo teisės į gynybą samprata bei jos procesiniu turiniu ikiteisminio tyrimo metu, klausimai, susiję su įtariamojo teisės į gynybą teisiniu reglamentavimu ir praktiniu realizavimu per ikiteisminį tyrimą, ir klausimai, susiję su respondentų demografiniais duomenimis. Demografiniai respondentų duomenys (pvz., amžius, darbovietė, stažas, teistumas ir pan.) būtini siekiant suvokti gautų atsakymų kryptingumą, nešališkumą bei kitas tendencijas.

Pagrindinis tyrimo tikslas – išnagrinėti įtariamojo teisės į gynybą teorinį bei taikomąjį praktinį suvokimą; teisinį reglamentavimą bei jo santykį su faktiniu praktiniu teisės į gynybą realizavimu ikiteisminio tyrimo metu. Taip pat buvo siekiama nustatyti, ar šiuo metu įtariamajam suteiktos teisės per ikiteisminį tyrimą pakankamos efektyviam teisės į gynybą realizavimui ikiteisminiame tyrime ir suformuluoti bei pateikti išsamius apibendrinimus ir pasiūlymus.

Dauguma apklaustų nuteistųjų - turintys ne pirmą teistumą, nepriklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnio; dauguma teisėsaugos pareigūnų - turintys ne mažesnę kaip trejų metų teisinio darbo stažo šiose institucijose.

Tyrimo rezultatų aprobavimas. Tyrimo rezultatai aprobuoti Mykolo Romerio universiteto Baudžiamojo proceso teisės katedros posėdyje. Tyrimo rezultatus autorė panaudojo dėstydamą Viešo administravimo fakulteto Teisės ir policijos veiklos krypties bakalauro dieninių ir neakivaizdinių studijų programos studentams ikiteisminį tyrimą Mykolo Romerio universitete, taip pat rengdama publikacijas leidiniui “Jurisprudencija”.

Darbo struktūra. Darbā sudaro ievads, tyrimo apžvalga, trīs daļas, vienuolika skyriņus, tyrinājimo pamatū suformuluotos išvados ir pasiūlymai, literatūros sārāšas ir darbo priedit. Pabaigoje pateikiamas autorēs publikacijū disertācijas tema sārāšas.

I DALIS

TEISĖS Į GYNYBĄ TEORINIAI PAGRINDAI

Prioritetine ir problemine teisės kryptimi laikomas asmens laisvių ir neliečiamumo gynimas. Prigimtinių žmogaus teisių sistemoje šiai sričiai skiriama ypatinga vieta. Valstybės požiūris į žmogaus teises ir laisves – tai savotiškas teisinės valstybės brandos rodiklis. Visuomenė privalo gerbti žmogaus teises, priešingu atveju ji niekada negalės atsikratyti totalitarinės praeities bei tobulėti. Nepakankama žmogaus teisių teisinė reglamentacija, iki galo neišsivystęs žmogaus teisių apsaugos institutas, nepakankamų savo interesų gynimo galimybių turėjimas gali tapti pagrindu pažeisti ar varžyti žmogaus teises ir laisves.

Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynybos problema glaudžiai siejama su visuomenės vystymosi raida ir gvildinama įvairių mokslo šakų. Daugelis asmens apsaugos (apskritai nuo išorinio poveikio) problemų nagrinėjamos filosofinės antropologijos aspektu – mokslo, traktuojančio žmogaus istoriją, kurio „kertiniu akmeniu“ laikomi visuomenėje besiklostantys santykiai ir jų ryšys su biologinėmis žmogaus savybėmis [263, p.98-99].

„Gynybos“ tyrinėjimas ypatingai svarbus sprendžiant daugybę įvairių žmogaus socialinio gyvenimo problemų. Todėl „gynyba“ aktuali ne tik socialiniams, bet ir kitiems mokslams. Kiekvieno mokslo tikslas arba ištirti „gynybą“ kaip reiškinių, arba kurti šio reiškinių tobulinimo prielaidas. Kiekvienas mokslas, tiriantis gynybos problemas (pvz., etika, ekonomika, psichologija, teisė ir pan.), jas tyrinėja tik tam mokslui būdingais metodais ir aspektais.

Žmogus, gyvendamas visuomenėje, domisi įstatymais, kurie reguliuoja (ar įtakoja) jo gyvenimą, santykius su supančia aplinka, visuomene. Tai yra natūralus procesas, skatinantis visuomenės progresą, tenkinantis kultūrinio nepakankamumo poreikį. Tačiau neišvengiamai kyla žmogaus ir visuomenės, privataus ir visuomeninio intereso derinimo problema. Atrodo logiška, jog norėdamas išgyventi visuomenėje, žmogus privalo savo asmeninius interesus priderinti (sutapatinti) su visuomeniniais. Tačiau tokia visuomeninių ir asmeninių interesų unifikacija neišvengiamai nulemtų individo socialinės raidos (vystymosi), kuri įmanoma tik esant interesų konfliktui, žlugimą. Tačiau šiuo atveju konfliktas traktuotinas pozityviaja prasme. Bet norėtuși atkreipti dėmesį, jog neretai pozityvus konfliktas perauga į destruktivų, nukreiptą į kito asmens teisių ar interesų suvaržymą, kartais - netgi pažeidimą. Tuomet atsiranda poreikis gintis: gintis pačiam ir ginti savo interesus (subjektinė gynyba), ginti kito asmens interesus (bendra socialinė gynyba). Apskritai *gynybos* poreikis visuomenėje nulemtas individualių žmogaus teisių ir laisvių *apsaugos* garantavimu.

Asmens gynybos problema visuomenėje, jos santykis su įtarimu (kaltinimu), atsakomybės instituto daromas poveikis asmeniui, požiūris į galiojančią teisę – šie aspektai yra labai priešaringi, nes persipina valstybės interesai ir pareiga. Visuomenės sutartis (susitarimas) gerbti vienas kito interesus efektyvi tik tuo atveju, kai visi visuomenės nariai jos laikosi. Susitarimo pažeidimo atveju, siekiant atstatyti pažeistą teisę, dažnai tenka imtis prievartos – išimtinės teisės, kurią turi tik valstybė. Šiuo atveju kyla dilema: valstybė, taikydama prievartos priemonės ir gindama visuomenę, privalo užtikrinti ir pažeidėjo, kaip piliečio, interesus. T.y. ginti jo interesus arba suteikti galimybę gintis pačiam. Tačiau manome, jog baudžiamajame procese netikslinga gynybą tapatinti tik su teisėsaugos institucijų veikla įtariamajam. Šios problemos negalima gvildinti remiantis asmens teisių ir laisvių bei įstatymo raidės traktavimo formaliu vertinimu bei atskyrimu (t.y. nustatant teisėsaugos institucijų pareigūnams tam tikras pareigas įtariamojo atžvilgiu). Reikia turėti omenyje ir faktines teisės galimybes, t.y. įtarimo (kaltinimo) daromą poveikį bei įtariamojo galimybę gintis nuo pareikšto kaltinimo (įtarimo). Įtariamasis gali įtakoti nusikalstamos veikos tyrimą, derindamas jį prie savo asmeninių interesų. O tai reiškia, kad baudžiamajame procese tam tikra individuali asmens laisvės išraiška neatitinka įstatymo raidės bei dvasios, todėl teisėsaugos institucijų ne ginama, o ryžtingai nutraukiama, kadangi tokios laisvės toleravimas gali būti grėsmingas nusikalstamos veikos tyrimui bei pačiai valstybei. Taip pat nereikia pamiršti, kad gynyba kildinama iš valstybės interesų, asmens laisvės bei baudžiamąjo proceso tikslų suderinamumo, todėl atskirų elementų pokyčiai neturi ir negali veikti bendrosios gynybos koncepcijos ir jos statuso valstybėje. Nors tam tikra prasme gynyba, tiksliau sakant, suteiktos galimybės (teisės) ginti procesinį interesą baudžiamajame procese, nėra autonomiškai valstybės vykdomos baudžiamosios politikos atžvilgiu. Kaip socialinis reiškinys, gynyba lieka nepakitusi ir nepriklauso nuo vykstančių procesų visuomenėje; baudžiamajame procese gynybai taikomos priemonės, imperatyvus ir diskrecinis galėjimas procesiškai veikti priklauso nuo visuomenėje susiformavusių tradicijų, istorinių bei kultūrinių ištakų, vyraujančių tendencijų ir pažiūrų, dominuojančios teisės sampratos bei galiojančių teisės principų.

Teisės moksle gynyba plačiąja prasme suprantama kaip priešprieša neteisėtiems asmens teisių, interesų ir laisvių varžymams; šių pažeidimų prevencija, o taip pat ir kaip padarytos žalos atlyginimas, jei neteisėtų varžymų išvengti ar užkirsti jiems kelią nepavyko. Gynybos plačiąja prasme atsiradimo pagrindu laikoma konkrečios valstybės Konstitucija, galiojantys įstatymai, visuotinai pripažinti teisės principai ir ratifikuotos tarptautinės sutartys.

Įstatymų leidėjas, kalbėdamas apie asmenų teisių garantijas, vartoja bent jau du skirtingus terminus: „apsauga“ ir „gynyba“ [22; 25]. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad šalyje

vykstančios teisinės reformos verčia tikslinti (diferencijuoti) teisės moksle ir įstatymų leidime vartojamus terminus.

Dažnai teisinėje literatūroje terminai „gynyba“ ir „apsauga“ vartojami kaip sinonimai², kartais pakeičiant vieną kitu (pvz., įtariamojo gynyba, asmenų nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų teisių gynimas ir apsauga).

Iš esmės būtų sunku atskirti minėtus terminus, nes jų turinys yra panašus. Mūsų manymu, terminai „gynyba“ ir „apsauga“ atspindi skirtingus asmens teisių ir laisvių garantavimo aspektus. Mes pritariame autoriams, manantiems, kad „gynyba“ savo turiniu platesnė už „apsaugą“ [272, p.68-72; Nors baudžiamojo proceso teisės moksle aptinkama ir kitų pozicijų, kurių šalininkai teigia, jog „gynyba“ yra sudedamasis „apsaugos“ elementas. P.vz., 252, p.46-47; 255, p.13]. Mūsų manymu, terminas „apsauga“ turėtų būti vartojamas pabrėžiant *valstybės bei jos pareigūnų pareigą garantuoti, jog žmogaus teisės ir laisvės nebūtų pažeistos ar suvaržytos, bei kaip visuma įstatymų, organizacinių, techninių ir kitų priemonių, skirtų pažeistų asmens teisių ir laisvių atstatymui*. Tuo tarpu gynyba apima tiek asmens subjektyvių teisių apsaugą, tiek ir šių teisių realaus įgyvendinimo garantijas, bei pažeistų teisių atstatymą. Kitaip tariant, „apsauga“ ne visuomet perauga į „gynybą“. Iš esmės „apsauga“ yra „gynybos“, kaip visumos, dalis. Taigi:

1. „apsauga“ numato teisėtų priemonių taikymą, užtikrindama, kad nebus pažeistos teisės, tuo tarpu „gynyba“ reiškia teisėtų priemonių naudojimą, siekiant apsiginti nuo teisėtų interesų varžymo, vykdant šių pažeidimų prevenciją. Kitaip tariant, skiriasi šių terminų tikslai.

2. „apsauga“ suprantama kaip visuma teisės normų, reglamentuojančių pažeistų asmens teisių ir laisvių atkūrimo procedūras arba reglamentuojančių pareigūnų ir kitų piliečių elgesį žmogaus teisių ir laisvių garantavimo srityje, tuo tarpu „gynyba“ siejama tik su asmens veikla, aktyviu valios išreiškimu, traktuojamu kaip reakcija į dirgiklį (individualių ar visuomeninių interesų pažeidimus, suvaržymus ir pan.), kurio šaltinis dažniausiai žinomas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje [11] bendroji konstitucinė gynyba konkretizuojama: „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtintas *konstitucinis teisminės gynybos principas*“ [76; taip pat žr.

² Kartais manoma, jog „apsauga“ reiškia asmens gynimąsi nuo neteisėtų varžymų apskritai, o „gynyba“ – tik nuo įtarimo (kaltinimo) (aut. past.)

180, p.22-28], kad demokratinėje valstybėje teismas yra pagrindinė institucinė žmogaus teisių ir laisvių garantija, kad konstitucinis teisminės gynybos principas yra universalus [83].

Šiuo atveju subjektu, taikančiu minėtą principą, laikomas teismas, kaip valstybinės valdžios institucija. Teismas vadovaujasi Konstitucija ir kitais įstatymais, todėl teisminė gynyba yra teisinė (teisės pagrįsta). Tačiau manytumėme, kad bendrosios konstitucinės gynybos sąvoka savyje jungia kelis principus: „teisminės gynybos principą“ (numatanti kiekvieno asmens, kurio teisės ar teisėti interesai pažeisti neteisėtais kito asmens veiksmais, galimybę kreiptis į teismą dėl pažeistos teisės atstatymo ar pan. ir kurį įgyvendina teismas)³ ir „konstitucinės apsaugos principą“ (šiuo atveju preziumuojama, kad Konstitucija yra svarbiausias teisės aktas, apsprendžiantis visą teisinę sistemą bei teisės principus. Jokie kiti įstatymai, poįstatyminiai teisės aktai negali prieštarauti Konstitucijos nuostatomis. Tad, manome, kad Konstitucijos viršenybė nulėmė konstitucinės apsaugos principo atsiradimą, užtikrinantį konstitucinį teisėtumą kontroliuojant, ar įstatymai ir kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja Konstitucijai, taip pat, ar Respublikos Prezidento bei Vyriausybės aktai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams [13]. Šis principas įgyvendinamas Konstitucinio Teismo).

Be to, mūsų pozicija grindžiama tuo, kad:

1. Konstitucinis Teismas neįeina į bendrosios kompetencijos teismų sistemą;
2. Konstitucinio Teismo vykdomas teisingumas yra *sui generis* (išskirtinis) ir atsiskleidžia ne kaltumo/nekaltumo klausimo (plačiąja prasme), bet teisės klausimų sprendimu;
3. yra nustatytas griežtas subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, ratas. Todėl „gynyba“ nėra vykdoma, dalyvaujantys byloje asmenys savo bylas Konstituciniame Teisme gali vesti patys arba per **atstovus** (Konstitucinio Teismo įstatymo 32 straipsnis). Mūsų manymu, Konstitucinis Teismas ne atkuria teises ir laisves, bet jas saugo, vykdydamas konstitucinę kontrolę.

Tačiau tenka konstatuoti, kad „konstitucinės apsaugos principas“, dėl jau išvardintų priežasčių realizuojamas tik iš dalies: o svarbiausia, kad piliečių laisvė kreiptis į Konstitucinį Teismą yra ribojama. Todėl manome, kad siekiant efektyvesnės konstitucinės priežiūros ir apsaugos, reikėtų praplėsti asmenų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą ratą (Konstitucinio Teismo įstatymo 65, 74 straipsniai), įtvirtinti individualų konstitucinį skundą. Kitaip tariant,

³ P.vz., Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo [18] 5 straipsnyje įtvirtinta kiekvieno suinteresuoto subjekto teisė kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymų saugomas interesas. Šiuo atveju terminas „gynyba“ vartotinas bendrąja prasme, siejant jį su „teisminės gynybos principo“ realizavimu. (aut. past.)

piliečiai, abejojantys dėl jiems priimto įgaliosos institucijos sprendimo atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, turėtų turėti teisę kreiptis tiesiogiai į Konstitucinį Teismą, o ne bandyti apskusti valstybės įgaliosos institucijos sprendimo atitikimą Lietuvos Respublikos Konstitucijai bendrosios ar specialios kompetencijos teismui⁴. Kol kas toks apskundimas neįmanomas. Administracinių bylų teisenos įstatymo 4 straipsnyje [18] numatyta galimybė sustabdyti administracinės bylos nagrinėjimą, jei yra pagrindas manyti, kad įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai. Tačiau į Administracinio teismo kompetencija neįeina bylų (15-16 straipsniai), kurios priskirtinos Konstitucinio Teismo kompetencijai, nagrinėjimas. Tad manome, kad individualaus konstitucinio skundo įtvirtinimas suteiktų asmenims daugiau galimybių ginti savo interesus.

Manytume, kad baudžiamajame procese teisė individualiu konstituciniu skundu kreiptis į Konstitucinį Teismą, turėtų būti suteikta įtariamajam (kaltinamajam) bei jų gynėjams, civiliniam atsakovui bei civiliniam ieškovui ir jų atstovams, nukentėjusiajam bei jo atstovui. Nes būtent šių proceso dalyvių teisės ir teisėti interesai dažniausiai varžomi ar ribojami bei reikalauja didžiausios gynybos ir apsaugos baudžiamojo proceso sferoje.

Teisminės gynybos principas reikštų, jog kiekvienu teisės pažeidimo ar suvaržymo atveju kreipiantis į teismą bus įvykdytas teisingumas. Šiuo atveju gynyba suprantama pačia bendriausia prasme, atsiribojant nuo baudžiamojo proceso sferos. Mūsų manymu, „gynyba“ baudžiamajame procese suprantama siauriau ir laikytina „teisminės gynybos“ atmaina.

Baudžiamajame procese egzistuoja dviejų - visuomeninių ir asmeninių - interesų sankirta: interesų, kurių gynybai plačiaja prasme nukreiptas visas baudžiamasis procesas. Ši mintis grindžiama Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1 straipsnio, atskleidžiančio baudžiamojo proceso paskirtį – <...> *ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, valstybės ir visuomenės interesus* <...> -, analize. Šių interesų derinimas yra pati svarbiausia įstatymų leidimo baudžiamojo proceso sferoje užduotis.

Valstybė dėl visuomenės interesų tam tikrais atvejais riboja asmens laisves. Tad manome, kad bet kuriuo atveju įtariamajam turėtų būti suteikta teisė gintis nuo baudžiamojo persekiojimo, kuomet renkami įrodymai, pagrindžiantys iškilusius įtarimus.

Atsidurdamas baudžiamojo proceso veikimo sferoje, asmuo paprastai išsaugoja savo bendrą teisinį (konstitucinį) statusą, kuris yra tarsi asmens laisvės visuomenėje matas. Be to, asmuo įgyja ir specialų procesinį statusą: įtariamojo, liudytojo, nukentėjusiojo, eksperto ir pan.

⁴ Individualaus skundo padavimo į Konstitucinį Teismą bei jo nagrinėjimo tvarkos mechanizmo kūrimas nėra šio disertacinio darbo tikslas, tad nebus aptariamas (aut.past.). Pl.žr.: [133, p. 306-317].

Skirtingų baudžiamųjų procesinių funkcijų realizavimui reikalingas skirtingas procesinių teisių turinys ir rinkinys, tačiau jų apsaugai būtinas visiems būdingas ir esminis procesinių garantijų arsenalas. Piliečiai turi vienodas teises ir laisves, kurios nulemia jų juridinę lygybę ir leidžia jaustis pakankamai saugiai nuo galimos valstybės institucijų pareigūnų savivalės.

Konstitucinę teisės į gynybą nuo baudžiamojo persekiojimo pagrindą nustato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalis. Šiame straipsnyje atskleistas nekaltumo prezumpcijos turinys ir nurodoma, jog kiekvienas įtariamasis, kaltinamasis turi teisę į gynybą. Konstitucinė nuostata, jog asmens kaltė nustatoma tik įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, atskleidžia negatyviąją nekaltumo prezumpcijos pusę, leidžiančią abejoti kaltinimo ar įtarimo teisėtumu. Baudžiamojo proceso rėmuose toks, iš pirmo žvilgsnio atrodantis šokiruojančiu, teiginys nulemtas rungimosi ir procesinio lygiateisiškumo principų realizavimo būtinumu⁵.

Tačiau baudžiamajame procese dalyvauja daugybė asmenų, kuriems reikalinga jų teisių ir teisėtų interesų gynyba bei apsauga. Visų pirma tai asmenys, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai nukentėjo nuo nusikalstamų veiksmų – nukentėjusysis, civilinis ieškovas bei jų atstovai. Antra, tai teisės į gynybą nuo įtarimų (kaltinimų) subjektai: įtariamasis (kaltinamasis) bei teikiantis teisinę pagalbą gynėjas – advokatas (ar jo padėjėjas). Trečia, ginti teises bei laisves būtina ir tų asmenų, kurie nėra pripažinti nukentėjusiais, niekuo neįtariamais (kaltinami), tačiau dalyvauja proceso veiksmuose norint gauti baudžiamosios bylos tyrimui būtinos informacijos – liudytojai, kratomų patalpų savininkai ir pan. Pastaruoju metu tapo aktuali ir pareigūnų, dalyvaujančių baudžiamajame procese (ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, teisėjų), teisių ir laisvių apsaugos problema.

Tad tuo pagrindu baudžiamojo proceso literatūroje buvo diskutuojama, ar gynyba yra realizuojama tik prasidėjus prieš asmenį baudžiamajam persekiojimui. Kai kurie autoriai, teigdami, kad nukentėjusiojo, kaip proceso dalyvio, teisės, tikėtina, jau buvo pažeistos nusikalstama veika, laikėsi nuomonės, kad nukentėjusysis baudžiamajame procese taip pat ginasi⁶. Todėl buvo siūloma ir šio proceso dalyvio (taip pat jo atstovo) veiklą baudžiamajame procese vadinti gynyba⁷. Sutinkame, kad ši veikla taip pat yra teisminės gynybos dalis (rūšis) ir, be abejonės, labai svarbi baudžiamajame procese. Kita vertus, nukentėjusiojo (civilinio ieškovo)

⁵ Plačiau jie bus analizuojami kitame darbo skyriuje (aut.past.).

⁶ Tokios diskusijos paprastai buvo (ar yra) būdingos buvusios Sovietų sąjungos mokslininkams. Vakarų Europos baudžiamajame procese gynyba (defense) tradiciškai suvokiama kaip aktyvūs veiksmai asmens, prieš kurį pareikšti kaltinimai, siekiant sušvelninti baudžiamąją atsakomybę (plačiau apie tai žr. kitame darbo skyriuje).

⁷ Pvz., prancūziškajame procese gynybos teisės priklauso ir nusikaltimo aukai, ir persekiojamam asmeniui, o nuo 1976 m. tapo viena iš “konstitucingumo bloko” dalių [188, p.179].

bei jų atstovų veiklos turinys yra specifinis bei iš esmės skiriasi nuo gynybos, kurią Konstitucija bei kiti norminiai aktai garantuoja asmeniui, prieš kurį nukreiptas baudžiamasis persekiojimas. Todėl esame įsitikinę, jog baudžiamajame procese, siekiant vieningo ir aiškaus įstatymo (teisės normų) taikymo, būtinas sąvokų vienareikšmiškumas, terminijos unifikacija, vengtinas sinonimiškumas, daugiareikšmiškumas ir polisemija. Anksčiau buvo bandoma sąvokas atskirti pagal leksinę prasmę, vieną pavadinus „gynyba“, o kitą – „nusikaltimu pažeistų interesų atstovavimu“ [261, p. 42-54]. Mes pritariame nuomonei, kad nukentėjusiojo veikla, nukreipta į pažeistų teisių atstatymą, neturėtų būti vadinama gynyba baudžiamajame procese, o jo atstovų veikla savo ruožtu taip pat vadintųsi atstovavimu, o ne gynyba.

Nors pvz., Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegija administracinėje byloje Nr. 8602/2002 [305] konstatavo, jog <...> nukentėjusiojo teisė naudotis teisine advokato pagalba negali būti varžoma, nes ji siejama su teise į gynybą, t.y. ši teisė negali būti atimta <...>, išskyrus tuos atvejus, kai nustatoma, kad šalis piktnaudžiauja savo tokia teise <...>⁸. Manytume, kad Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pozicija yra nepriimtina ir gynybos traktavimas plačiąja prasme (kalbant apie teisę į gynybą) netaikytinas. Pirma, teisės į gynybą loginė konstrukcija numato asmens gynimąsi nuo pretenzijų; šiuo atveju nukentėjusysis pareiškia pretenziją. Antra, teisės moksle teisė į gynybą siejama tik su įtariamojo (kaltinamojo) teisėmis gintis nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo). Šiuo atveju vertėtų kalbėti apie nukentėjusiojo teisių atstovavimą, nes nukentėjusysis negalėjo naudotis kvalifikuota teisine pagalba, kadangi jo atstovas (advokatas) neatvyko į teismo posėdį dėl kitos bylos nagrinėjimo, o apygardos administracinis teismas šią informaciją ignoravo.

Taigi baudžiamajame procese panašaus turinio gynybos teisė, priklausomai nuo subjekto procesinės padėties, įvardijama „teise į gynybą“, kai kalbama apie įtariamojo (kaltinamojo) teisę gintis nuo neteisėtų teisėsaugos pareigūnų veiksmų ar galimos savivalės arba „nusikalstama veika pažeistų interesų atstovavimu“, kai kalbama apie nukentėjusiojo asmens teisę ginti savo interesus. Atkreiptinas dėmesys, kad nukentėjusiojo teisė ginti asmeninius interesus savo procesiniu turiniu yra platesnė kategorija nei įtariamojo teisė į gynybą. Nukentėjusysis siekia atstatyti nusikalstama veika pažeistus interesus ar teises⁹ arba apsiginti nuo galimų teisėsaugos institucijų piktnaudžiavimų realizuojant jo teises.

⁸ Deja, pasitaiko ir daugiau neteisingo „gynybos“ termino traktavimo atvejų. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartotinų sąvokų žodyne „gynyba“ apibūdinama kaip procesinė gynėjo (advokato) veikla, pasireiškianti jo dalyvavimu baudžiamosiose, civilinėse ar administracinėse bylose [pvz., 125].

⁹ Šiuo atveju teisė gintis priemonės savyje apima ir atsakomybės priemones. Tas, kas nukentėjusiajam, realizuojančiam savo teisę gintis padedant valstybės prievartinio pobūdžio priemonėmis, yra gynyba, - nusikalstama

Apibendrinus išsakytas mintis, galime teigti, kad gynyba nuo baudžiamojo persekiojimo baudžiamajame procese laikytina specifine asmens teisių ir laisvių teisminės gynybos rūšimi. Todėl toliau darbe „gynyba“ bus nagrinėjama kaip gynyba nuo baudžiamojo persekiojimo (t.y., kaip specifinis baudžiamojo proceso institutas).

1.1 Gynybos baudžiamajame procese samprata

Teisingumo užduotis - tinkamai iširti ir įvertinti bylos aplinkybes atsižvelgiant į kaltinimo ir gynybos pozicijas; kad esant lygioms galimybėms teismui būtų pateikti tiek kaltinamąjį teisinantys, tiek jį kaltinantys duomenys, jo atsakomybę sunkinančios ar lengvinančios aplinkybės. Šiuos tikslus pasiekti padeda gynyba ir kaltinimas, kaltintojas ir gynėjas.

Tradiciškai terminas „gynyba“ baudžiamajame procese vartotinas apibūdinant įtariamojo (kaltinamojo, nuteistojo) bei jo gynėjo procesinę funkciją, nulemtą noru apsiginti – paneigti įtarimą (kaltinimą) arba sušvelninti įtariamojo (kaltinamojo) procesinę padėtį.

Oksfordo teisinių terminų žodyne “gynyba” baudžiamajame procese apibūdinama kaip įstatymo numatytos priemonės ar faktai, kuriuos ryžtingai naudodamas besiginantis (kaltinamasis) visiškai ar iš dalies sušvelnina baudžiamąją atsakomybę [209, p.117]. Kitaip tariant, “gynyba” suprantama kaip ryžtingi besiginančiojo (šiuo atveju - įtariamojo ar kaltinamojo) procesiniai veiksmai įstatymo suteiktų teisių ribose siekiant procesinės padėties ar bausmės sušvelninimo – procesinės veiklos aspektu.

Dabartinis lietuvių kalbos žodynas gynybą apibūdina kaip gynėją (advokatą), dalyvaujantį konkrečioje byloje [123]. Tačiau nekalbama apie įtariamąjį (kaltinamąjį), jo procesinius veiksmus bei galimybę pačiam realizuoti savo teises. Kitaip tariant, “gynyba” siejama tik su profesionalo teisininko (advokato) suteikiamomis paslaugomis, nurodoma viena iš galimų realizavimo formų, tapatinama su konkretaus proceso dalyvio buvimu.

Teisinėje literatūroje terminas „gynyba“ apibūdinamas įvairiai, nes pasirenkami skirtingi kriterijai (pvz., funkcinis, subjektinis).

Vieni autoriai gynybą įvardija kaip visumą procesinių veiksmų, skirtų nustatyti įtariamojo (kaltinamojo) nekaltumą arba kitais būdais sušvelninti bei palengvinti jo teisinę padėtį [124; 169], arba įtariamojo (kaltinamojo) veiklą, nukreiptą į kaltinimo susilpninimą (neigimą) bei jo pažeistų teisių ir teisėtų interesų atstatymą [257, p.44].

J. Prapiesčio nuomone, „gynyba – tai subjektyvi asmens teisė gintis nuo įtarimo, kad jis padarė nusikaltimą, ar nuo pareikšto kaltinimo“ [189, p.148; 122]. Šią procesinę funkciją galima apibūdinti kaip gynybinę todėl, kad įtariamasis (kaltinamasis) pats ar padedamas gynėjo įstatymo suteiktomis teisėmis ginasi (stengiasi apsisaugoti) nuo galimų neigiamų teisinių ar kitų socialinių pasekmių. Visiškai priešingas funkcijas atlieka kiti proceso dalyviai (pvz., nukentėjusysis). Jų veiksmai daugiau nukreipti į pažeistos teisės atstatymą, apsaugą, jų tikslas,

kad patirta žala (materialinė, moralinė ar fizinė) būtų atlyginta. Dar kitą poziciją užima liudytojai ir kiti procese dalyvaujantys asmenys, kurie nieko nereikalauja, nuo nieko nesigina, tačiau jų teisės bei laisvės turi būti saugomos dėl atliekamų veiksmų, pvz., parodymų davimo, dėl užimamos padėties ir pan.

Šiais atvejais gynybos institutas nagrinėjamas procesinės funkcijos kontekste pabrėžiant, kad gynyba – procesinė veikla, kurios metu nustatomos aplinkybės, lengvinančios įtariamo asmens teisinę padėtį ar įtvirtinančios asmens nekaltumą.

Neatsitiktinai „gynybos“ sąvoka siejama su procesine veikla. Procesinė veikla – tai nuolat besiplėtojančių (besitęsiančių) veiksmų bei jų pagrindu susiklostančių teisinių santykių sistema, grindžiama konkrečiomis teisės normomis. Per procesinės veiklos dinamiką nustatomi, patvirtinami, tiriami konkretūs faktai ar aplinkybės, atsiskleidžia teisiškai svarbūs faktai (t.y. turintys reikšmės tyrimui), formuojama kaltinimo ar gynybos šalių pozicijos. Galima sutikti, kad procesinė veikla susideda iš dviejų komponentų: konkrečių faktų pažinimo ir teisės normų taikymo jų pagrindu. Per šį procesą pasiekiami bendrieji, konkretūs, perspektyvūs ir kiti procesiniai tikslai [282, p.27-60]. Pagrindinė procesinės veiklos savybė - tai tikslus, griežtai įstatymo reglamentuotas elgesys, atitinkantis griežtas proceso procedūras ir taisykles. Todėl manome, kad procesinė veikla gali atsiskleisti dvejopai: a) kaip valstybės įgaliotų pareigūnų veikla; b) kaip asmens socialinis elgesys (pvz., įtariamojo, gynėjo). Tai reiškia, kad procesinė veikla - ne tik teisės normų taikymas baudžiamajame procese, bet ir procesinių santykių, atsiradusių procesui reikšmingų faktų pagrindu, atsiradimo pradžia.

Kiekvienas proceso dalyvis savo veiklą turi koreguoti remdamasis baudžiamąjo proceso teisės normomis. Be to, per procesinę veiklą realizuojamos proceso dalyvių, tarp jų ir gynėjo bei jo ginamojo, subjektinės teisės ir pareigos, nes kiekvienas proceso dalyvis – tai ne tik teisės subjektas, bet ir konkrečių pareigų turėtojas. Konkretus asmuo (gynėjas, prokuroras ar įtariamasis), realizuodamas procesinę veiklą, gina savo teises, pareiškia pretenzijas, reikalauja savo teisių gerbimo. Kitaip tariant, veikia baudžiamąjo proceso rėmuose. Pats baudžiamasis procesas, tiksliau sakant, jo normos, patenka į aktyvaus taikymo sritį, nes konkretus asmuo aktyviai taiko konkrečias jo normas. Todėl manome, kad baudžiamąjo proceso teisės taikymas ir žmogus (asmuo) – būtini procesinės veiklos elementai.

Dažnai terminas „gynyba“ vartojamas, kai kalbama apie įtariamąjį bei jo gynėją kaip apie dalyvaujančių procese subjektų, turinčių bendrą tikslą, visumą, tiksliau sakant, ta pačia sąvoka įvardijama ir procesinė funkcija, ir procese dalyvaujanti šalis. Siūlome griežtai atsiriboti nuo tokio traktavimo. Gynėjas ir įtariamasis - proceso subjektai, kuriuos vienija bendras tikslas

ir kurie jo siekdami vykdo tam tikrą veiklą – atlieka procesinę gynybinę funkciją, t.y. realizuoja gynybą. Neįmanoma gintis neveikimu: galima pasirinkti pasyvią gynybos strategiją (t. y. neinicijuoti jokio veiksmo atlikimo, atsisakyti duoti parodymus ir pan.), bet pati gynyba, kaip procesinė funkcija, įmanoma tik aktyviais veiksmais. Todėl terminas „gynyba“ turi būti vartojamas apibūdinant procesinę veiklą, kurios struktūrinį elementą apibūdinant terminas „subjektas“. Jei gynėjas ir įtariamasis traktuojami kaip visuma proceso dalyvių, kuriuos sieja bendras tikslas ir priemonės šiam tikslui pasiekti, reikia vartoti terminą „gynybos subjektai“.

Pasitaiko nuomonių, kad įtariamojo (kaltinamojo) gynyba – tai pasipriešinimas baudžiamajam persekiojimui, trukdymas baudžiamojo persekiojimo subjektams vykdyti įstatymo nustatytas funkcijas [266, p.80]. Ši nuomonė grindžiama valstybės konstitucine pareiga bei priederme ginti piliečius, visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių arba teisės doroviniu imperatyvu „ginti prigimtines žmogaus teises ir neleisti jų pažeidinėjimo“.

Oponuodami teisinėje literatūroje išsakyta nuomonei (*bonis nōset qui malis parcit* – kas blogųjų gailisi, tas kenkia geriesiems), norėtumėm pabrėžti, kad klaidinga teigti, jog ginant įtariamąjį (kaltinamąjį) ar suteikiant galimybes jam pačiam gintis, skatinamas nebaudžiamumo atsiradimas ir nepagarba teisingumui. Taigi šiuo atveju ginant tokį asmenį bus garantuojami tikrojo nekaltąjo asmens interesai. Antra, net ir nusikalstamą veiką padaręs asmuo negalės išlaikyti viso valstybės paleisto “baudžiamojo persekiojimo mechanizmo“ ir apsiginti nuo galimos baudžiamąjį persekiojimą vykdančių institucijų pareigūnų savivalės. Visuomenėje, leidusioje pareigūnų savivalę bent vienam savo nariui, niekas negali jaustis saugus. Trečia, nusikalstamą veiką padaręs asmuo savo veiksmais išreiškė nepagarbą visuomenei bei sukėlė grėsmę jos saugumui, t.y. pažeidė kitų teises ir teisėtus interesus, todėl visuomenė gali leisti sau varžyti jo teises.

Taigi gynyba yra objektyviai būtinas garantas nuo galimos valstybės pareigūnų savivalės, „<...> gynimas – psichologiškai neišvengiamo kaltintojo vienašališkumo atsvara<...> [146, p.11].

Gynybos, kaip procesinės funkcijos, būtinumą nulemia ir teisinės valstybės koncepcija, apimanti ir normų hierarchijos principą (suteikiant individui galimybę kreiptis į teismą), ir valstybės paklusimą teisei (tai savo ruožtu apriboja valstybės savivalę), ir „galiojančios teisės turinį, kurio ištakas sudaro visuma vertybių ir principų, siekiančių suteikti piliečiams vertingas garantijas valstybės atžvilgiu“ [188, p.142-143]. Kaip žinia, teisinė valstybė grindžiama

liberaliuoju pagrindu, savotišku nepasitikėjimu pačia valstybe, o tai apsprendžia būtinybę apriboti valstybės baudžiamąsias galias, kad būtų garantuota individų apsauga.

Teisminės sistemos užduotis - ne nubausti apskritai, o nubausti tikrąjį kaltininką, t.y. nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Nekalto nuteisimas prieštarauja teisingumo principui taip pat (o gal ir daugiau), kaip kaltojo išteisinimas. Kuo efektyviau apsaugotas nekaltumas, tuo labiau užtikrinamas teisingumas.

Teismo veikla, nukreipta į tiesos pažinimą, įgyvendinama teismo sprendimu, kuris, kaip mąstymo proceso produktas, yra preliminarinių rezultatų vertinimo procesas – tezės ir antitezės, teigimo ir neigimo derinys. Kuo teismui aiškesni šie preliminarūs momentai, tuo pagrįstesnis sprendimas, priimtas juos įvertinus. Eliminuoti jų neįmanoma: bet kuris mūsų sprendimas gimsta kaip tezės ir antitezės kovos rezultatas, o jų formulavimui būtinas ikiteisminis tyrimas. Jei suformuluotas įtarimas (kaltinimas), turi egzistuoti jo atsvara – gynyba; be gynybos neįmanoma bet kuris baudžiamojo proceso modelis (turima omenyje ir inkvizicinis, ir rungimosi, ir mišrusis modeliai).

Gynyba kaip procesinė veikla susideda iš dviejų elementų:

1. *turinio (gynyba materialiaja prasme)*, į kurią įeina teisių ir procesinių priemonių visuma, skirta apsaugoti įtariamojo teises ir teisėtus interesus, įrodinėjant jo nekaltumą ar bent sušvelninant teisinę atsakomybę. Šia prasme atsakas į pareikštą įtarimą (kaltinimą) įvardijamas gynyba.

2. *formos (gynyba formaliaja prasme)*, nulemianti įtariamojo (kaltinamojo) teisę pasinaudoti kvalifikuoto teisininko pagalba (įtariamajam pasirašius teisinės pagalbos sutartį su gynėju arba pasinaudojus valstybės teikiama nemokama teisine pagalba) arba teisę gintis pačiam. Dauguma autorių, nagrinėdami įtariamojo gynybą formaliaja prasme, pabrėžia tik gynėjo dalyvavimą. Teisinėje literatūroje buvo teigiama, kad gynyba formaliaja prasme pradedama realizuoti tik teismo tyrimo stadijoje [263]. Ši pozicija grindžiama dviem aspektais: a) gynėjo įstojimo į procesą momentas ir b) gynėjo procesinių galimybių aspektu. Tam tikrais baudžiamojo proceso raidos momentais gynėjas į procesą galėjo įstoti tik teismo tyrimo stadijoje¹⁰ ir tik teismo tyrimo stadijoje gynybos šalies galimybės lygios arba maksimaliai prilygintos kaltinimo šalies galimybėms. Mūsų manymu, šiuolaikiniame baudžiamajame procese gynyba formaliaja prasme pradedama realizuoti ikiteisminio tyrimo stadijoje - nuo baudžiamojo persekiojimo konkretaus asmens atžvilgiu pradžios ir atsiskleidžia

¹⁰ Pl. žr.: kituose darbo skyriuose (aut.past.).

dviem formomis: vykdoma bendro susitarimo tarp įtariamojo ir gynėjo pagrindu ir *ex officio*, kai gynėjas paskiriamas neatsižvelgus į įtariamojo pageidavimus, arba gynybą realizuoja pats įtariamasis¹¹.

Manytina, kad gynybai baudžiamajame procese būdingi du požymiai. Pirma, tai *asmens sugebėjimas valdyti* (kontroliuoti) baudžiamąjį proceso sferoje susiklosčiusius santykius (valinis). Antra, tinkamai šiuos santykius įvertinti ir *sugebėti pasirinkti elgesio variantą* atsižvelgus į susiklosčiusią padėtį (mąstymo veiklos rezultatas – intelektinis). Manome, kad toks gynybos suvokimas nulemtas objektyviu baudžiamąjį proceso suvokimu: žmogus apgintas ne tuomet, kai sugeba laikytis atokiau nuo baudžiamąjį persekiojimą vykdančių institucijų, o kai gali pats aktyviai ir betarpiškai dalyvauti jų veikloje. Todėl *gynyba baudžiamąjį proceso rėmuose – tai realybė, sąlygota socialiniu, ekonominiu, politiniu, etiniu (moraliniu) visuomenės požiūriu ir tradicijomis*.

Apibendrinus galima teigti, kad gynyba – *tai procesinė įtariamojo (kaltinamojo) ar jo gynėjo veikla, grindžiama valstybės ir visuomenės suteiktomis galimybėmis savo nuožiūra pasirinkti poziciją bei jos laikytis ir pasireiškianti tiesioginiu dalyvavimu įrodinėjimo procese laikantis esminių (fundamentalių) baudžiamąjį proceso principų reikalavimų*. Prie gynybos, kaip proceso funkcijos, priskiriami ir įtariamojo (kaltinamojo) bei jo gynėjo procesinės veiklos pagrindu atsiradę procesiniai santykiai, nukreipti į visišką ar dalinį įtarimo (kaltinimo) paneigimą, aplinkybių, švelninančių įtariamojo (kaltinamojo) baudžiamąją atsakomybę ir garantuojančių visų jo teisių bei įstatymo suteiktų interesų, nustatymą.

¹¹ Šiame darbe dėmesį skirsime gynėjo vykdomai gynybai (aut.past.).

1.2 Teisės į gynybą instituto raida

„Gynybos“ kaip procesinės funkcijos išskyrimas nulėmė ir asmenų, turinčių teisę į gynybą nuo baudžiamojo persekiojimo ir realizuojančių šią funkciją, ratą. Tai būtų įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis jų gynėjas ir civilinis atsakovas bei jų atstovas. Tačiau šiame darbe bus analizuojama tik įtariamojo teisės į gynybą samprata ikiteisminio tyrimo etape.

Įtariamojo teisė į gynybą tik XX amžiuje įgavo visuotinę pripažinimą ir vertinama kaip asmens, trauktino baudžiamajon atsakomybėn (įtariamojo, kaltinamojo), svarbiausia garantija nuo valstybės pareigūnų savivalės bei klaidų. Šiandien ši konstitucinė teisė-principas įtvirtinta daugelio valstybių konstitucijose ir visuotinai pripažintuose tarptautiniuose teisės aktuose. Remiantis realiu šios konstitucinės teisės-principo realizavimo lygiu vertinamas ne tik baudžiamojo proceso demokratiškumas, humaniškumas, bet ir konkrečios valstybės politinis režimas.

Atkreiptinas dėmesys, kad objektyviai teisė į gynybą egzistuoja bet kurio modelio baudžiamajame procese, nes įtariamasis (kaltinamasis) asmuo visada stengiasi apsiginti ar paneigti jo atžvilgiu išsakytą kaltinimą (įtarimą). Pagrindinis skirtumas tarp baudžiamojo proceso modelių (pvz., inkvizicinio ir rungimosi procesų) tiek teoriniu, tiek istoriniu aspektu yra ne formalus teisės į gynybą įtvirtinimas, bet tai, kaip ši teisė realizuojama.

Teisės į gynybą įtvirtinimas įstatymuose ir praktinio realizavimo kelias iki visiško pripažinimo buvo ilgas ir sudėtingas; tam tikrais istorinės raidos etapais teisė į gynybą buvo neigiama, nes įtariamasis buvo laikomas ne proceso subjektu, o tiriamu, beteisiu objektu. Štai pirmajame Lietuvos rašytiniame šaltinyje, susistemintoje teismų praktikoje - 1468 m. Kazimiero Teisyne, kuriame aiškiai išreikšta feodalinė teisė, nėra kaltinamojo teisės į gynybą reglamentavimo¹². Jam nebuvo suteikta teisė pačiam arba padedant kitam asmeniui viešai gintis nuo išsakyto kaltinimo. Šią išvadą patvirtina Teisyno straipsnių analizė, kuri leidžia daryti išvadą, jog kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo buvo beteisis objektas, kurio kaltei pripažinti užtekdavo dviejų pagrindų: a) kankinant išgauto asmens prisipažinimo (18 straipsnis); b) nesant prisipažinimo, “būsią pėdsakai, būsią liudininkai ir kaimynai laikysią jį vagimi” (18 straipsnis). Kitaip tariant, nepriklausomai nuo įtariamojo valinių pastangų, jis buvo pasmerktas nuteisimui [7, p.12-24].

¹² Kadangi nusikaltėlio savo kaltės prisipažinimas buvo laikomas nuteisimo pagrindu, tai savotiška apsauga (gynyba), anot Teisyno, galima pripažinti “žolių, kurios padės kentėti” vartojimą (18 straipsnis) [7].

1529 m. Pirmasis Lietuvos Statutas [8] kur kas progresyvesnis, jame jau atspindėjo humanizmo idėjos. Pvz., niekas neturi kentėti dėl svetimos kaltės (I skyriaus 7 straipsnis.); didelis dėmesys skiriamas teisingumo vykdymui, o būtent - teismo vaidmeniui, formaliam šalių lygybės principui bei kaltinamojo teisei į gynybą¹³ dalyvaujant prokuratoriui¹⁴.

Pagal Pirmąjį Lietuvos Statutą kaltinamojo teisė į gynybą buvo suvokiama labiau formaliąja prasme, t.y. įtariamojo (kaltinamojo) teisė turėti gynėją - prokurorių¹⁵, nekeliant jiems išsilavinimo, kvalifikacijos, praktinės patirties ir kt. reikalavimų. Antrasis ir Trečiasis Lietuvos Statutai taip pat numatė gynybos (Statutuose vartojamas „atstovavimo“ terminas) institutą, bet jau detaliau reglamentavo galimybę būti prokuratoriumi. Prašančiajam, jeigu jis pats nesugebėdavo ginti savo teisių teisme, teismas skirdavo prokurorių. Tačiau neturtingiems didžiojo kunigaikščio valdiniams, našlėms ir našlaičiams prokurorius būdavo skiriamas nemokamai [203, p.59]. Tačiau nei viename šaltinių nėra kalbama apie teikiamos profesionalios teisininko (prokuratoriaus) pagalbos efektyvumą bei prieinamumą visų socialinių sluoksnių atstovams.

Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių Lietuvos baudžiamasis procesas XIX amžiuje buvo įtakojamas carinės Rusijos teisinės minties, <...> kai kurios nuostatos baudžiamojo proceso srityje iš esmės nesiskyrė nuo gilias tradicijas turinčių Vakarų Europos didžiųjų valstybių <...> [176; 142, p.2], tačiau dėl darbo apimties ribotumo šis istorinis laikotarpis nebus analizuojamas.

Laikotarpiu nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki sovietinės okupacijos keitėsi požiūris į nusikaltimo įtariamo (kaltinamo) asmens procesinę padėtį: tiriant nelabai sunkius nusikaltimus įtariamajam (kaltinamajam) buvo suteikta teisė užduoti klausimus liudytojams, teikti įrodymus, dalyvauti bylos nagrinėjime, tam tikrose tyrimo stadijose naudotis teisine pagalba ir pan.¹⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal tarpukario Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymą kaltinamasis advokato pagalba galėjo naudotis tik nuo to momento, kai byla su

¹³ Tačiau dažniausiai vartojamas „atstovavimo“ terminas, kuris siejo tiek įtariamojo teisę į gynybą (mums įprasta prasme), tiek nukentėjusiojo interesų atstovavimą (aut. past.).

¹⁴ Šiame darbe apibūdinant gynėją (advokatą) pagal Lietuvos Statutus vartojamas terminas „prokurorius“. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad šiuo klausimu teisinėje literatūroje nėra vienos nuomonės. Vansevičiaus S., Apanavičiaus M., Dvarecko S. nuomone, prokuroriai laikytini advokatais (mums įprasta prasme) [Pl. žr.: 203, p.59; 138, p.160]. Šiai nuomonei nepitaria I.Valikonytė, teigdama, kad klaidinga prokurorių tapatinti su šiuolaikiniu advokatu. Ir siūlo vartoti terminą „kalbėtojas“, kuris, beje, Statutu galiojimo metais buvo vartojamas kaip prokuratoriaus sinonimas ir labiausiai atspindi šios sąvokos esmę [Pl. žr.: 142, p. 2].

¹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad prokuratoriumi galėjo būti šlėktos atstovas, gimęs Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje (LDK), turintis nekilnojamoji turtą (оседлость), turintis teismo leidimą verstis advokato praktika, nepriekaištingo elgesio bei išmanantis vietinę teisę [Pl. žr.: 283, p 47-55]. Advokatai dalyvavo bylose dėl dvarų, nuostolių padarymo ir prievartos panaudojimo [Pl. žr.: 203, p. 64-65].

¹⁶ Pvz., „Įtariamieji traukiami tardyman kaltinamaisiais tik specialiu tardytojo motyvuotu nutarimu“ [6, p.311].

kaltinamųjų aktu buvo atiduota teismui. Rengiamojo tardymo metu kaltinamasis, juolab įtariamasis, tokios teisės neturėjo. Gintis jie galėjo patys. Nors galima būtų teigti, jog BPI 496 straipsnyje [6], įtvirtinantis suimtojo kaltinamojo teisę skųstis, numato ir būtiną šiai teisei realizuoti priemonių suteikimą: t.y. tuo metu galiojančiame BPI buvo numatyta ne tik suimtojo teisė paduoti skundą dėl suėmimo neteisėtumo bei skundo nagrinėjimo mechanizmas, bet ir galimybė pasikviesti advokatą. Tačiau tolesnė įstatymo analizė atskleidžia spragą: nėra jokios reglamentacijos, kad suimtojo advokatas galėtų susipažinti su rengiamojo tardymo medžiaga. Bet ir šis įstatymas nustojo reikšmės dėl Rusų Senato 1887 m. sprendimo Nr. 21 [153, p.241-246], kuris nurodo, jog advokatui neturi būti rodoma rengiamojo tardymo medžiaga. O tai reiškia, kad advokatas neturės teisės dalyvauti ir skundžiant tardymo veiksmus.

Tačiau gynėjo (advokato) įstojimo momentas ir dalyvavimo baudžiamajame procese apimtis jau tuomet buvo diskutuoti klausimai. Tarpukario Lietuvoje buvo svarstoma, ar “verta dalyvauti gynėjui teisminiame procese, jei toks gynimas paties advokato nuomone nėra veiksmingas” [199, p.10-12]. Gynybos neveiksmingumą nulemdavo kaltinamojo prisipažinimas, kurį teismas laikydavo patikimu, pakankamu ir todėl “kitų davinių neaiškina, liudytojų neklausinėja”. Be to, gynėjo priedermė padėti teismui nustatyti tiesą, tačiau ši pareiga nesuderinama su kita – saugoti ginamojo patikėtus duomenis. Todėl advokatus skyrė teismo pirmininkas, kurio žinioje buvo byla. Kadangi prašymai paskirti advokatus buvo duodami iš anksto, “tač yra ganėtinais daug laiko teismų pirmininkams peržiūrėti pačią bylą ir išspręsti, ar teisiamajam reikalingas bei naudingas gynėjas, ar gali be jo apsieiti, arba gal jis pakankamai pasiturintis pasisamdyti gynėją, jei pats to nori” [199, p.10-12].

Tarybiniu (LTSR) laikotarpiu įtariamąjį teisė į gynybą iš esmės nebuvo neigiama¹⁷, tačiau jos realizavimas ikiteisminio tyrimo stadijoje (parengtiniame tyrime) buvo smarkiai ribojamas.

Iš tuometinio BPK 53 straipsnio matyti, kad advokatas, kaip gynėjas, gali dalyvauti byloje nuo to momento, kai kaltinamajam paskelbiama, jog parengtinis tardymas baigtas [205, p.23-24].

Daugiausiai diskusijų kildavo dėl gynėjo įstojimo į procesą momento bei įtariamajam ir jo gynėjui suteikiamų teisių apimties. Šiais klausimais diskutavo, ginčijosi ir vienas kitą kritikavo Ancelis P., Lipeika K., Rinkevičius J., Šličytė Z. ir kt., nors iš esmės, apibendrinus

¹⁷ Pvz., 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba patvirtino Lietuvos TSR advokatūros nuostatus, kurių 1 straipsnyje nurodoma, jog Lietuvos TSR advokatų kolegija veikia gynybai parengtiniame tardyme ir teisme vykdyti, <...> [9].

visas išsakytas tuo metu pozicijas, autorius vienijo bendra idėja – gynėjas į procesą turi įstoti kuo anksčiau, būtina garantuoti realią gynėjo teikiamą pagalbą, o ne deklaruoti jos buvimą.

Buvo siūloma užtikrinti gynėjo dalyvavimą visais atvejais ir ne tik nuo kaltinimo pareiškimo momento, o netgi ir anksčiau, pavyzdžiui, nustačius įtariamą nusikaltimo padarymu asmenį <...> [137, p.43-46]. Panašios pozicijos laikėsi ir Šličytė Z. [197, p.43]. Kiti autoriai manė, kad <...> gynėjui turi būti leidžiama dalyvauti nuo kaltinimo pareiškimo momento, o kai įtariamasis asmuo sulaikomas arba jam paskiriama kardomoji priemonė <...>, gynėjui būtina leisti dalyvauti nuo sulaikymo ar kardomosios priemonės paskyrimo. <...>Kvotos bylose <...>gynėjui turi būti leista dalyvauti nuo to momento, kai kaltinamajam paskelbiama apie kvotos užbaigimą ir byla pateikiama susipažinti <...> [177, p.46-49]. Panašiai manė ir Rinkevičius J, teigdamas, kad <...> gynėjo reikalingumas baudžiamojoje byloje sietinas su įtariamojo ir kaltinamojo procesinės figūros atsiradimu, t.y. kada šiam asmeniui iškyla juridinės pagalbos reikmė <...> [190, p.50-52]. Minėti autoriai pripažįsta, kad gynėjo įstojimo į procesą klausimo sprendimas turi priklausyti tik nuo kaltinamojo (įtariamojo). Mūsų manymu, gynėjas į baudžiamąjį procesą turi įstoti kuo anksčiau, kai atsiranda asmuo, potencialiai galintis tapti įtariamuoju¹⁸.

1990 m. priimtame Lietuvos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo 14 straipsnyje numatoma, kad gynėjas kviečiamas nuo sulaikymo, suėmimo arba kaltinimo pateikimo momento [10]. Dauguma teisininkų klausė, ar laiku tokie radikalūs pokyčiai? Abejonės buvo grindžiamos ikiteisminio tyrimo (tardymo) organizaciniu ir kadru aspektais. Baimintasi, kad vis auganti advokatų paklausa ir jų profesinio pasiruošimo lygis pranoks tuometinių tyrėjų profesinio pasiruošimo lygį ir taip pakenks tyrimo efektyvumui bei baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimui. Tuo pačiu buvo diskutuojama ir kitu ne mažiau svarbiu klausimu – teisės į gynybą atsiradimo momentu [204, p.37-40]. Atkreiptinas dėmesys, jog šis klausimas nėra galutinai išspręstas ir šiandien. Iki šiol teisės į gynybą atsiradimo momentas yra viena iš opiausių ir neišspręstų baudžiamojo proceso problemų.

Kitu iki šiol neišspręstu ir ginčytinu klausimu laikomas gynybos per ikiteisminį tyrimą efektyvumo kriterijų klausimas. Tuomet baudžiamojo proceso teisės moksle buvo diskutuojama apie efektyvumo kriterijų sampratą ir jiems keliamus reikalavimus. Pvz., kartais buvo teigiama, kad gynybos efektyvumas priklauso nuo tardytojui paduotų ir patenkintų prašymų skaičiaus [258, p.95-100]. Tačiau manome, kad paduotų prašymų skaičius nėra vienintelis efektyvumo

¹⁸ Pl. žr.: kitame darbo skyriuje.

kriterijus. Mūsų manymu, įtariamajam teikiama teisinė pagalba yra efektyvi, jei apgintos jo teisės ir teisėti interesai. Tam gali būti išnaudojamos visos teisėtos procesinės priemonės (pvz., prašymų pateikimas, apskundimo galimybių išnaudojimas ir pan.), o t.p. ir nuolatinis gynėjo kvalifikacijos kėlimas.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, įvairios reformos bei pasikeitimai atskirose socialinio gyvenimo sferose lėmė būtinumą kurti teisinę valstybę, jos institutus, keisti piliečių teisinę sąmonę, užtikrinti jų teisių ir laisvių apsaugą. 1993 m. birželio 1 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 66 buvo sudaryta darbo grupė Teisinės sistemos reformos metmenims parengti <...> Prie skelbto Metmenų projekto buvo dar ir priedas apie kvotą, atskleidžiantis reformos projekto darbo grupės viziją: <...> Atliekant kvotą, kaltinamajam garantuojama konstitucinė teisė į gynybą, kurią kaltinamasis įgyvendina pats arba padedamas gynėjo. Gynėjas įgyja teisę atlikti savarankišką tyrimą (su tam tikrais apribojimais), pateikti turimus įrodymus teisme <...> [135, p.99-100]. Šis etapas iki šiol nėra užbaigtas: net iš esmės pasikeitus baudžiamojo proceso koncepcijai, BPK normos, reglamentuojančios gynybą, tobulinamos toliau.

Kadangi baudžiamojo proceso teisė viena iš labiausiai politizuotų valstybinės veiklos sričių, aktyviai reaguojančių į visus procesus, vykčius ar vykstančius politinėje sferoje, todėl ir BPK reforma tiesiogiai priklauso nuo valstybės sanklodos ir politinio režimo, kurie nulemia valstybės ir jos piliečių santykius. Manome, kad būtent šie faktoriai sąlygojo naujos valstybės vykdomos baudžiamosios politikos koncepcijos atsiradimą ir baudžiamojo proceso demokratizaciją¹⁹.

¹⁹ Nors keičiant sovietinį sustabarėjusį BPK ir kuriant savo naująjį buvo siūlymų (Jovaišas K.) <...> neskubėti receptuoti svetimos valstybės esamos tvarkos ir nebandyti tučtuojau perbėgti iš vienos teisinės sistemos į kitą <...> [135, p. 99-100].

1.3 Teisės į gynybą samprata ir esmė

Baudžiamojo proceso doktrinoje teisė į gynybą diferencijuojama pagal du proceso etapus, t.y. pagal ikiteisminio tyrimo ir pagal bylos teismo nagrinėjimo teisę į gynybą. Toks teisės į gynybą skirstymas pasirinktas atsižvelgus į nevienodas minėtos teisės realizavimo galimybes skirtingose baudžiamojo proceso stadijose. Teisės į gynybą realizavimas skirtingose baudžiamojo proceso stadijose skiriasi teisių apimtimi bei jų tiesioginio realizavimo galimybėmis.

Mūsų manymu, teisės į gynybą svarba ikiteisminiame tyrime grindžiama dviem aspektais ir nulemta paties ikiteisminio tyrimo, kaip baudžiamojo proceso stadijos, specifika. Pirmą, ikiteisminio tyrimo stadija svarbi dėl teisminės stadijos perspektyvos, garantuojant teisingą bei sąžiningą procesą. Teismo nagrinėjimo stadijoje priimami procesiniai sprendimai remiantis ikiteisminio tyrimo rezultatais, faktais bei aplinkybėmis, kuriomis grindžiamas pareikštas kaltinimas (užbaigus ikiteisminį tyrimą), tam tikrais duomenimis, surinktais iki teismo. Būtent ikiteisminio tyrimo metu surenkama daugiausiai duomenų, kurie vėliau teismo sprendimu tampa įrodymais. Todėl labai svarbu, kad įtariamasis turėtų realią galimybę dalyvauti įrodinėjimo procese (duomenų rinkimo procese) ir galėtų naudotis kvalifikuota teisininko pagalba. Nors BPK 20 straipsnyje įtvirtinta, jog įrodymų vertinimo subjektu laikomas teismas, teisėjas ar ikiteisminio tyrimo teisėjas, manome, kad bet kuris proceso dalyvis vienu ar kitu aspektu dalyvauja įrodymų vertinime: jie vertina duomenis bei jų ryšį su tiriamą nusikalstama veika, numato galimas duomenų (ne)pateikimo pasekmes. Todėl manome, jog įtariamajam turėtų būti suteikta galimybė pačiam ar gynėjo padedamam apsiginti nuo neigiamų pasekmių (pvz., socialinių, asmeninių), atsiradusių dėl ikiteisminio tyrimo. Gynėjas, kaip profesionalas, padeda įtariamajam tinkamai įvertinti duomenis, jų ryšį bei galimas pasekmes. Antra, tinkamas teisės į gynybą realizavimas bei proceso formos ir turinio reikalavimų laikymasis padeda jau pradinėje stadijoje išvengti pažeidimų, o tai savo ruožtu lemia sąžiningą teisminį nagrinėjimą.

Sutinkame, kad kaip teisinės apsaugos rūšis, įtariamąją teisę į gynybą gali būti apibūdinta dviem požymių blokais [233, p.3-8]: 1) proceso išsamumu ir objektyvumu, valstybės įgaliojimų delegavimu teisėsaugos institucijoms ir teismams, jų veiklos reguliavimu, teisių ir interesų realizavimo galimybėmis, retrospektyviu ir perspektyviu kryptingumu; 2) proceso specifika bei įtariamąjo (kaltinamojo) padėties specifika.

Šiuo atveju teisės į gynybą realizavimas priklauso nuo specialių įgaliojimų suteikimo pradėti ir atlikti ikiteisminį tyrimą kompetentingiems pareigūnams, jų teisinio ir etimologinio išprusimo. Teisės į gynybą realizavimas taip pat tiesiogiai priklauso nuo pareikšto įtarimo turinio bei asmens, trauktino baudžiamojon atsakomybėn, faktiškai užimamos padėties procese.

Teisei į gynybą būdingas retrospektyvus ir perspektyvus kryptingumas, kuris grindžiamas nekaltumo prezumpcijos buvimu²⁰. Turėdami įrodinėjimo pareigą tyrėjai, vengdami išankstinio nusistatymo ir kaltinimo tendencijų, turi rinkti tiek įtariamąjį kaltinančius, tiek jį teisanančius duomenis ir procesą vykdyti sąžiningai (retrospektyvus kryptingumas). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad įrodinėjimo pareigos buvimas tyrėjams (prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnams) „priskiria“ ne tik kaltinimo, bei ir gynybos funkcijas (nors ir iš dalies). Tačiau kyla klausimas, kaip vienam asmeniui suderinti kaltinimo ir gynybos funkcijas? Ar tas pats asmuo gali efektyviai vykdyti jas abi? Mūsų nuomone, vienintelis atsakymas – ne, nes neįmanoma suderinti dviejų visiškai priešingų funkcijų - neįmanoma kaltinti ir tuo pačiu ginti. Be to, prokuroras tarsi „atsakingas“ už kaltinimo pagrindimą (atsakingas visuomenei, valstybei, kurios jį, kaip valdžios atstovą, įpareigojo ginti viešąjį interesą ir visuomenės saugumą). Vien formuluoatė „prokuroras palaiko valstybinį kaltinimą“ paneigia menkiausią galimybę vykdyti gynybos funkcijas²¹.

Sąžiningo proceso reikalavimai skatina savo funkcijas atlikti sąžiningai. Tai reiškia, kad nors ir kryptingai rinkdami duomenis (kaltinančius), prokurorai negali ignoruoti (nepastebėti) teisanančių duomenų. Juolab, kad įtariamojo kaltę neigiantys įrodymai kaltinimo šaliai reikalingi ne tam, kad jie galėtų realizuoti gynybos funkciją, o tam, kad galėtų pagrįsti atsisakymą palaikyti kaltinimą ar jo atsisakyti (perspektyvus kryptingumas).

Įtariamojo teisė į gynybą yra reglamentuojama LR BPK 10 straipsnyje [19] ir suprantama kaip visuma teisių, kuriomis naudodamasis įtariamasis (kaltinamasis, teisiamasis) siekia paneigti jam iškilusį įtarimą (kaltinimą) arba sušvelninti savo atsakomybę [121, p.35]. Teisė į gynybą gali būti apibūdinta kaip įstatymo nustatytos priemonės ir būdai gintis nuo pareikšto kaltinimo bei asmeninių ir turtinių teisių apsauga [124].

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje “teisė į gynybą” – vienas iš sąžiningo proceso garantų, sudarantis “<...> prielaidas teisingai nubausti kiekvieną, kuris padarė nusikaltimą, ir

²⁰ Pl. žr.: apie nekaltumo prezumpcija bus kalbama kitame darbo skyriuje.

²¹ Nors pagal Vokietijos teisės doktriną prokuroras laikomas netikra proceso šalimi, kuri gali atlikti tam tikrus gynybos veiksmus įtariamojo (kaltinamojo) naudai. Jis yra autonomiškas teisingumo vykdymo organas, todėl Vokietijos BPK §296 2 dalis leidžia prokurorui bylą apskusti kaltinamojo naudai, §365 prokurorui leidžia pareikalauti atnaujinti bylos tyrimą, kad nuteistasis būtų pripažintas nekaltu.

užtikrinti, kad nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas <...>” [77; 87]. Kitaip tariant, “teisė į gynybą” savo esme padeda įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas [77; 87] pažymėjo: ”<...> Nustatant patraukimo baudžiamojon atsakomybėn bei bausmės skyrimo už padarytą nusikaltimą tvarką, įstatymais t.p. turi būti numatytas ir asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, teisių užtikrinimas <...>Teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises yra nekvestionuojama. <...> teisė į gynybą suponuoja tai, kad jam įstatymu turi būti užtikrinta pakankamai procesinių priemonių gintis nuo pareikšto kaltinimo bei galimybė jomis pasinaudoti. Teisė į gynybą yra viena iš teisingo bylos nagrinėjimo sąlygų<...>”.

Taigi teisė į gynybą yra visuma baudžiamojo proceso įstatymo numatytų procesinių priemonių, leidžiančių paneigti iškilusį įtarimą (kaltinimą), bei galimybių tiesiogiai jas realizuoti. Procesinio įstatymo suteiktų procesinių priemonių „pakankamumas“ - abstrakti kategorija, nes neįmanoma išvardinti visų teisės į gynybą realizavimo priemonių. Manytina, jog procesinių teisės į gynybą realizavimo priemonių sąrašas tiesiogiai priklauso nuo valstybės vykdomos politikos žmogaus teisių apsaugos srityje bei socialinio požiūrio į nusikaltusį (ar linkusį nusikalsti) asmenį.

Taigi, apibūdinant teisę į gynybą reikėtų turėti omenyje ir jos įgyvendinimo formas: kai įtariamasis ginasi pats²² ar minėtą savo teisę realizuoja per gynėjo dalyvavimą²³.

Tačiau teisė į gynybą negali būti suvokiama tik kaip noro paneigti iškilusį įtarimą (kaltinimą) sinonimas. Manome, kad gynyba nuo įtarimo (kaltinimo) - tai visos gynybos funkcijos pagrindas, tačiau nei įtariamasis, nei jo gynėjas nenukreipia savo procesinės veiklos tik į įtarimo paneigimą. Vykdydami procesinę veiklą, jie siekia platesnių tikslų. Baudžiamajame procese įtariamasis gali pasirinkti skirtingas pozicijas: įtarimo neigimo, visiško prisipažinimo ar prisipažinimo iš dalies. Šiuo atveju teisė į gynybą nebetelpa įtarimo paneigimo rėmuose, jos veikimo sfera platesnė ir atsispindi noru sušvelninti savo procesinę padėtį ar atsakomybę. Analizuojamu aspektu teisė į gynybą – tai įtariamojo teisių ir procesinių garantijų sistema, suteikianti galimybę neigti (ginčyti) iškilusį įtarimą arba sušvelninti savo procesinę padėtį.

Pakliuvęs į socialiai nepalankią situaciją, įtariamasis patiria savotišką psichologinį spaudimą, trukdantį jam susikoncentruoti, teisingai įvertinti savo procesinę padėtį bei jos

²² Kartais įvardijamas betarpiška (tiesiogine) gynyba (aut. past.).

²³ Teisės į gynybą įgyvendinimas priklauso tik nuo įtariamojo valios, nes tai jo subjektinė teisė. Šią teisę jis gali realizuoti pats arba naudotis gynėjo pagalba. Tačiau įtariamojo teisė į gynybą negali būti tapatinama tik su gynėjo dalyvavimu baudžiamajame procese (aut.past.).

subtilybes, pasinaudoti visomis įstatymo jam suteiktomis teisėmis. Negalėjimas pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis ir galimybėmis jas įgyvendinti nulemtas ir teisiniu neišprusimu. Todėl trečiojo asmens, galinčio užpildyti ar ištaisyti spragas, teisiškai išsilavinusio – advokato (gynėjo) - buvimas tiesiog objektyviai būtinas.

Tiek Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (Konvencijoje), tiek užsienio šalių teisinėje literatūroje formalioju ir materialioju aspektu apibūdinama “teisė į gynybą” labiau išskiriant turininguosius elementus: „Teisė į gynybą – tai įtariamajam (kaltinamajam) suteiktos procesinės teisės: teisė tylėti, teisė į advokato pagalbą, teisė reikalauti ištirti tam tikrus faktus ir teisė susipažinti su bylos medžiaga“ [188, p.411-416]. Byloje *Lagerblom* prieš Švediją Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, jog įtariamojo teisė į gynybą 6 straipsnio kontekste – <...> tai procesinių teisių visuma, garantuojanti kaltinamojo teisę dalyvauti baudžiamajame procese. Bendresne prasme tai ne tik teisė tiesiogiai dalyvauti procese, bet ir teisė gauti teisinę pagalbą, jei tai būtina, bei veiksmingai sekti proceso eigą <...> [73]. Tarptautinis baudžiamasis teismas teisę į gynybą laiko proceso dalimi (angl. *One of the parties in the proceeding*) [289], praktiškai tapatina su procesine gynybos funkcija.

Manytina, jog teisės į gynybą realizavimo, kaip baudžiamojo proceso principo, užtikrinimas siejamas ir su įtariamojo turtinių interesų apsauga. Baudžiamajame procese dėl jo išskirtinumo įtariamasis neišvengiamai patiria neigiamas socialines, finansines ir asmenines pasekmes (pvz., laikinas teisės verstis tam tikra veikla sustabdymas). Laikantis teisės į gynybą realizavimo principo reikalavimų, suteikiant įtariamajam galimybę pateikti duomenis ar išsakyti savo poziciją, neigiamos pasekmės įgauna išimtinumo statusą ir jų poveikis asmeniui bei jo artimai aplinkai gali būti švelnesnis ir ne toks žalingas; antra vertus, šis principas įpareigoja tyrėją nepagarsinti įtariamojo anketinių duomenų, asmeninio gyvenimo aplinkybių (išimtis - būtini atvejai, kai siekiama ištirti nusikalstamą veiką), imtis priemonių apsaugoti suimtojo turtą ar pasirūpinti įtariamojo vaikus.

Kitaip tariant, apibūdinant įtariamojo teisę į gynybą, išskiriamos mažiausiai trys pagrindinės prielaidos, užtikrinančios efektyvią jos realizaciją:

1. įtariamajam turi būti suteiktas kompleksas teisės normų, kurių realizavimas užtikrina teisę savarankiškai ir efektyviai ginti savo teises ir teisėtus interesus;
2. garantuota galimybė pasinaudoti kvalifikuota teisine pagalba;
3. tyrėjamas turi būti priskirta pareiga ginti teisėtus įtariamojo interesus.

Taigi teisė į gynybą suprantama *kaip visuma įtariamajam suteiktų teisių, teisėtų priemonių ir būdų, užtikrinančių jo subjektyvių teisių (turtinių/neturtinių, asmeninių bei*

socialinių) apsaugą; tai įtariamojo teisių ir pareigų kompleksas, suteikiantis galimybę aktyviais veiksmais gintis nuo pareikšto įtarimo dalyvaujant įrodinėjimo procese arba leidžiantis sušvelninti procesinę padėtį ar gresiančią kriminalinę bausmę. Ši teisė realizuojama dviem formomis: tiesioginiu įtariamojo teisės į gynybą realizavimu arba (ir) per pasirinktą /paskirtą gynėją.

Panašiai teisę į gynybą supranta 61,54% apklaustų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, teisėjų ir advokatų. 15,38% apklaustų nurodytų respondentų teisę į gynybą tapatina su procesinio įstatymo ir kitų teisės aktų suteiktomis procesinėmis teisėmis įtariamajam; 11,54% kaip teisę į gynybą įvardija įtariamajam suteiktas procesines galimybes gintis nuo pareikšto įtarimo arba kitaip sušvelninti savo atsakomybę ar paveikti teisinę padėtį; 1% įvardija kaip procesinę privilegiją.

1.4 Teisės į gynybą pradžia

Aptarus teisės į gynybą sampratą, būtų tikslinga panagrinėti ir jos atsiradimo pradžia.

Strasbūro precedentinė teisė pripažįsta, kad siekiant garantuoti įtariamojo teisę į gynybą (Konvencijos 6 straipsnio tikslais) reikia pripažinti, jog kaltinimas atsiranda nuo to momento, kai konkretaus asmens teisinė padėtis, „stipriai veikiama“ valstybės pareigūnų veiksmų, pagrįstų įtarimu [250; 45], t.y. kai prieš konkretų asmenį pradedami rinkti duomenys. Autorė laikosi Europos Žmogaus Teisių Teismo išsakytos pozicijos, jog „kaltinimo“ samprata turi būti suvokiama plačiau: tai ne tik formalus traktavimas²⁴, bet apima ir procedūrinius aspektus, pvz., informavimas asmens, prieš kurį nukreipti valstybės institucijų (pareigūnų) veiksmai; galimybės pasiruošti gynybai suteikimas ir pan. [45]. Kitaip tariant, „kaltinimas“ pradeda egzistuoti jau nuo to momento, kai „konkrečios valstybės institucijos, remdamosios įtarimo pagrindu iškeltomis prielaidomis dėl galimo asmens kaltumo, atlieka konkrečius veiksmus jo atžvilgiu; formalus kaltinimo (įtarimo) pateikimo momentas nėra dominuojantis elementas, palyginus su realiu jo atsiradimo momentu“ [45].

Kaltinimo atsiradimas tampa įtariamojo teisės į gynybą atsiradimo prielaida. Tačiau lieka neišspręstas klausimas: realus momentas, nuo kurio atsiranda teisė į gynybą.

Atkreiptinas dėmesys, jog skirtingose valstybėse skirtingai traktuojamas teisės į gynybą atsiradimo momentas. Tačiau nepaisant nuomonių skirtumų, įtariamojo (kaltinamojo) teisę į gynybą, galima apibrėžti konkretų (visoms valstybėms būdingą) jos atsiradimo momentą.

Pvz., Kazachstano Konstitucijos [297] 13 straipsnio 3 dalyje kalbama, kad kiekvienas turi teisę į kvalifikuotą teisinę pagalbą <...> Sulaikytas, suimtas įtariamasis ar kaltinamasis gali naudotis gynėjo (advokato) pagalba *nuo sulaikymo, suėmimo ar kaltinimo pareiškimo momento*<...>. Bulgarijos Konstitucijos [298] 30 straipsnio 3-4 dalyse įtvirtinta įtariamojo (kaltinamojo) teisė į gynėją *nuo sulaikymo ar patraukimo baudžiamojon atsakomybėn momento*. Ukrainos [299] , Gruzijos [293] ir Italijos [294] Konstitucijose kalbama apie teisę į gynėjo pagalbą *nuo sulaikymo momento*. JAV Konstitucijos VI pataisoje [295; 43], Pietų Afrikos (2 skyriaus 35 straipsnio 3 dalis) Konstitucijose [296] kalbama apie teisę į sąžiningą procesą, tačiau nekonkretizuojamas gynėjo įstojimo į procesą momentas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis garantuoja teisę į gynybą nuo sulaikymo ar pirmos apklausos momento.

²⁴ Motyvuotas sprendimas patraukti asmenį kaltinamuoju, kuriame nurodomi pagrindiniai duomenys, leidžiantys manyti, jog konkretus asmuo galėjo įvykdyti jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką (aut.past.).

Kitaip tariant, teisės į gynybą atsiradimo momentas dažniausiai siejamas arba su gynėjo (advokato) įstojimo į procesą momentu, arba su asmens teisinės procesinės padėties pokyčiais.

Lietuvos baudžiamojo proceso moksle nėra kalbama apie įtariamojo teisės į gynybą atsiradimo (pradžios) momentą. Dažniausiai akcentuojamas gynybos pradžios momentas. Manytina, kad tokia pozicija nulemta įtariamojo teisės į gynybą tapatinimu su gynybos procesine funkcija. Tiksliau sakant, vienu iš jos subjektu – gynėju. Visuomenėje ir moksle susiformavo, mūsų manymu, keistinas stereotipas, kad teisė į gynybą įgyvendinama per gynėją. Nors procesinis įstatymas kiekvienam įtariamajam suteikia teisę gintis pačiam arba padedant gynėjui, ši nuostata konkrečiai nenurodo naudojimosi šia teise būdo. Taigi, gynėjo dalyvavimas procese – tai vienas iš įtariamojo teisės į gynybą realizavimo aspektų.

Norėtusi atkreipti dėmesį, kad teisės moksle teisės į gynybą atsiradimas tapatinamas su gynybos funkcijos vykdymu dėl dviejų priežasčių: 1) tarptautiniuose teisės aktuose vartojamos sąvokos akcentuoja gynybą teismo procese; 2) gynyba, kaip procesinė veikla, neatsiejamai susijusi su rungimosi ir šalių procesinio lygiateisiškumo principų [156, p.54-56], kurie visiškai įgyvendinami bylą nagrinėjant teisme²⁵. Nesutikdami su šia pozicija, manome, kad netikslinga tapatinti teisės į gynybą atsiradimo pradžios su gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momentu. Įtariamojo teisė į gynybą atsiranda nepriklausomai nuo pasirinktos šios teisės realizavimo formos (per pasirinktą/paskirtą gynėją arba vykdoma betarpiška gynyba). Gynėjo įstojimo į procesą momentas gali būti laikomas viena iš *gynybos funkcijos* realizavimo pradžios formų. Manome, jog teisė į gynybą yra gynybos, kaip procesinės funkcijos, atsiradimo pagrindas.

Mūsų manymu, teisė į gynybą atsiranda kur kas anksčiau nei pradėdamas spręsti gynėjo įstojimo į procesą klausimas. Pvz., kai prieš asmenį renkami duomenis, bet nėra pareikštas įtarimas²⁶. Šiuo atveju gynybos funkcija dar nerealizuojama, bet potencialiam įtariamajam atsiranda teisė į gynybą.

Manome, kad galima skirti *faktinį* ir *procesinį* įtariamojo teisės į gynybą atsiradimo momentus.

²⁵ Tai aiškinama tuo, jog kai kurios šalys neturi ikiteisminio tyrimo stadijos. [Pl. žr.: 154, p. 37-44].

²⁶ Ikiteisminiame tyrime asmuo ginasi nuo įtarimo, kuris tampa kaltinimo formavimo pagrindu (aut.past.).

Faktiniu teisės į gynybą atsiradimo (pradžios) momentu laikytina baudžiamojo persekiojimo pradžia, kai praktiškai pradedama rinkti informacija (duomenys) prieš konkretų asmenį, nors pastarasis dar neturi įtariamojo procesinio statuso (pvz., asistuojamas liudytojas)²⁷.

Procesiniu teisės į gynybą atsiradimo momentu laikomas procesinio²⁸ sulaikymo ar įtarimo pareiškimo momentas, kai konkretus asmuo įtariamas konkrečių socialiai pavojingų veiksmų atlikimu. Faktinis atsiradimo momentas yra daugiau teorinio pobūdžio (teorinė abstrakcija), nes dažnai baudžiamasis persekiojimas pradedamas pagal nusikaltimo padarymo faktą, dar nenustačius įtariamo nusikalstamos veikos padarymu asmens. Tad realiai teisės į gynybą įgyvendinimas įmanomas tik esant konkrečiam žmogui, turinčiam įtariamojo statusą arba potencialiai galinčiam juo tapti. Šiuo atveju įtarimas traktuojamas kaip baudžiamojo persekiojimo forma, klasifikuojant pastarąjį pagal raiškos pobūdį [254, p.62].

Tačiau Lietuvos teisės aktų analizė leidžia teigti, jog teoriškai nustatčius teisės į gynybą atsiradimo momentą praktikoje apstu problemų, ypač užtikrinant procesinio momento atsiradimą.

Pagal Lietuvos Respublikos BPK 10 straipsnį įtariamajam (kaltinamajam, nuteistajam) teisė į gynybą užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos.

Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika įtariamojo teisės į gynybą atsiradimas siejamas su faktiniu baudžiamuoju persekiojimu (arba kaltinimo atsiradimu). Atkreiptinas dėmesys, kad minėtas teisės į gynybą atsiradimo pagrindas nenumatytas Lietuvos BPK.

Šiame disertaciniame darbe mes plačiau aptarsime šiuos tris išvardintus momentus, t.y. teisės į gynybą atsiradimą nuo sulaikymo, pirmosios apklausos momentų ir nuo baudžiamojo persekiojimo pradžios.

Teisės į gynybą atsiradimo momentas siejamas su asmens sulaikymu, kadangi būtent nuo sulaikymo momento asmuo tampa įtariamuoju (BPK 21 straipsnis).

Teisinėje literatūroje teigiama, kad sąvoka „sulaikymas“ gali būti vartojama keliomis prasmėmis [228, p. 5-6]:

²⁷ Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse (CPP – *Code de procédure pénale*) numatyta asistuojamojo liudytojo procesinė figūra (*pranc. témoin assisté*). Asistuotas liudytojas – tai proceso dalyvis, kurio atžvilgiu paduotas privataus asmens skundas arba kuris nurodytas prokuroro reikalavime ir turi gynėją. Tačiau jis dar nėra laikomas įtariamuoju (aut. pastaba).

²⁸ Teisinėje literatūroje skiriamas faktinis ir procesinis sulaikymas [Pl. žr.: 228, p. 5-6]. Dažniausiai procesiniame įstatyme faktinio sulaikymo momentas nėra apibrėžtas. Todėl siūlome jį suvokti kaip pradinį momentą, nuo kada asmuo prarado galimybę laisvai judėti [Pl. žr.: 224, p. 72-73; 240].

1. sulaikymas gali reikšti faktinį asmens judėjimo laisvės apribojimą tam tikram tikslui pasiekti;

2. kaip atskirų juridinių procedūrų, kurioms būtinas sulaikymas apibūdinimas (antras pagrindas labiau skirtas muitinės, migracijos ir pan. procesams apibūdinti).

Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuoti dokumentai (Piliетinių ir politinių Teisių paktas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija) laikinam sulaikymui kelia tokius reikalavimus, kaip: a) visus sprendimus dėl asmens judėjimo laisvės ribojimo turi priimti valstybės institucija ar pareigūnas, kurie atitinka tarptautinius reikalavimus – būtent dėl nešališkumo ir nepriklausomumo; b) teisminė kontrolė; c) sulaikytasis turėtų turėti galimybę ginčyti teisme laikino sulaikymo pagrįstumą bei teisėtumą; d) sulaikytajam turi būti suteikta teisė naudotis gynėjo pagalba.

Iš esmės, laikinas sulaikymas – tai trumpalaikis asmens, kuris įtariamas padaręs nusikalstamą veiką, judėjimo laisvės ribojimas. Ši procesinės prievartos priemonė turėtų būti skiriama siekiant dviejų pagrindinių tikslų:

1) norint nutraukti socialiai pavojingą elgesį, kai asmuo užkluptas darantis nusikalstamą veiką;

2) po nusikalstamos veikos padarymo, kai išliko objektyvūs pėdsakai, leidžiantys pagrįstai manyti kad asmuo galimai padarė nusikalstamą veiką; siekiant eliminuoti galimybę išvengti pelnytos bausmės bei sunaikinti įkalčius.

Tačiau išanalizavusi teisinėje literatūroje išsakytas nuomones bei užsienio šalių (pvz., [41]) ir galiojančio LR BPK 140 straipsnio redakciją, autorė priėjo išvados, jog dabartinė minėto straipsnio redakcija yra taisytina kaip sudaranti teisės į gynybą pažeidimo galimybes.

Pirma, „laikino sulaikymo“ termino bei sulaikymo pagrindų nekonkretumas [149, p. 202-203; 275, p.50. Be to, BPK 140 straipsnyje sujungti du skirtingi institutai – sulaikymo ir suėmimo] suteikia ikiteisminio tyrimo pareigūnams bei prokurorams galimybę teisėtai papiktnaudžiauti savo valdžia.

Pagal dabartinį BPK laikinai sulaikyti įtariamą asmenį galima ne tik užklupus darant nusikaltimą ar tuoj pat po jo padarymo, bet ir esant kitoms neaiškioms sąlygoms. Antai painiojami administracinio sulaikymo (Administracinės teisės pažeidimų kodeksas (toliau vadinama - ATPK) 265-267 straipsniai) ir procesinio sulaikymo institutai – nurodomas pagrindas *asmenybei nustatyti*. Administracine tvarka asmenybei nustatyti asmenį galima sulaikyti 5 val. Procesinis sulaikymas trunka 48 val. Kyla klausimas, kuo skiriasi asmenybės nustatymo ypatumai ir tvarka baudžiamajame procese ir administracinėje teisenoje? Praktiniu

požiūriu, atliekami panašūs asmenybės nustatymo veiksmai. Vienintelis skirtumas, kad baudžiamojo proceso kontekste asmuo, įtariamą padaręs nusikalstamą veiką, šiek tiek socialiai pavojingesnis už asmenį, sulaikytą administracine tvarka. Esame tvirtai įsitikinę, kad suėmimo pagrindas turėtų būti ne sugebėjimas (negalėjimas) nustatyti tapatybę, bet socialiai pavojingas asmens elgesys²⁹.

Procesinis įstatymas numato kaip alternatyvų laikino sulaikymo pagrindą *kitus atvejus, kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos*. Kyla klausimas, kokios gali būti kitos suėmimo sąlygos ar pagrindai, jei jos yra griežtai reglamentuotos BPK 122 straipsnyje.

Pvz., BPK 122 straipsnio 1 dalies 4 punktas kaip suėmimo pagrindą įtvirtina *pagrįsta manymą, jog asmuo darys naujus nusikaltimus*. Pats terminas „pagrįstas manymas“ reiškia, kad turimi nenuginčijami, objektyviai pagrįsti, akivaizdūs duomenys (įrodymai) apie asmens norą realizuoti nusikalstamą kėslą. Galbūt šiuo atveju derėtų pagalvoti apie galimybę pradėti baudžiamąjį persekiojimą asmeniui už rengimąsi padaryti nusikalstamą veiką³⁰, o ne prevenciniais tikslais apriboti laisvę?

Taip pat norėtųsi atkreipti dėmesį, kad ne visuomet praktiniame darbe sulaikytas asmuo tampa įtariamuoju. Pasitaiko atveju, kai pasibaigus laikino sulaikymo terminui, sulaikytasis paleidžiamas ir jam nepareiškiamas įtarimas. Tokia praktiniame darbe susiklosčiusi situacija dar kartą patvirtina, jog netikslūs laikino sulaikymo pagrindai (pvz., BPK 140 straipsnyje nekalbama apie įtariamąjį, o vartojamas “asmens” terminas) suponuoja galimus asmens teisių pažeidimus. Tačiau manome, kad sulaikytasis, bet dar netapęs įtariamuoju asmuo, turėtų turėti teisę į gynybą nuo galimo įtarimo pareiškimo.

Pvz. Latvijos BPK 63 straipsnio 1 dalies 1 punktas [42] numato sulaikytojo teisę nedelsiant susisiekti su gynėju ir sudaryti su juo teisinės pagalbos sutartį, o 4 punktas – teisę į konfidencialius susitikimus su gynėju. Lietuvos BPK sulaikytas asmuo ar įtariamasis tokios teisės, deja, neturi.

Mūsų išsakytas mintis norėtumėme pagrįsti praktiniu pavyzdžiu: Rokiškio raj. PK atliekant ikiteisminį tyrimą [311] pagal Baudžiamąjį kodeksą (toliau vadinama – BK) 138 straipsnį, policijos pareigūnai iš namų išvedė ir pristatė į policijos komisariatą pil. L.V.. Sulaikymo protokole nurodytas sulaikymo laikas 13.20 val., nors iš namų asmuo buvo išvestas

²⁹ Pvz., pagal Norvegijos policijos įstatymą asmenį galima sulaikyti daugiausiai 4 valandoms. Jei kaltintojas išvelgia suėmimo pagrindą, jis privalo kreiptis į teismą (BPK §171-172); Pagal Islandijos BPK sulaikytas asmuo per 24 valandas turi būti pristatytas teismui, kuris sprendžiamas tolimesnio laikymo pagrįstumo klausimą. Teismo posėdyje dalyvauja prokuroras, sulaikytas asmuo bei jo gynėjas (BPK skyrius 19) [228, p.5-6].

³⁰ Pvz., galimybė pradėti baudžiamąjį persekiojimą prieš konkretų asmenį, numatyta Latvijos Procesiniame įstatyme (61 straipsnis).

9.30 val., o nuo 10.35 val. iki 13.20 val. buvo laikomas komisariato laikino sulaikymo patalpoje. Tarnybinio patikrinimo išvadoje nurodyta, kad L.V. buvo teisėtai uždarytas į laikino sulaikymo patalpą vadovaujantis Generalinio komisaro 2001-06-25 įsakymu Nr. 278 patvirtintos Policijos įstaigų budėtojų padalinių darbo organizavimo instrukcijos 30.2.3 punktu, numatančiu, kad teisės pažeidėjas pristatytas į budėtojų dalį, gali būti uždarytas į laikino sulaikymo patalpą, jei yra pagrindas manyti, kad jis gali savavališkai pasišalinti.

Tačiau baudžiamajame procese asmuo, įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, turi būti sulaikomas remiantis tik BPK numatytais pagrindais. Todėl šiuo atveju, sulaikymo protokole turėjo būti nurodytas realus sulaikymo laikas – t.y. išvedimo iš namų laikas. Taip pat manome, kad praktiniame darbe žinybinio akto iškėlimo virš įstatymo praktikos atsiradimas sąlygotas (kaip viena iš priežasčių) netikslių teisės normos suformulavimu.

Manytina, kad potencialiai įtariamojo teisę į gynybą pažeidžia ir laikino sulaikymo instituto apskundimo galimybių nebuvimas. Procesinis įstatymas nereglamentuoja įtariamojo teisės bei galimybės skusti neteisėtą laikiną sulaikymą. Procesinės kontrolės nebuvimas laikinai sulaikant įtariamą asmenį, leidžia jo taikymą „profilaktiškai“, kuomet laikinas sulaikymas tampa vienu iš „teisingų parodymų“ gavimo būdų. Taip pat manome, kad įtariamojo teisę į gynybą pažeidžiama ne tik tuo, kad, neteisėtai apribojus jo judėjimo laisvę, prieš jį renkami įkalčiai, bet ir tuo, kad asmuo negali pasinaudoti kvalifikuota gynėjo pagalba. *Todėl manome, jog būtina konkretizuoti laikino sulaikymo pagrindus, numatyti apskundimo galimybes ir suteikti įtariamajam galimybę naudotis gynėjo paslaugomis per 48 laikino sulaikymo valandas.*

Antra, problemų kelia ir paties momento, nuo kurio įtariamasis galėtų pradėti realizuoti savo teisę į gynybą, neapibrėžtumas. Tiek Lietuvos Respublikos Konstitucija, tiek galiojantis procesinis įstatymas numato įtariamojo teisę naudotis gynėjo paslaugomis nuo *sulaikymo momento*. Pats sulaikymo momentas – tai abstrakti, sunkiai apibrėžiama ir realizuojama kategorija dėl trijų pagrindinių priežasčių:

- tai momentas, kai asmuo betarpiškai sučiumpamas kompetentingo pareigūno ar kai proceso dokumento pagrindu apribojama jo judėjimo laisvė;
- advokatai (gynėjai) nebudi policijos komisariatuose ar prokuratūrose, bet dirba juridinėse konsultacijose, todėl realus jų dalyvavimas įmanomas tik po sulaikymo;
- kriminalistikos taktikos sumetimais sulaikymo sėkmė priklauso nuo netikėtumo momento. Tačiau būtų absurdiška informuoti asmenį, kurį planuojame sulaikyti, apie sulaikymą, siekiant išsiaiškinti jo poziciją dėl galimo gynėjo dalyvavimo.

Todėl, mūsų manymu, būtina konkretizuoti, jog gynėjo dalyvavimas įmanomas nuo procesinio sulaikymo momento, kai faktiškai asmuo yra sulaikytas ir surašomi procesiniai dokumentai, sprendžiant faktinio sulaikymo pagrįstumą. Todėl vertėtų numatyti įtariamojo teisę skusti sulaikymo teisėtumą ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Antrasis momentas – asmuo tampa įtariamuoju nuo pirmos apklausos momento.

BPK 123 straipsnio 3-4 dalyse numatyta tyrėjo pareiga per 48 val. pristatyti suimtą ar sulaikytą asmenį pas ikiteisminio tyrimo teisėją į apklausą, jei yra suėmimo skyrimo pagrindai ar būtina apklausti asmenį dėl suėmimo pagrįstumo.

BPK komentaro autoriai, aiškindami BPK normas, siūlo apklausti asmenį remiantis BPK 187 straipsniu, jei sulaikytas asmuo nebuvo anksčiau apklaustas.

Tačiau ar nuo pirmos apklausos momento asmuo tampa įtariamuoju, ar įtariamuoju jis tampa anksčiau arba vėliau, jau atlikus apklausą?

Mūsų manymu, įtariamuoju asmuo neturėtų tapti nuo pirmos apklausos momento. Todėl, kad tyrėjas privalo pasirinkti, kokią apklausos rūšį jis atliks. Apklauskos rūšies pasirinkimą nulemia ne tyrėjo asmeniniai įsitikinimai dėl galimo asmens kaltumo, bet objektyvūs ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenys, leidžiantys daryti prielaidą dėl galimo asmens kaltumo. Be to, tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tiek Lietuvos Respublikos BPK įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save. Tai reiškia, kad pasirenkant apklausos rūšį tyrėjas turi aiškiai apibrėžti apklausiamą asmens procesinę padėtį ir apie tai informuoti patį asmenį, jog pastarasis galėtų pasinaudoti įstatymo jam suteiktomis procesinėmis garantijomis ir teisėmis.

Asmuo į apklausą gali būti šaukiamas ir atitinkamos formos šaukimu, telefonu ar kitais būdais (BPK 182 straipsnis). Procesinis įstatymas t.p. numato, kad asmeniui neatvykus į apklausą jam gali būti taikomos procesinės prievartos priemonės – atvedinimas (BPK 142 straipsnis), bauda ar areštas (BPK 163 straipsnis). BPK 142 straipsnio analizė leidžia daryti prielaidą, kad šis straipsnis taikomas asmeniui, kuris turi konkretų procesinį statusą – įtariamojo ar liudytojo, nukentėjusiojo. Analogišką poziciją išdėstyta ir BPK 163 straipsnio 1 dalyje, pabrėžiant, kad <...> įtariamasis (kaltinamasis) šiame straipsnyje nustatyta bauda gali būti nubaustas tik už neatvykimą dalyvauti procese be svarbios priežasties.

Kaip matyti, asmens pripažinimo įtariamuoju pagrindas t.p. nėra aiškūs. Neaišku, ar asmuo tampa įtariamuoju, kai jam išsiunčiamas ar kitais būdais perduodamas šaukimas atvykti į apklausą, arba asmuo tampa įtariamuoju, kai šaukiamas neatvyksta? Taip pat manome, kad „kitų

šaukimo būdų“ įtvirtinimas t.p. galėtų sąlygoti asmens, potencialiai galinčio tapti įtariamuoju, teisių pažeidimą.

Informuojant asmenį kitais būdais (BPK komentaro autoriai pateikia tik kai kurias šaukimo pavyzdžius, bet sąrašas nėra ir negali būti baigtinis), nevisada yra galimybė įsitikinti, ar šaukimas pasiekė tinkamą adresatą. Manytumėme, kad asmuo į apklausa turėtų būti šaukiamas tik šaukimu, įteikiant pastarąjį šaukiamajam arba pilnamečiams jo artimiesiems giminaičiams pasirašant.

Tačiau esame įsitikinę, kad įtariamuoju asmuo turėtų tapti anksčiau nei bus atlikta pirma apklausa. Įtariamuoju asmuo turėtų tapti tik nuo įtarimo pareiškimo.

Įtarimo pareiškimas³¹ - svarbus procesinis veiksmas, kuris turi būti motyvuotas bei pagrįstas įrodomąją reikšmę turinčiais faktais (įrodymais). Įtarimo pareiškimo išskirtinumą pabrėžia ir tas faktas, jog naujojoje baudžiamojo proceso koncepcijoje atsisakyta „tarpinės būsenos“ – trumpalaikio ikiteisminio tyrimo stadijos dalyvio. Įtariamasis yra visos ikiteisminio tyrimo stadijos dalyvis, jam pareikšto įtarimo turinys gali būti konkretizuojamas (tikslinamas), tačiau pats įtarimo susiformavimo ir pareiškimo pagrindas lieka nekintamas (esminis). Įtarimo pareiškimu vainikuojamas laisvas įrodomosios reikšmės duomenų bei faktų rinkimo, tikrinimo ir vertinimo rezultatas; svarus pagrindas, leidžiantis manyti, jog konkretus asmuo galėjo įvykdyti nusikalstamą veiką. Kitaip tariant, asmens pripažinimą įtariamuoju galima apibūdinti keturiais aspektais:

- tyrėjo sprendimas, kuris įforminamas laikantis proceso formos reikalavimų;
- ypatingas ikiteisminio tyrimo etapas – laiko tarpas, kai sprendžiamas klausimas dėl asmens patraukimo įtariamuoju;
- visuma konkrečių procesinių veiksmų ir sprendimų, priimamų šiame etape;
- procesinis institutas, kuris, deja, šiuolaikiniame Lietuvos baudžiamajame procese nėra susiformavęs iki galo.

Nepriklausomai nuo pasirinkto apibūdinimo, tapimo įtariamuoju (įtarimo pareiškimo) esmė nekinta – tai procesinė baudžiamosios atsakomybės realizacijos pradžios išraiška. Po įtarimo pareiškimo asmuo oficialiai įvardijamas kaip galimai padaręs nusikalstamą veiką, tačiau

³¹ Autorė nesigilins į „įtarimo“ sąvokos analizę. [Pl. žr.: 178, p. 1-22].

dar nėra valstybės vardu pripažintas kaltu. Tai tik teismo prerogatyva. Bet pareikšdamas įtarimą, tyrėjas disponuoja tokiais duomenimis, kurie jį įtikina dėl konkretaus asmens kaltumo.

Mūsų manymu, teisė į gynybą pažeidžiama tuo, jog pagal galiojantį BPK būsimam įtariamajam įteikiamas informacinio pobūdžio procesinis dokumentas – pranešimas apie įtarimą, suteikiantis jam informacijos apie įtarimo esmę. Tačiau pranešimas apie įtarimą neatitinka procesinės formos reikalavimų (BPK 30 straipsnis), keliamų šiems proceso sprendimams. Įtarimo pareiškimas turėtų būti įtvirtinamas *nutarimu* pripažinti asmenį įtariamuoju. Kas, savo ruožtu, suteiktų įtariamajam teisę apskusti šį procesinį sprendimą, realizuojant savo teisę į gynybą.

Galiojantis BPK nenumato įtarimo pareiškimo apskundimo galimybių. Ir tai turbūt logiška, nes neįmanoma apskusti „informacijos pateikimo“. Tačiau nutarimą, kaip loginės mąstymo veiklos rezultato įtvirtinimą, apskusti galima (kartais net būtina), siekiant nurodyti prieštaravimus, netikslumus ar nepagrįstumus.

Be to, asmens tapimo įtariamuoju pagrindai taip pat neaiškūs. Todėl, probleminiu tampa jau aptartas teisės į gynybą atsiradimo momentas.

Įstatymo leidėjas įpareigoja tyrėjus pasirašytinai įteikti pranešimą apie įtarimą, nurodant visas būtinas aplinkybes. Tačiau įteikiant šaukimą atvykti į apklausą (pagal BPK 21 straipsnį įtariamuoju laikomas į apklausą šaukiamas asmuo...), įtariamuoju asmuo tampa anksčiau nei gauna šaukimą. Prieš jį jau pradeda veikti (potencialiam įtariamajam net nežinant) baudžiamojo proceso mechanizmas, įmanomos neigiamos socialinės bei turtinės pasekmės. Manome, jog šaukimo įteikimo negalima tapatinti su įtarimo pareiškimu. Visų pirma dėl paties šaukimo teksto neinformatyvumo. Antra, negalima perkelti valstybės įgaliojimų pašto darbuotojui, kuris įteikia šaukimą asmeniui. Remiantis dabartine BPK 21 straipsnio redakcija, įteikdamas šaukimą, pašto darbuotojas pripažįsta asmenį įtariamuoju, tarsi tai jau pripažinta oficialiai. Bet teisė į gynybą tokiam asmeniui pagal galiojantį BPK realiai atsiranda anksčiau – ji atsiranda tyrėjui surašius pranešimą apie įtarimą. Todėl manytina, jog įstatymo leidėjo ir BPK komentaro autorių nuomone, jog pranešimo apie įtarimą surašymo data gali nesutapti su įteikimo data, yra kritikuotina. Negali būti pripažinimo įtariamuoju už akių. Manome, kad įtariamuoju asmuo gali tapti tik nuo pranešimo (mūsų siūlymu nutarimo) apie įtarimą oficialaus įteikimo momento. Tai sutaptų ir su teisės į gynybą atsiradimo momentu. *Teisė į gynybą atsiranda nuo oficialaus pranešimo apie įtarimą įteikimo momento.*

Trečiasis momentas - teisės į gynybą atsiradimo momentas siejamas ir su baudžiamojo persekiojimo pradžios momentu. Mūsų manymu, tai kone problemišiausias aspektas.

Lietuvos BPK įtariamojo atsiradimas, kartu ir teisės į gynybą atsiradimas siejamas tik su įtarimo pareiškimu, bet kaip minėta, tarptautinių teisės aktų analizė, t.p. užsienio šalių BPK analizė leidžia teigti, kad įtariamojo *teisė į gynybą atsiranda nuo baudžiamojo persekiojimo pradžios*.

Išanalizavusi baudžiamojo persekiojimo sąvoką (nors teisinėje literatūroje šiuo klausimu išsakyta daugybė įdomių nuomonių³²), autorė laikosi nuomonės, jog baudžiamasis persekiojimas – tai procesinės veiklos rūšis, vykdoma laikantis proceso reikalavimų prieš bylos sprendimą ir kurios metu formuluojama ir pagrindžiama išvada apie konkretaus asmens padarytą konkrečią nusikalstamą veiką [134, p.89-98; 140; 254, p.20].

Manome, kad teisės į gynybą realizavimas, kaip baudžiamojo proceso principas, pradeda veikti nuo to momento, kai valstybės įgalioti pareigūnai pradeda rinkti informaciją (duomenis) prieš konkretų asmenį. Būtent nuo šio momento asmuo, net netapęs įtariamuoju, turi turėti procesines teises, suteikiančias galimybę paneigti iškilusį įtarimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos baudžiamajame procese nėra teisinio termino atitiktums, apibūdinančio asmens padėtį procese, kai jam įtarimas dar nepareikštas, bet yra duomenų, kad jis galėjo dalyvauti nusikalstamos veikos padaryme³³. Tokiam asmeniui dar nesuteiktas procesinis įtariamojo statusas, jis negali naudotis visomis įtariamajam suteiktomis teisėmis ir garantijomis, bet jis ir nėra „grynasis“ liudytojas. Pagal LR BPK (78 straipsnis) liudytoju laikomas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Be to, 80 straipsni 1 punktą nurodo draudimą apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką. Todėl neaiški procesinė padėtis asmens, kuriam įtarimas nepareikštas, bet jo duodami parodymai gali būti susiję su nusikalstamos veikos, prie kurios padarymo jis galėjo būti prisidėjęs, aplinkybių. Procesinės padėties neaiškumas lemia ir potencialų teisės į gynybą pažeidimą.

Manome, jog tikslinga būtų perimti Prancūzijos pavyzdį ir į procesą įvesti asistuojamojo liudytojo figūrą suteikiant jam teisę ir galimybę naudotis gynėjo pagalba. Įtarimo

³² Pvz., Įdomi rusų prof. Kovrygos Z.F. pozicija teigiant, kad baudžiamojo persekiojimo tikslas – tikrojo kaltininko nustatymas. Todėl, jos manymu, jei įtariamuoju laikomas žmogus, kuris realiai tiriamos nusikalstamos veikos nepadarė, jo atžvilgiu vykdomą veiklą negalima laikyti baudžiamuoju persekiojimu [Pl. žr.: 231, p.52]. Voronichin baudžiamojo persekiojimo atsiradimo momentu laiko baudžiamosios bylos iškėlimą [Pl. žr.: 254, p.20]. Mūsų manymu, pirmu atveju yra painiojamos sąvokos „baudžiamasis procesas“ ir „baudžiamasis persekiojimas“; o antru atveju – nurodoma teisėta vada baudžiamajam persekiojimui pradėti, bet ne jo atsiradimo momentas (aut. past.).

³³ Pvz., ši problema yra išspręsta Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse (CPP – *Code de procédure penale* [40]). Šiame procesiniame įstatyme numatyta asistuojamojo liudytojo procesinė figūra (*pranc. témoin assisté*). Asistuojamas liudytojas – tai proceso dalyvis, prieš kurį paduotas privataus asmens skundas arba kuris nurodytas prokuroro reikalavime ir turi gynėją. (aut.past.).

pareiškimui būtų keliami mažesni reikalavimai dėl įrodomosios reikšmės informacijos. Įtariamas nusikalstamos veikos padarymu asmuo galėtų pradėti realizuoti teisę į gynybą. Šiuo atveju būtų įgyvendinama teorinė abstrakcija, jog, kaip jau buvo minėta, teisė į gynybą gali atsirasti nuo baudžiamojo persekiojimo pradžios. Įtariamuoju asmuo galėtų tapti nuo to momento, kai prieš jį renkami duomenys (pradinis įtarimas), tačiau nėra pagrindo pareikšti kaltinimo (aukštesnio laipsnio įtarimas). Kaltinimo pareiškimui būtų keliami žymiai svaresni ir griežtesni reikalavimai; kaltinimas praktiškai būtų prilyginamas tyrėjo įsitikinimui kaltinamojo asmens kaltumu ir nuspėjamu teismo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimui (perspektyvinis įvertinimas).

Taigi teisė į gynybą atsiranda nuo baudžiamojo persekiojimo pradžios. Tai savo ruožtu lemia būtinumą garantuoti realų gynėjo įstojimą į procesą kuo anksčiau, nuo „pačių pradinių tyrimo stadijų“³⁴.

Atkreiptinas dėmesys, kad kituose teisės aktuose, pvz., Lietuvos Respublikos Seimo statuto [14] 22 straipsnyje teigiama, kad <...> Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn <...>. Generalinis prokuroras, nustatęs, kad šio statuto 228 straipsnyje nurodyti asmenys yra įtariami padarę nusikaltimą, apie tai nedelsdamas praneša Seimui ir pateikia atitinkamą medžiagą. Išklausęs generalinio prokuroro pranešimą dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo, Seimas sprendžia, ar duoti sutikimą konkretų asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ar pradėti apkaltos proceso parengiamuosius veiksmus (jeigu yra šio statuto 230 straipsnio pirmojoje dalyje nurodytų subjektų siūlymas).

Taigi, surinkęs pakankamai duomenų, Generalinis Prokuroras kreipėsi į Seimą su prašymu leisti patraukti pvz., Seimo narį baudžiamojon atsakomybėn. Tad kyla klausimas, kas yra „baudžiamoji atsakomybė“ ir nuo kurio momento ji realizuojama? Kodėl Seimo narys traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, nepaisant to, kad baudžiamasis procesas bendras visiems, nepriklausomai nuo prieš tai užimamų pareigų?

Apžvelgę mokslines koncepcijas dėl baudžiamosios atsakomybės apibrėžimo [229, p.42; 151, p.1-10; 207, p.67-75] bei atsižvelgę į teisinės valstybės idėją, manome, kad baudžiamoji atsakomybė turėtų būti suprantama kaip asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pareiga būti veikiamam įstatymo numatytais neigiamomis poveikio priemonėmis. Kaip visiškai teisingai pastebėjo V.Kurliadskij [260, p.20], baudžiamoji atsakomybė – tai pareiga

³⁴ Angl. „At the initial stages of police interrogation“. John Murray v. United Kingdom case, Appl. N. 18731/91, judgment of 25 January 1996, paras. 63 and 66. T.p žr. Magee v. United Kingdom case, Appl. N. 28135/95, judgment of 6 June 2000. [57; 65]. Tarpukario Lietuvos teisininkai teigė, jog į procesą advokatas turi įstoti nuo įtariamo pareiškimo momento, kadangi kaltinimo pareiškimas gali būti vilkinamas [153].

atsakyti už elgesį, įstatymo vertinamą kaip nusikaltimą, bei jo pasekmes. Sutiktina, kad baudžiamoji atsakomybė – valstybės prievartos taikymas asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, ir kartu šio asmens padaryto nusikalstamo elgesio pasmerkimas [151, p.1-10; 150]. Šio pasmerkimo išraiška atsispindi apkaltinamajame nuosprendyje, kuriame numatomi asmeninio ar turtinio pobūdžio suvaržymai.

Baudžiamosios atsakomybės realizacija visais atvejais tiesiogiai siejama su valstybinės teisinės prievartos taikymu. Tai tarsi baudžiamosios atsakomybės realizavimo aksioma. Teisės moksle nėra vienos nuomonės dėl baudžiamosios atsakomybės stadijų ir realizacijos pradžios.

Priklausomai nuo baudžiamosios atsakomybės instituto turinio apibūdinimo, išskirtinos keturios baudžiamosios atsakomybės atsiradimo pagrindinės pozicijos:

1. baudžiamoji atsakomybė atsiranda pradėjus ikiteisminį tyrimą [151];
2. laikomas asmens patraukimo įtariamuoju (kaltinamuoju) momentas [276, p.51];
3. Baudžiamosios atsakomybės realizavimo pradžia siejama su teismo apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimu [185, p.8; 186, p.58; 277, p.52];
4. arba teismo nutarties ar nuosprendžio įsigaliojimu [240, p.113].

V.Piesliakas, pripažindamas, kad „pareiga atsakyti baudžiamąja tvarka kaltininkui atsiranda kartu su nusikaltimo padarymu“ [185, p.8], siūlo netapatinti baudžiamosios atsakomybės ir patraukimo kaltinamuoju (senojo BPK) institutų: „šios pareigos praktinis realizavimas galimas tik pripažinus asmenį kaltu nusikaltimo padarymu ir priėmus apkaltinamąjį nuosprendį. <...> Vien patraukimas kaltinamuoju nėra baudžiamoji atsakomybė <...>, nes asmuo vėliau gali būti išteisintas arba tyrimas gali būti nutrauktas, nesant jo veikoje nusikaltimo sudėties“ [185, p.8].

Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas laikosi analogiškos pozicijos: „<...> patraukimas baudžiamajon atsakomybėn negali būti nei tapatinamas, nei siejamas su tarpinėmis baudžiamąjo proceso įstatyme numatytais baudžiamosios bylos tyrimo stadijomis. Baudžiamoji atsakomybė siejama su pripažinimu kaltu ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimu <...>“ [88; 89].

Mūsų manymu, *baudžiamoji atsakomybė* pradedama realizuoti nuo *asmens patraukimo įtariamuoju* (kaltinamuoju) momento, nes patraukti asmenį įtariamuoju (kaltinamuoju) įmanoma tik po to, kai kompetentinga institucija nustato (pagrindžia) baudžiamosios atsakomybės pagrindus, t.y. pagrindžia, jog nusikalstamą veiką galėjo padaryti konkretus asmuo (įtariamasis); surinkti duomenys patvirtina kiekvieną inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėties

elementą. Tik esant pakankamiems pagrindams teigti, jog asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką, valstybė, deleguodama įgaliojimus teisėsaugos institucijoms, taiko prievartos priemones prieš tą asmenį. Asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, atsiranda pareiga paklusti prieš jį taikomoms negatyvioms poveikio priemonėms. Tuo pačiu įtariamam nusikalstamos veikos padarymu asmeniui suteikta teisė, jog jam bus taikomos tik įstatyme numatytos neigiamos poveikio priemonės. Šiuo atveju baudžiamosios atsakomybės pradžia siejama su baudžiamųjų procesinių santykių subjektų įstatymo numatytų teisių ir pareigų atsiradimu.

Taigi „baudžiamasis persekiojimas“ - platesnė sąvoka nei „patraukimas baudžiamojon atsakomybėn“. Baudžiamasis persekiojimas gali būti vykdomas nebūtinai prieš tyrimui žinomą asmenį. Toks asmuo gali būti tyrimo nenustatytas, tačiau prieš jį kryptingai renkami duomenys, padėsiantys šį asmenį identifikuoti ir oficialiai patraukti baudžiamojon atsakomybėn, pareiškiant įtarimą (kaltinimą). Todėl manome, kad būtina procesiniame įstatyme konkretizuoti, teisės į gynybą atsiradimo momentus: pvz., teisė į gynybą atsiranda nuo laikino sulaikymo protokolo, nutarimo dėl įtarimo, nutarimo pripažinti asistuojamu liudytoju įteikimo momentų. Mūsų manymu, taip procese bus išvengta dviprasmybių, neaiškių sąvokų vartojimo. O t.p. bus aiškiai ir konkrečiai išvardinti teisės į gynybą atsiradimo atvejai, kas garantuotų efektyvesnę asmens, potencialiai galinčio tapti įtariamuoju, arba įtariamojo teisių apsaugą.

Kalbant apie teisės į gynybą pabaigą, taip pat reikėtų pabrėžti du dalykus. Paprastai, gynybos ir teisės į gynybą pabaiga sutampa su baudžiamajo persekiojimo pabaiga, kai asmens kaltumo klausimas išspręstas. Tačiau kartais gynybiniai veiksmai tęsiasi ir po proceso baigties, pvz., atnaujinus tyrimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių.

Pabaigoje norėtumėme atkreipti dėmesį ir į tai, jog teisės į gynybą specifika atsiskleidžia situacijose, kai įtariamasis neturi procesinio veiksnio [166; 226, p.193-195] dėl psicho-somatinių trūkumų ar amžiaus. Šiuo klausimu buvo atliktas disertacinio lygio mokslinis tyrimas, tad šiame disertaciniame darbe jis nebus analizuojamas.

Viską apibendrinus, galima teigti, jog skiriami faktinis ir procesinis teisės į gynybą atsiradimo momentai. Faktinis teisės į gynybą atsiradimo momentas sietinas su baudžiamajo persekiojimo pradžia, kuomet apskritai pradedama rinkti informacija (duomenys) apie asmens galimai padarytą nusikalstamą veiką, tam asmeniui nesuteikiant procesinio įtariamojo statuso. Faktinis teisės į gynybą atsiradimo momentas yra daugiau teorinė abstrakcija, kuri sunkiai įgyvendinama praktiškai. Procesinis teisės į gynybą atsiradimo momentas sietinas su asmens procesinio statuso pokyčiais (tapimu įtariamuoju ar kaltinamuoju) momentu. Kuomet tyrėjai,

surinkę pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, jog asmuo padarė nusikalstamą veiką, pareiškia jam oficialų įtarimą.

1.5 Teisė į gynybą baudžiamojo proceso principų sistemoje

Manome, jog visapusiškam teisės į gynybą sampratos ir turinio atskleidimui būtina analizuoti teisės į gynybą santykį su galiojančio (pozityvaus) baudžiamojo proceso principais, prieš tai apibrėžiant minėtos kategorijos vietą teisės principų sistemoje.

Kaip žinia, baudžiamojo proceso eiga reguliuojama įvairiais teisės principais [201, p.123-132; 158], tad kyla klausimas, kokia vieta skiriama teisei į gynybą? Kas tai - teisės principas ar įtariamajam suteikta išimtinė teisė (privilegija³⁵)?

Manome, kad į šį klausimą atsakyti padės trumpa “teisės principo” termino analizė.

Teisės teorijoje principu laikomas pagrindinis šaltinis, pradžia, pagrindas; pagrindiniai teisės esmės konkretėjimo būdai, pagrindinės teisinės idėjos, nurodančios, kokiu būdu turi būti sureguliuoti žmonių tarpusavio santykiai, kad jie įgautų teisių ir pareigų pavidalą [200, p.126-132]. Kitaip tariant, principas yra abstrakcija, bendra idėja, kurios teisinė išraiška ir praktinio realizavimo mechanizmas atsispindi konkrečioje teisės normoje.

Teisės principais dažnai vadinamos abstraktaus pobūdžio vadovaujančios idėjos. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą konstatavęs, kad visus teisės subjektus, taip pat ir įstatymų leidėją, saisto Konstitucijos normos ir principai: atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis, konstitucinis socialinės darnos imperatyvas, prigimtinio teisingumo, protingumo ir proporcingumo principai, kiti teisinės valstybės reikalavimai, suponuojantys teisinį tikrumą, stabilumą, teisėtą lūkesčių apsaugą ir kt [82]. Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje teigiama, kad įtariamam nusikaltimo padarymu asmeniui ir kaltinamajam nuo sulaikymo ar pirmos apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą. Taigi, teisės į gynybą realizavimo principas pagal teisės principų skirstymą (klasifikaciją) yra konstitucinis, jame užfiksuota bendra viso baudžiamojo proceso idėja, kuri remiasi į nekaltumo prezumpciją. Minėtos idėjos konkreti išraiška atsispindi tam tikruose baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose. Todėl manome, kad teisė į gynybą baudžiamajame procese gali būti įvardinta teisės principu-konstitucine norma, nes yra nulemta paties teisinio reguliavimo objekto - procesinių santykių dalyvių elgesį reguliuoja ir teisės principas ir teisės norma, kuri neperžengia to paties teisės principo ribų. Formuluojuama teisės norma, įtvirtindama formaliai apibrėžtą elgesio modelį konkrečioje socialinių santykių srityje, tuo pat metu detalizuoja vieno arba kelių teisės principų turinį ir kartu yra subordinuojama dar

³⁵ Prof. A.Vaišvila terminui “privilegija” suteikia neigiamą socialinį atspalvį, tad siekiant terminų unifikacijos šiame darbe bus vartojamas terminas “išimtinė teisė” [Pl. žr.: 202, p. 5-28].

kelių teisės principų koordinuojančiam poveikiui, pagal kurių nubrėžtas teisinio reguliavimo ribas yra formuojamos, sukonkretinamos, teisiniame tekste įtvirtinamos konkrečių santykio dalyvių teisės bei pareigos.

Kalbant apie teisės į gynybą kaip apie baudžiamojo proceso principą teisinėje literatūroje vartojami skirtingi terminai, pvz., „aktyvios įtariamojo (kaltinamojo) gynybos principas“ [175, p.11] arba “būtiniosios teisinės procedūros principas” [152, p.80-81]. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo projekto 29 straipsnyje [29] vartojamas „teisės į teisinę pagalbą“ principo terminas. Nors mūsų manymu, „aktyvios gynybos principas“ yra tikslingesnis, nes atspindi paties principo esmę, išreikštą įtariamojo ar kaltinamojo noru apsiginti nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo). Į šio principo turinį įeina ir teisė į teisinę pagalbą³⁶.

Teisinėje valstybėje į pirmą vietą iškeliamas žmogus bei jo subjektinės teisės ir laisvės. Ši supozicija išreiškiama bendru principu – žmogus (jo gerovė socialiniu aspektu, pabrėžiant teisinę lygybę) yra tikslas, o ne priemonė konkrečiam tikslui pasiekti. Taip išreiškiamas minėto principo absoliutumas, verčiantis gerbti ir ginti net teismo pripažinto kaltu asmens teises. Bet manome, jog principo absoliutumas nereiškia konkrečios teisės absoliutumo. Asmens teisės (pvz., teisė į asmens neliečiamybę) pripažįstamos tik tiek, kiek jos neprieštarauja ir nepažeidžia kitų asmenų teisių. Ši idėja išreiškiama *ex injura non oritur jus* principu (iš neteisės neatsiranda teisė), draudžiančiu piktnaudžiauti savo teisėmis ir laisvėmis.

Priklausomai nuo šalies politinės padėties, socialinės raidos etapo ir kitų faktorių baudžiamojo proceso principų kiekis gali svyruoti, tačiau “standartinių principų rinkinys” būdingas beveik visoms šiuolaikinėms valstybėms: nekaltumo prezumpcija, įrodinėjimo pareigos paskirstymas, teisės į gynybą realizavimas, rungimasis bei šalių procesinio lygiateisiškumo principas ir pan. Kiekvieno principo indėlis baudžiamajame procese yra ypatingas, tačiau norėtumėme apsiriboti „gynybai dirbančių“ principų santykio su teise į gynybą analize.

Visuomenė susitarė gerbti vienas kito interesus ir pripažįsta papildomos apsaugos būtinumą tam tikrose socialinio gyvenimo bei valstybės vykdomos politikos sferose. Viena tokių sferų laikytinas ir baudžiamasis procesas, kaip garantuojantis *ultima ratio* praktinį realizavimą. Siekdama apsisaugoti nuo piktnaudžiavimų valdžios suteiktais įgaliojimais, visuomenė pripažino, jog atsidūrus “Temidės glėbyje” vien pagarbos kito asmens teisėms neužtenka. Taip atsirado *dubia iudicis de maltitia alterius semper sunt in meliorem partem*

³⁶ Plačiau kitame darbo skyriuje (aut.past.)

principas, arba mums labiau įprasta formuluotė - **nekaltumo prezumpcija**. Nekaltumo prezumpcija, kaip pamatinis teisingumo vykdymo principas baudžiamajame procese, visuomet siejamas su asmens, įtariamo nusikalstamos veikos padarymu, teise į gynybą. Nekaltumo prezumpcija yra šios teisės atsiradimo pagrindas, tuo pačiu konkretizuojantis teisės į gynybą turinį. Bet norėtumėme atkreipti dėmesį, jog kalbant apie teisę į gynybą baudžiamojo proceso kontekste siaurinama autentiška šios teisės esmė.

Nekaltumo prezumpcija yra vienas svarbiausių ir visuotinai pripažįstamų teisės principų³⁷. Pirmą kartą nekaltumo prezumpcijos idėja viešai buvo paskelbta 1789 m. Prancūzijos žmogaus teisių deklaracijoje, kurioje atsispindėjo tuo metu revoliucinės idėjos ir naujas požiūris į žmogų bei jo teises. Nekaltumo prezumpcija, kaip vienas iš svarbiausių principų, konkretizuojantis teisių ir pareigų vienovę, įrašytas beveik į visų valstybių konstitucijas ar baudžiamojo proceso įstatymus (LR BPK šis principas įtvirtintas 44 straipsnio 6 punkte). Ir nors šis principas pasaulyje formuluojamas skirtingais žodžiais, jo esmė vienoda – niekas negali būti pripažintas kaltu be tam tikros įstatyme numatytos procedūros (dažniausiai tai teismo prerogatyva ir siejama su teisingumo vykdymu³⁸). Nekaltumo prezumpcija skiriama prie išimtinės gynybos šalies teisės (*favor defensionis*) ir yra svarbiausias procesinio šalių lygiateisiškumo užtikrinimo garantas, palaikantis trapų balansą tarp kaltinimo ir gynybos šalių tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teisiniame nagrinėjime.

Kalbant apie nekaltumo prezumpcijos ir teisės į gynybą santykį, reikėtų atkreipti dėmesį, jog nekaltumo prezumpcija, tiksliau sakant jos antipodas – kaltumo prezumpcija – yra materialusis teisės į gynybą atsiradimo pagrindas. Atkreiptinas dėmesys, kad Europos Komisija, vertindama Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 punktą, pabrėžė, <...>jog paneigti nekaltumo prezumpciją gali tik teismas, įvertinęs visus teismo nagrinėjimo metu pateiktus duomenis <...> Nekaltumo prezumpcijos paneigimas siejamas su papildomomis teisės į gynybą realizavimo garantijomis <...> [303]. Toks Komisijos pasisakymas dar kartą patvirtina, jog nekaltumo prezumpcija ir jos antipodas – teisės į gynybą atsiradimo pagrindas. Vertinant nekaltumo prezumpcijos realizaciją ikiteisminiame tyrime, preziumuojama, jog pareikštas įtarimas gali būti neteisėtas ir nepagrįstas (tik įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu galima atskirti pagrįstą (teisėtą) įtarimą nuo nepagrįsto [147, p.8-9]); pareikštas

³⁷ Apie nekaltumo prezumpciją kalbama ne tik Europos, bet ir kitų šalių pagrindiniuose dokumentuose: 1969 m. Amerikos, 1981 m. Afrikos žmogaus teisių konvencijose, 1994 m. Arabijos žmogaus teisių chartijoje (aut.past.).

³⁸ pvz., Kanados chartija nustato, kad „kiekvienas kaltinamasis turi teisę būti laikomas nekaltu, kol po atviro ir teisingo teismo nagrinėjimo kaltu pagal įstatymą jo nepripažins nepriklausomas ir nešališkas teismas: (11d straipsnis). Kai kurie Šveicarijos kantonų baudžiamojo proceso kodeksai nurodo, kad abejojimas yra naudingas kaltinamajam, o kiti įpareigoja kompetentingas institucijas išsiaiškinti tikrą tiesą. [220, p. 334].

įtarimas dar neįrodo asmens kaltės; gynybos šalis nėra įrodinėjimo pareigos subjektas; procesinės prievartos priemonės taikomos ne kaltam asmeniui, o asmeniui, kuris trukdo nepertraukiamą proceso vyksmą. Šiuo atveju prioritetas suteikiamas ne teisės tikslui, o įrodinėjimo priemonėms (būdams). Faktiniu požiūriu paaiškinti nekaltumo prezumpcijos neįmanoma, nes dažniausiai dauguma baudžiamojon atsakomybėn patrauktų asmenų teismo pripažįstami kaltais. Tačiau kalbant apie teisinę šios prezumpcijos reikšmę, reikėtų pabrėžti, kad be jos rungimosi procese neįmanoma būtų užtikrinti šalių lygiateisiškumo (procesinės lygybės). Nepagrįstas ar neteisėtas įtarimas (kaltinimas) tuo pagrindu – nekaltą nuteisimas teisės požiūriu toks pats pavojingas kaip ir sunkaus nusikaltimo padarymas. Todėl manome, kad nekaltumo prezumpcija – tai specifinė (ypatinga) asmens teisių ir laisvių apsaugos priemonė baudžiamąjo proceso kontekste. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos teisės sistemoje pripažįstama absoliuti nekaltumo prezumpcija, priešingai nei pvz., anglų-saksų teisinėje sistemoje³⁹. Sutinkama, kad nekaltumo prezumpcija nėra vien tik faktas, kad teisėjas asmenį laiko nekaltu. Tai yra ginamojo (įtariamojo) asmens teisė elgtis kaip nekaltam, kol nėra paskelbtas teismo nuosprendis. Blogiausiu atveju savo kaltę pripažįstančiam asmeniui turi būti suteikta galimybė likti laisvėje po kaltinimo (įtariamo) pareiškimo, kad jis galėtų susitvarkyti savo profesinį bei asmeninį gyvenimą⁴⁰. Tai nusikalstamos veikos tyrimą atliekančių pareigūnų prerogatyva, tiksliau sakant, - pareiga (*affirmānti non neginti incūmbit probatio* – įrodyti privalo ne tas, kuris tvirtina, o tas, kuris kaltina)⁴¹.

Žinoma, nesant kaltumo prezumpcijos, visas baudžiamasis procesas taptų neįmanomas ir nelogiškas. Juk netikslinga būtų varžyti nekaltą asmens teisių. Vienas žymiausių Italijos baudžiamąjo proceso specialistų P.Manzini prieš Pirmąjį pasaulinį karą rašė, kad nekaltumo prezumpcija yra absurdiška ir prieštaringa, nes absurdiška vykdyti procesą prieš asmenį, kuris

³⁹ Anglijoje nėra vienas teisės aktas neįtvirtina prezumpcijos principo, bet jis yra išreikštas daugelyje teismo sprendimų, ypač garsiojoje *Woolmington* byloje – „...Anglijos baudžiamosios teisės pastogėje šis aukso siūlas visada matomas: įrodyti kaltumą yra kaltintojo pareiga.“ [251].

⁴⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai Tomasi, Lettlier bylose [71].

Norime atkreipti dėmesį, jog nekaltumo prezumpcijos, kaip baudžiamąjo proceso principo, suvokimas priklauso nuo vidinių valstybinių faktorių (nacionalinės teisės) ir valstybių požiūrio į tarptautinę teisę bei tarptautinį bendradarbiavimą. Pvz., Anglijoje nekaltumo prezumpcijos principas nėra toks absoliutus kaip Lietuvoje ar kitose šalyse. Anglijos baudžiamąjo proceso teisė numato keletą šio principo išimčių: 1) kaltinimo šalis privalo įrodinėti įtariamojo kaltumą tik jei pastarasis neigia savo kaltumą; 2) remdamasi *Wilmington* taisykle (1935) kaltinimo šalis turi įrodyti *actus reus* (nusikalstamos veikos buvimo faktą) ir asmens kaltę, tačiau tam tikrose kategorijų bylose (pvz., korupcijos bylose) užtenka įrodyti tik *actus reus*. Jeigu tyrimo metu gynybos šalis nurodo faktus, šalinančius baudžiamąją atsakomybę (pvz., nepakaltinamumą), tai ji ir privalo juos įrodyti. [214, p.4].

Prancūzijos teisinėje literatūroje nurodoma, jog nekaltumo prezumpcija tai tik principas, bet ne dogma, todėl tam tikrais atvejais įrodinėjimo pareiga perkeliama gynybos šaliai [221].

⁴¹ Ši idėja ne naujovė Lietuvos baudžiamajame procese. Žymus tarpukario Lietuvos teisininkas S.Bieliackinas savo straipsnyje siūlė atsisakyti praktikos kai “gynėjas turi palenkti savo klientą, kad tas prisipažintų. Ne tik gynėjas, bet ir tardytojas ar teismas neturi lenkti kaltinamojo, kad prisipažintų <...>” [Pl. žr.: 145, p. 111-114].

turi būti laikomas nekaltu. JAV profesorius R.Fletcheris nekaltumo prezumpciją vadina kuriozu, nepraktiška taisykle, kuria nesivadovaujama priimant proceso sprendimus [155]. Nekaltumo prezumpcijos „nepripažįsta“ ir Kinijos baudžiamojo proceso kodeksas. Kinai teisininkai pateikia tris argumentus: a) sutikimas su nuostata, kad atsakovas yra nekaltas, tuoj pat leistų įtariamajam elgtis priešingai; b) prezumpcijai iš tikrųjų prieštarauja kardomasis kalinimas ir sulaikymas; c) kodeksas numato daug garantijų, todėl įtvirtinti principo jame nebereikia [188].

Oponuojant, norėtumėme atkreipti dėmesį, kad kaltumo ir nekaltumo prezumpcijos yra dvi neatskiriamos visumos dalys, vieną kitą papildančios, suteikiančios prasmę. Be to, baudžiamasis procesas turi būti sąžiningas visais aspektais, niekam neturi būti suteikiama pirmenybės teisė: nei įtariamajam, nei nukentėjusiajam, nei kaltintojui. Taip pat manytumėme, jog išsakyta pozicija, kad „nekaltumo prezumpcija - privilegija, leidžianti mušti į varčius į kaltinimo šalies vartus“ nėra pagrįsta; tai yra pačios valstybės ir visuomenės apsaugojimo nuo galimų nepataisomų teisinių klaidų (apsidraudimo) priemonė. Nekaltumo prezumpcija, būdama pamatiniu proceso principu, tuo pačiu tampa ir procesine garantija, kuria siekiama apsaugoti į baudžiamojo proceso veikimo sferą pakliuvusį asmenį, įtariamąjį. Manome, jog neverta „skaičiuoti į varčius, įmuštus į vienos ar kitos šalies vartus“ [161, p.83-99], o reikėtų vertinti pateiktus duomenis bei jų patikimumą.

Nekaltumo prezumpcijos pažeidimas visuomet siejamas su įtariamojo teisės į gynybą pažeidimu. Įtariamojo teisė į gynybą realiai vykdoma tik tokioje baudžiamojo proceso sistemoje, kuri pripažįsta nekaltumo prezumpciją. Istorinių įvykių seka įrodo, kad nekaltumo prezumpcijos nepripažinimas neigia ir teisę į gynybą. Įgyvendinant šį principą, pabrėžiamas baudžiamojo proceso humaniškumas bei demokratiškumas.

Autorei teko girdėti pasisakymų, kad nekaltumo prezumpcija iš esmės prieštarauja laikino sulaikymo institutui arba kardomųjų priemonių skyrimui, grindžiant tuo, jog asmuo sulaikomas arba kardamosios priemonės skiriamos „ nekaltam asmeniui“. Tačiau mūsų manymu, ši kartais išsakoma pozicija yra kritikuotina. Nekaltumo prezumpcija savo esme neprieštarauja nei laikino sulaikymo institutui, nei skiriant asmeniui kardomasias priemones. Negalima tapatinti tam tikrų poveikio priemonių asmeniui skyrimo su kaltumo/nekaltumo klausimo išsprendimu. Kardamosios priemonės skiriamos arba laikinai sulaikomas ne *kaltas asmuo*, o asmuo, kurio elgesys dėl objektyvių priežasčių turi būti koreguojamas ir nukreiptas tyrimui neprieštaraujančia vaga. Kitaip tariant, pabrėžiamas ne kaltumo ar nekaltumo klausimo

išsprendimas, bet daromas atitinkamas poveikis asmeniui, kuris dar laikomas nekaltu, bet kuris savo neleistiniais veiksmais bando sutrukdyti tyrimui.

Nesumenkinant visos nekaltumo prezumpcijos svarbos gynybai, reikėtų pabrėžti, kad ji yra pasyvaus gynybinio pobūdžio garantija, veiksminga tik procesiniam priešininkui suklydus, o ne privilegija, nulemianti išskirtinę įtariamojo padėtį baudžiamajame procese. Norėtumėme atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje galiojantys įstatymai nenumato galimybės atstatyti pažeistą nekaltumo prezumpciją⁴¹. Galiojantys įstatymai (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas [17] ir pan.) numato galimybę pareikšti ieškinį dėl šmeižto. Tačiau atvejai, kai paskelbiama tikrovę atitinkanti informacija, bet ji lydimą kategoriško kaltumo imperatyvo, negali būti traktuojami kaip šmeižtas. Reikia pripažinti, jog ši sritis teisiškai nereglamentuota.

Vertinant įtariamojo teisės į gynybą ir **procesinio lygiateisiškumo** [156, p.54-62] ir **rungimosi**⁴² principų santykį, reikėtų atkreipti dėmesį, kad rungimaisiais ir procesiniais lygiateisiškumas yra teisės į gynybą efektyvaus praktinio realizavimo garantai. Be minėtų principų, įtariamojo teisės į gynybą praktinis realizavimas būtų beveik neįmanomas: galimybė lygiomis (arba maksimaliai prilygintomis) su kaltinimo šalimi teisėmis dalyvauti procese, įtakoti jo kryptį, kreiptis į nešališka arbitraž-teisėją apsprendžia kryptingą ir efektyvą šios teisės realizavimą.

Manome, kad teisės į gynybą realizavimas ikiteisminiame tyrime priklauso nuo rungimosi ir šalių procesinio lygiateisiškumo principų sampratos bei jų veikimo ribų ikiteisminiame tyrime.

Rungimosi ir šalių procesinio lygiateisiškumo principų suvokimas priklauso nuo šalyje dominuojančios teisinės tradicijos: anglosaksų teisinės tradicijos valstybėse minėti principai reiškia lygias teises galimybes apginti savo interesą teisme, teigiant, kad tokiu būdu ginčas turi būti sprendžiamas nuo pat pradžios (t.y. nuo ikiteisminio tyrimo, policijos atliekamo tyrimo) iki

⁴¹ Pvz., pagal Prancūzijos civilinio kodekso 9¹ straipsnį asmeniui, kuris yra sulaikytas, kuriam paskirtas kardomasis kalinimas arba kuriam ikiteisminį tyrimą atlikęs teisėjas pareiškė kaltinimą, leidžiama kreiptis į civilinių bylų teisėją, kad šis nedelsiant imtųsi visų reikiamų priemonių ir nutrauktų kėsiniimąsi į nekaltumo prezumpciją. [227, p. 358].

⁴² Išanalizavę skirtingų autorių nuomones dėl rungimosi principo, norėtumėme atkreipti dėmesį, kad dauguma autorių jam priskiria tokius turinio elementus: griežtas trijų funkcijų atskyrimas; nešališko ir nepriklausomo teismo buvimas; šalys lygiateisės ir žino ginčo dalyką. [218, p. 65-63]. Kai kurie autoriai teigia, jog <...> rungimosi principo įgyvendinimą nulemia tai, kam įstatymai užkrauna pagrindinę nusikaltimo aplinkybių tyrimo našta <...> [206, p.12-13]. Šiame darbe rungimosi principo samprata suprantama laikantis pirmosios išsakytos pozicijos (aut. past.).

galo (teisminio nagrinėjimo). Pvz., Anglijos baudžiamajame procese, kuris paprastai laikomas rungimosi etalonu, pabrėžiamos šalių lygios juridinės galimybės (pabraukta mūsų) renkant, vertinant, tikrinant įrodymus bei pateikiant juos teismui. Tačiau visiškai pamirštama apie faktinę šalių nelygybę: prieš kaltinamąjį, kuris neturi nei reikiamų žinių, nei reikiamų lėšų, stoja kaltinimo atstovas, specialistas, už kurio pečių valstybė su jos techniniu, moksliniu, materialiniu potencialu. Oksfordo universiteto profesorius A.Sanders pabrėžia, kad pastaruoju metu Anglijos baudžiamajame procese pastebimos siekimo įrodyti (angl. *proof*), o ne siekimo nustatyti tiesą (angl. *truth*) tendencijos. Šis modelis skelbia pilietinių teisių prioritetą ir garantuoja „maksimalų nekaltųjų išteisinimą sumažinant kaltojo išteisinimo riziką“. Šiam modeliui nesvarbūs visuomenės interesai ir tiesos nustatymas bet kokia kaina (kaip tai yra būdinga kontinentinės Europos šalims), o svarbūs atskiro piliečio interesai [224, p.773; 214; 212; 251]. Tačiau tai grynai teorinis modelis, nors jo šalininkai teigia, kad gynybos šaliai suteikta teisė atlikti savo, nepriklausomą nuo prokuroro, tyrimą. Dažnai pamirštama, kad gynybos subjektai savo tyrimą atlieka „aklai“, nežinodami prokuroro pozicijos (apie ją sužino tik teisminio nagrinėjimo metu). Mūsų manymu, minėta situacija primena dvikovą, kai gynybos šaliai duodamas ginklas ir užrišamos akis. Be to, pamirštamas ir finansinis klausimas: ne kiekvienas gali apmokėti gynėjo paslaugas bei atliekamą privatų (neproceninį) tyrimą.

Kontinentinės Europos šalyse teisės doktrinoje teigiama, kad lygiateisiškumas visa apimtimi atsiskleidžia tik teisminio nagrinėjimo stadijoje, nors ikiteisminio tyrimo, kuriam labiau būdingi inkvizicinio proceso elementai, metu tam tikros rungimosi principo apraiškos egzistuoja⁴³.

Savo nutarimuose [85; 86] Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas „lygiateisiškumo principą“ apibūdina trim aspektais:

a) kaip prigimtine teisę būti vienodai traktuojamam;

b) kaip lygų matą;

c) Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalį traktuojant kaip formalią visų asmenų lygybę, o 2 dalį – kaip nediskriminavimo principą.

Tai reiškia, kad tiek fizinis, tiek juridinis asmuo turi lygias teises (formalus teisinis lygiateisiškumas) ir galimybes tas teises įgyvendinti.

⁴³ Lietuvos Respublikos BPK 7 straipsnyje nurodyta, jog bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo, 2 dalyje atskleidžiamas šio principo turinys. Tačiau pripažįstama, kad tam tikrų šio principo elementų veikimo apraiškų galima aptikti ir ikiteisminio tyrimo stadijoje [121, p. 28].

Tačiau norėtumėme atkreipti dėmesį, kad dažnai teisinėje literatūroje sąvokos „šalių lygybė“ ir „lygios šalių procesinės teisės“ vartojami kaip sinonimai [156, p.54-62]. Norėdami atkreipti dėmesį, kad „lygiateisiškumas“ plačiaja prasme apimtų tiek teisių, tiek pareigų, tiek privilegijų vienodumą.

Bet kalbėti apie šalių lygybę konkrečioje baudžiamojoje byloje yra nekorektiška. Netikslingai dėti lygybės ženklą tarp tokių nelygių šalių kaip įtariamasis ir jo gynėjas bei prokuroras. Negali būti kalbos nei apie faktinę, nei apie juridinę lygybę, kai vienoje „barikados pusėje“ valstybės atstovas, o kitoje – įtariamasis. Šalių lygios procesinės teisės yra daug platesnė sąvoka ir apima ne tik faktinę, bet ir juridinę bylos pusę.

Teisės moksle, kalbant apie rungimo ir procesinio lygiateisiškumo principų įgyvendinimą, kartais siūloma paralelinio (lygiagretaus) tyrimo koncepcija.

Pati rungimosi proceso schema numato, kad gynybos šalies veikla turi tapti atsaku (reakcija) į kaltintojo veiksmus. Todėl išeitis atrodo labai paprasta ir banali – gynybos šalies įrodymų rinkimo procesą grįsti procesinės prievartos priemonėmis (t.y. suteikiant gynybos šaliai tokius pat įgaliojimus, kaip ir prokurorui), - tačiau sunkiai realizuojama praktiškai. Šiuo atveju būtų kalbama apie lygiagretaus tyrimo instituto įvedimą, kuris suteiktų gynybos šaliai galimybę savo nuožiūra rinkti įrodymus į pagalbą pasitelkiant privačias tyrimo institucijas ar detektyvus ir nepriklausyti nuo kaltintojo. Pagrindinė lygiagretaus tyrimo idėja – suteikti gynybos šaliai teisę atlikti tyrimo veiksmus, per kuriuos būtų surinkti *teisminiai įrodymai*⁴⁴. Kitaip tariant, tiek kaltintojo, tiek gynybos šalies renkamiems duomenims suteikiamas įrodomosios reikšmės statusas – jie pripažįstami įrodymais. Manome, kad ši pozicija yra ginčytina. Visų pirma atsiranda rizika procesui „pulti“ į kitą kraštutinumą – potencialių įrodymų praradimo rizika proporcingai auga gynėjo honoraro ir silpnų moralinių savybių atžvilgiu. Be to, gynybos šalies atstovas – tai ir asmuo, prieš kurį pradėtas baudžiamasis persekiojimas. Todėl manome, jog netikslinga aptarinėti įtariamojo (kaltinamojo) atliekamų tyrimo veiksmų kokybės akcentuojant sąžiningo atlikimo aspektus. Be to, tyrimo veiksmų atlikimas visuomet siejamas su prievartos taikymu. O privatūs asmenys neturėtų vykdyti valdžios įgaliojimų (siekiant išvengti piktnaudžiavimų). Rungimosi proceso tipo koncepcija taip pat numato teisminę įrodymų

⁴⁴ Ši idėja 1988 m. buvo plėtojama ir Prancūzijoje, bet jos buvo atsisakyta. Autoriai pripažino, kad ši įrodinėjimo proceso tvarka užtikrintų „idealią procesą“, taptų rungimosi apogėjumi; bet per nagrinėjimą priėjo išvados dėl šios pozicijos nepakankamo pagrįstumo [246, p.107].

Lygiagretaus tyrimo užuomazgų galima aptikti ir Lietuvos baudžiamojo proceso teisės mokslo raidos istorijoje. Rinkevičius J., siūlydamas išplėsti gynėjo teises įrodinėjimo procese (pvz., savarankiškai išreikalauti bylai reikalingų dokumentų, fotografuoti įvykio vietą ir pan.), numatė gynybos šalies galimybę <...> kviesti savo kliento sąskaita alternatyvius ekspertus, galinčius padaryti savarankiškus tyrimus ir polemizuoti su tardymo paskirtais ekspertais <...> [190, p. 52].

legalizacija, todėl suteikus gynybos šaliai savo nuožiūra legalizuoti įrodymus įtrauktą ją į jurisdikcinių įgaliojimų vykdymą. Todėl lygiagretus tyrimas, nepaisant jo patrauklumo, visų problemų neišsprendžia ir yra sunkiai garantuojamas bei realizuojamas⁴⁵. Kaip pastebi A.V.Smirnov, šios koncepcijos realizacija netgi Anglijos baudžiamajame procese egzistuoja daugiau kaip teorija, o ne praktika [274, p.52-53]. Antra, teisės atlikti lygiagretų tyrimą gynybos šaliai suteikimas (tačiau neprievartinėmis priemonėmis) įmanomas tik esant tam tikriems civilizuotos visuomenės institutams. Kitas ne mažiau svarbus sunkaus praktinio paralelinio tyrimo realizavimo aspektas – ekonominis. Atlikti lygiagretų tyrimą ir apmokėti būtinų veiksmų atlikimą galės tik turtingi įtariamieji, paprastas pilietis liks nuošalyje. Taigi teisės į gynybą principas būtų diferencijuojamas pagal asmens užimamą socialinę ir ekonominę padėtį, o tai prieštarautų asmenų lygybės principui, pagal kurį visi lygūs prieš įstatymą ir turi lygias galimybes ginti ar atstatyti pažeistą teisę.

Negalima nuneigti, kad gynėjas atlieka tam tikrą tyrimą: renka įrodomosios reikšmės informaciją (pvz., rašo užklausimus tikslu gauti dokumentą), ją patikrina, įvertina ir pan. Tačiau tokių gynėjo procesinių veiksmų nereikia tapatinti su atliekamu lygiagrečiu tyrimu. Manome, gynėjo veiksmus galima įvardinti procesine veikla, bet visa surinkta informacija įrodymais pripažįstama tik teismo per teisminį nagrinėjimą (ir tai atitinka rungimosi principo reikalavimus). Ši procesinė veikla (t.y. kai duomenis renka gynėjas) tyrimas prieinamas visiems įtariamiesiems nepriklausomai nuo jų materialinės padėties. Teigtume, kad procesinio lygiateisiškumo principo pagrindu reikėtų įtvirtinti gynėjo teisę rašyti *gynybos išvadą*, kuri taptų atsvara (atkirčiu) prokuroro skaitomam kaltinamajam aktui. Gynėjas ją galėtų perskaityti iš karto po prokuroro.

Tačiau nepaisant visų rungtyniško proceso privalumų, jis neturi tapti antagonistišku, o besiklostantys konfliktai (t. y. gynybos ir kaltinimo pozicijų ir interesų nesutapimas) turi būti sprendžiami moralės ir teisės normų ribose.

Kai kurie mokslininkai [256, p. 67-79] praktinėje baudžiamojo proceso veikloje pastebimos kaltinimo tendencijos priešastimi įvardina kriminalistikos poveikį įstatymus taikantiems praktiniams darbuotojams⁴⁶. Besirungiančios šalys, vykdydamos savo funkcijas,

⁴⁵ Pvz., remiantis anglo-saksų tyrimo modeliu į 1988 m. Italijos BPK buvo įtrauktos nuostatos, suteikiančios teisę įtariamajam bei jo gynėjui atlikti tyrimą visa apimtimi (t.y. lygiagretų tyrimą). Tačiau ši naujovė „atsiskleidė“ ne pagal demokratinus, kaip buvo tikėtasi, principus. Šiomis teisėmis plačiai naudojosi turtingi įtariamieji, mafijos atstovai ir tai suteikė jiems suteikė jiems galimybę išvengti teisėtos bausmės. Todėl šios idėjos vėlesnėse redakcijose buvo atsisakyta [188].

⁴⁶ Kai kurie autoriai įžvelgia kriminalistikos taktikos modifikacijos grėsmę, kuri atsiranda gynėjui įstojus į procesą nuo sulaikymo ar pirmos apklausos momento bei derinant su gynėju tyrimo veiksmų atlikimo grafiką [187,

naudoja kriminalistikos priemones rinkdamos įrodymus, juos tikrindamos bei pateikdamos teismui ir taip siekdamos argumentuoti ir apginti savo pasirinktą poziciją. Besirungiančias šalis galima laikyti kriminalistikos taktikos subjektais. Tačiau nesigilinant į kriminalistikos taktikos problemas galima pastebėti, jog visos nusikaltimų tyrimo rekomendacijos, nors ir pateiktos bendrai, skirtos tyrėjams ar prokurorams. Gynybos šalis, žinodama taktines nusikaltimų tyrimo rekomendacijas, realiai jomis pasinaudoti negali. Taip atsitiko dėl gynybos šalies vykdomos veiklos specifikos – įrodymų rinkimo neprievartinėmis procesinėmis priemonėmis. Dažnai advokatai-praktikai taiko jų pačių sukurtą bei praktinės veiklos nulemtą įrodymų rinkimo (nusikaltimo tyrimo) taktiką (žinoma, remdamiesi tam tikrais bendrų taktinių rekomendacijų elementais), kuri yra nerašytinė ir perduodama iš kartos į kartą. Manome, taip yra dėl iki galo neišgyvento sovietinio mentaliteto. Tad pritariame, jog šiuolaikiškas procesas bei gyvenimas „verčia“ formuoti naują mokslo šaką – advokatologiją [256, p.67-79], teikiančią advokatų veiklos taktines rekomendacijas. Tai šiek tiek padėtų pasiekti pusiausvyrą procese.

Taigi, rungimosi ir procesinio lygiateisiškumo principų veikimo ribos ikiteisminiame tyrime nulemia teisės į gynybą realizavimo galimybes. Remiantis procesinio lygiateisiškumo principu galima teigti, kad viskas, kas daroma baudžiamajam persekiojimui, turi būti pasiekama ir apsiginant nuo jo.

Teisės į gynybą realizavimo efektyvumą lemia ir **teisėtumo** principas, išreiškiantis visų procese dalyvaujančių subjektų (asmenų) privalomumą paklusti galiojantiems įstatymams. Teisėtumo principo svarbą labai tiksliai apibūdino vokiečių teisininkas Jescheckas H.: “<...> Teisėtumo principas kildinamas iš teisinės valstybės koncepcijos <..>. Teisinės valstybės koncepcija turi dvi prasmes. Formaliąją prasme ji sutampa su taisyklėmis, kurios garantuoja teisinį saugumą, <...> būtiną ypač baudžiamojoje teisėje dėl jos agresyvaus pobūdžio viešųjų laisvių atžvilgiu. <...> Todėl turi būti taikomas teisėtumo principas, pagal kurį visos baudžiamosios taisyklės išdėstomos įstatymo tekste. Materialia prasme teisinė valstybė apima daugybę principų, tokių, kaip demokratija, žmoniškumas, lygybė, kaltė, kaip vienintelis baudžiamosios atsakomybės pagrindas, socialinė reintegracija, taip vertinama naujosios socialinės grynios mokyklos...” [188, p.138-139; 140, p.172]. Taigi, teisėtumo principo turinys atskleidžiamas dviem aspektais.

p.188-189]. Nors mūsų manymu, tokia pozicija kritikuotina kaip nepagrįsta. Buvo siūlymų nustatyti gynėjo informavimo apie tyrimo veiksmo atlikimą terminą – 24 val. Tačiau termino įvedimas buvo sietinas tik su parengtinio tardymo bylomis [190, p.52]. Mūsų manymu, tokio pobūdžio termino įtraukimas padėtų išspręsti gynėjo galimo nedalyvavimo tyrimo veiksmuose problemas. Tačiau dėl didelių advokatų darbo krūvių, siūlome minėtą terminą pratęsti iki 72 val., nurodant, kad gynėjas turi būti raštiškai informuojamas bei įtvirtinant gynėjų pareigą raštiškai informuoti tyrėjus apie galima/negalimą dalyvavimą numatytame tyrimo veiksmu.

Pirma, kiekvienas proceso veiksmas ir sprendimas turi remtis įstatymu (baudžiamuoju procesiniu) ir jokie taktiniai niuansai negali jo pakeisti.

Antra, tikslus ir nenukrypstamas konkretaus baudžiamojo proceso principo laikymasis tuo pačiu garantuoja teisėtumo principą įgyvendinimą. Būtent todėl visa įtariamojo gynyba turi būti grindžiama griežtu teisėtumo principo laikymusi. Įstatymas numato konkrečias priemones ir būdus, kaip turi būti atliktas tyrimas, reikalavimus proceso formai ir pan.

Teisėtumo principo laikymasis lemia ir gynybos, kaip procesinės veiklos, laisvę bei ribas. Pritariame I. Kanto pastebėjimui, kad žmogus laikomas laisvu tik tuomet, kai paklūsta įstatymui, o ne kitam žmogui. Kitaip tariant, įstatymas suteikia gynybos šaliai elgtis laisvai (savo nuožiūra), tačiau neperžengti konkrečios teisės normos ribų. Tuo remiantis teisinėje literatūroje seniai ginčijamasi dėl gynybos priemonių ir būdų apibrėžimų ir šių kategorijų atskyrimo. Mokslinį ginčą lėmė praktinis ir teorinis aktualumas. Dažnai įstatymų leidėjas apibūdindamas gynybos šalies galimybes (teises) vartoja abstraktų terminą “teisėti būdai ir priemonės”, tačiau nepateikia teorinio paaiškinimo.

Teisinėje literatūroje išsakytų mokslinių nuomonių dėl gynybos šalies naudojamų priemonių ir būdų apibūdinimo analizė leidžia daryti išvadą, jog procesualistai neturi vieningos nuomonės ir gynybos šalies naudojamas priemonės apibūdina kaip procesines formas, įskaitant ir taikomus būdus: procesines kategorijas [232, p.127-128], veiklą [233, p.75], jos rūšis [257, p.58] ar veiksmus [262, p. 16].

Apibendrinus autorių pateiktas definicijas galima būtų teigti, jog gynybos šalies naudojamos **priemonės** - tai gynybos, kaip procesinės veiklos, formos, įtvirtintos tam tikrose procesinėse normose ir taikomos norint apginti įtariamojo (kaltinamojo) teisėtus interesus bei teises, taip pat suteikiant jiems (įtariamiesiems (kaltinamiesiems)) teisinę pagalbą ir įgyvendinant teisingumo uždavinius. Gynybos šalies naudojami **būdai** – tai procesinės ir neprocesinės gynybinės veiklos taktinės taisyklės siekiant efektyvaus naudojamų priemonių realizavimo, vertinat įstatymo nustatytas sąlygas ir ribas. Jeigu gynybos šalies naudojamos priemonės - tai baudžiamojo proceso teisės esmės išraiška, tai taikomi būdai – gynybos, kaip procesinės veiklos, taktikos sąvoka. Jeigu naudojamų priemonių teisėtumas reiškia tik įstatyme numatytų priemonių taikymą, tai būdo teisėtumas reiškia mokslškai pagrįstą bei praktika patikrintą taktinių žingsnių taikymą.

Teisėtumo principo laikymasis padeda atsakyti į dar vieną tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu aktualų klausimą – įtariamojo interesų teisėtumo suvokimo klausimą. Nesigilindami į mokslinius ginčus dėl įtariamojo interesų teisėtumo apibrėžimo (iki šiol šis klausimas yra

ginčytinas), pritariame Stungurio T. pastebėjimui: <...> teisėti įtariamojo interesai yra rūpintis, kad jo nepatrauktų baudžiamojon atsakomybėn ir nenuteistų, nesant jo veiksmuose kaltės, kad jo nenuteistų už sunkesnę nusikaltimą, negu tą, kurį jis iš tikro įvykdė, kad jo nenuteistų neteisinga bausme, neatitinkančia savo griežtumu nei jo įvykdyto nusikaltimo sunkumo, nei jo pavojingumo visuomenei laipsnio, ir pagaliau, kad nebūtų pažeista teisė į gynybą <...> [196, p.35-39]. Šiuolaikiniame baudžiamajame procese „teisėtai įtariamojo interesais“ reikėtų laikyti įtariamajam (kaltinamajam) asmeniui socialiai būtinus subjektyvius interesus, kurie atitinka teisingumo interesus ir ginami teisėtomis priemonėmis. Kitaip tariant, ginamas ne pats nusikaltėlis, jo siekis likti nenubaustu (negatyvi gynybos esmė), o įstatymo suteiktos teisės ir galimybės (pozityvi gynybos esmė). Teisės į gynybą tikslas (paskirtis) visada sutampa su teisinės valstybės tikslais.

Viską apibendrinus, galima teigti, kad teisė į gynybą yra ne tik įtariamojo (kaltinamojo, nuteistojo) teisių apsaugos įgyvendinimo priemonė – jo teisė, bet ir konstitucinis principas - sąžiningo proceso garantas

II DALIS

TEISĖS Į GYNYBĄ PROCESINIS TURINYS

Teisės į gynybą procesinis turinys suprantamas kaip įtariamojo procesinė subjektinės teisės gintis⁴⁷ ir jo pareigų visuma. Minėto turinio konkretizavimas lemia įtariamojo procesinių subjektinių teisių ir pareigų pažinimą.

Teisės teorijoje subjektinė teisė, kaip daugiaaspektė kategorija, apibūdinama trijų leidimų vienybe: 1) subjektinės teisės objektas (arba leidimas pačiam elgtis taip, kaip numatyta teisės akte); 2) leidimas reikalauti, kad kiti asmenys teisės turėtojo atžvilgiu susilaikytų nuo tam tikrų veiksmų arba vykdytų jo naudai pozityvią pareigą; 3) leidimas kreiptis į kompetentingą valstybės instituciją, kad ši naudodama valstybės prievartą priverstų kitus asmenys įvykdyti pareigą subjektinės teisės turėtojui (arba teisinė pretenzija) [200, p.331]. Manytina, kad trijų leidimų modelis taikytinas ir baudžiamajame procese, tačiau tik apibūdinant vieną iš įtariamojo teisės į gynybą ikiteisminiame tyrime procesinio turinio elementų – procesinę subjektinę teisę gintis:

- 1) įtariamojo teisė elgtis savo nuožiūra;
- 2) įtariamojo teisė reikalauti savo procesinių teisių užtikrinimo;
- 3) teisė kreiptis į kompetentingą pareigūną dėl įtariamojo procesinių teisių apsaugos.

Taigi, “teisė į gynybą” savo turiniu yra kompleksinė, susidedanti iš tarpusavyje organiškai susietų elementų, kurie gali būti nagrinėjami atskirame moksliniame tyrime kaip konkretūs principai arba teisės normos.

⁴⁷ Procesinė subjektinė teisė siejama su valstybės sankcionuotu (leistinu) asmens elgesiu, kurį jis įgyja vykdydamas konkrečias procesines pareigas [200, p. 331; 201, p.332].

2.1 Įtariamojo teisė elgtis savo nuožiūra:

Teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą

„Gynimas – psichologiškai neišvengiamo kaltintojo vienašališkumo atsvara <...>Visuomenė ir valstybė suinteresuotos ne tuo, kad baudžiamajame procese stotų jų reprezentantas, bet tuo, kad kiekvienas kaltinamasis turėtų atsidėjusį jo laisvės ir teisių gynėją <...>“ [146, p.11]

Sąžiningo proceso principo laikymasis reikalauja, kad: 1) įtariamasis kuo greičiau gautų teisinę pagalbą viso baudžiamąjo proceso metu neatsižvelgiant į jo teisę gintis pačiam; 2) teisinės pagalbos kaštai neturėtų sukelti per didelių sunkumų įtariamiesiems, o pagalbą teiktų tinkamos kvalifikacijos profesionalai. Esant per dideliems teisinės pagalbos kaštams, valstybė privalo garantuoti, jog juos visus ar tam tikrą jų dalį padengtų baudžiamosios justicijos sistemos⁴⁸; 3) reikalaujantiems ypatingo dėmesio asmenims teisinė pagalba suteikiama nepriklausomai nuo jų noro. Be to, visi veiksmai atliekami tokiems asmenims, turi būti fiksuojami vaizdo ir garso priemonėmis; viso proceso veiksmų metu jiems turi būti garantuojama medicinos pagalba bei esant būtinumui trečiojo asmens dalyvavimas.

Iš esmės teisės naudotis kvalifikuoto teisininko (advokato, gynėjo) paslaugomis svarba grindžiama trimis aspektais: 1) kvalifikuotas teisininkas gali padėti geriau (teisingau) suvokti (suprasti) pareikšto įtarimo (kaltinimo) esmę; 2) jo konsultacijos būtinos ruošiantis teisminiam nagrinėjimui. Ypatingai svarbi kvalifikuoto teisininko pagalba, kai ikiteisminio tyrimo metu analizuojami surinkti ir turintys reikšmės tyrimui duomenys; 3) dėl kitų svarbių priežasčių, pvz., vengiant psichologinės ar fizinės prievartos įtariamojo atžvilgiu siekiant gauti parodymus⁴⁹. Kitaip tariant, neturėdami galimybės būti tinkamai teisininkų ginami arba gauti patarimų dėl

⁴⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad iki 2001 m. Lietuvoje nebuvo taip vadinamos „legal aid“ – valstybės teikiamos nemokamos teisinės pagalbos. Iki tol Lietuvoje teisinė pagalba, apmokama iš valstybės biudžeto lėšų, buvo teikiama tik baudžiamųjų bylų procese tais atvejais, kai būtina gynėjo dalyvavimą atliekant kvotą, parengtinį tardymą ar teisminį nagrinėjimą nustatė BPK. Nepatiturinčiai visuomenės daliai opi valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo problema buvo pradėta spręsti iš esmės 1999 m. Lietuvos premjero potvarkiu buvo sudaryta darbo grupė, kuri parengė valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos Lietuvoje koncepciją ir minėto įstatymo projektą (vadovautasi Teisingumo ministerijos pranešimu. [300].

⁴⁹ Tarptautiniu mastu minėtos priežastys laikomos pagrindinėmis, nacionalinėse teisėse jos gali būti modifikuotos [284].

savo teisių, piliečiai negalės visaverčiai dalyvauti baudžiamajame procese ginant ir atstovaujant savo teisėtus interesus.

Byloje *Borisenko v. Hungary* Europos Žmogaus Teisių Teismas išreiškė griežtą poziciją, jog galimybės naudotis gynėjo paslaugomis turi būti užtikrintos bet kurioje proceso stadijoje [68].

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad teisė į gynybą ir teisė turėti advokatą yra absoliuti ir negali būti suvaržyta jokiais pagrindais bei sąlygomis [78]. Anksčiau Lietuvos mokslinėje literatūroje buvo teigiama, <...> jog Konstitucinė nuostata – turėti advokatą – yra tik formali, nes priklauso nuo kaltinimą palaikančios šalies geros valios <...> [174, p.21]. Šiandien padėtis pasikeitė ir išsakyta nuomonei galima būtų pritarti tik tuo atveju, jei konstatuotumėme, kad tyrėjas yra pagrindinis ir vienintelis informacijos apie įtariamojo teisės šaltinis. Tačiau taip nėra. Nors kaip rodo atlikto tyrimo duomenys: 40,36% apklaustų nuteistųjų nežinojo apie jiems įstatymo suteiktas procesines teises, tarp jų ir teisę į gynybą ikiteisminio tyrimo metu. 59,29%, žinodami apie savo teises per ikiteisminį tyrimą, kaip šių žinių šaltinį nurodė: 28,93% - informavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas; 5,71% - prokuroras; 20% - advokatas; 25,36% - sužinojo patekę į įkalinimo įstaigą; 12,86% - likimo draugai. Galima daryti išvadą, jog pagrindiniais informacijos apie įtariamajam suteiktas procesines teises šaltiniais laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūnai bei asmenys, atliekantys bausmę įkalinimo įstaigose.

Manome, jog teisė naudotis gynėjo paslaugomis galėtų būti nagrinėjama dviem aspektais, t.y. kaip galimybė *naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis* ir kaip galimybė naudotis *nemokama gynėjo pagalba*.

Teisė naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis reiškia, jog įtariamasis pats, vadovaudamasis tam tikrais kriterijais (pvz., finansiniais, psichologiniais ir pan.), pasirenka konkretų advokatą, kad pastarasis taptų gynėju dėl įtariamojo pradėtame baudžiamajame persekiojime. Minėta teisė realizuojama kai advokatas ir klientas pasirašo teisinės pagalbos sutartį, kurioje aptaria ir atlygį advokatui. Ši teisė turi būti suteikiama nuo pačios baudžiamojo persekiojimo pradžios.

Lietuvos procesinis įstatymas numato keletą apribojimų naudotis norimo gynėjo paslaugomis. Šis draudimas realizuojamas per nušalinimo institutą (LR BPK 61 ir 49 straipsniai). Lietuvos Respublikos advokatūros [27] įstatymo 25 straipsnyje numato draudimą būti gynėju (atstovu) byloje, kurioje jis dalyvavo kaip teisėjas, arbitras, prokuroras,

ikiteisminio tyrimo pareigūnas, privatus kaltintojas. Kyla klausimas, ar toks draudimas nepažeidžia įtariamojo teisės pasirinkti norimą gynėją ir naudotis jo paslaugomis? Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2001 vasario 12 dienos nutarime “Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” [78] konstatavo: “<...> iš teisės į gynybą bei teisės turėti advokatą kyla įstatymo leidėjo pareiga įstatymais sukonkretinti, kaip ši teisė realizuojama. <...> Iš konstitucinės teisės į gynybą, t.p. teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali. <...> Teisė pačiam pasirinkti advokatą, skirtingai negu teisė turėti advokatą, nėra absoliuti” [78].

Panašios pozicijos laikosi ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Byloje *Croissant* prieš Vokietiją buvo konstatuota, jog <...> nepaisant pasitikėjimo tarp advokato ir kliento svarbos teisė į kaltinamojo pasirinkto gynėjo pagalbą negali būti absoliuti. Ji neišvengiamai apribojama tais atvejais, kai teikiama nemokama teisinė pagalba, taip pat, kai teismas turi nuspręsti, ar reikia paskirti kaltinamajam advokatą vadovaujantis teisingumo interesais <...> [72].

Pvz., Aukščiausiasis Teismas neįžvelgė teisės į gynybą pažeidimo, kai per ikiteisminį tyrimą įtariamasis O.Arlavičius negalėjo naudotis norimo gynėjo paslaugomis, o tai tapo įtariamojo atsisakymo duoti parodymus priežastimi. Teismas motyvavo, jog “<...> Pagal BPK 55 straipsnį įtariamasis turi teisę savo gynėju pasirinkti norimą advokatą. Byloje nėra duomenų, kurie leistų teigti, kad įtariamajam O.Arlavičiui buvo kviestas jo pasirinktas gynėjas arba jam pačiam sudarytos galimybės jį pasikviesti, tačiau tai nelaikytina baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu, dėl kurio būtų reikėtų grąžinti tyrimui papildyti ar pripažinti turėjusiu įtakos teisėto bei pagrįsto skundžiamo nuosprendžio priėmimui. <...> Teisę duoti paaiškinimus dėl pareikšto kaltinimo O.Arlavičius realizavo duodamas parodymus dalyvaujant advokatui P.Miškiniui bei advokatui A.Liutvinskui (BPK 52 straipsnis). Duomenų, kad O.Arlavičius būtų atsisakęs savo gynėjo teisinių paslaugų ir prašęs jį pakeisti kitu, byloje nėra (BPK 55 straipsnis).<...>” [92]. Manome, jog Aukščiausiojo Teismo nuomonė, jog negalėjimas realizuoti teisę į gynybą per pasirinktą advokatą nelaikytina baudžiamojo proceso pažeidimu, išreiškia jo poziciją dėl šios teisės neabsoliutumo.

Kitoje byloje: <...> Nuteistoji J. Grinkevičienė teigia, kad jos teisė gintis per pačios pasirinktą gynėją buvo pažeista, nes 2003 rugsėjo 16 dienos pirmosios instancijos teisme teisiamasis posėdis vyko dalyvaujant ne jos pačios pasirinktam, o prieš jos valią paskirtam gynėjui, bylą nagrinėjant apeliacinės instancijos teisme jos pasirinktas gynėjas taip pat buvo priverstinai pakeistas.

Teisėjų kolegija pažymi, kad tiek Konvencijos, tiek pagal BPK 54 straipsnio 4 dalį tuo atveju, kai įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teisėjas turi teisę pasiūlyti įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam pasirinkti kitą gynėją, o jei šie to nepadaro, privalo gynėją paskirti <...> [100; 101].

Antai BPK reglamentuoja, jog gynėjui neatvykus pas ikiteisminio tyrimo pareigūną per įstatymo nustatytą terminą ar negalėjus dalyvauti procese ilgiau nei 3 dienas iš eilės (50 straipsnis), tyrėjai turi teisę pasiūlyti įtariamajam pasirinkti kitą gynėją, o jam to nepadarius – paskirti kitą, neatsižvelgus į įtariamojo norus. Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus konsultacijose dėl BPK 50, 52 straipsnių taikymo nurodyta, „jog kaltinamojo ar nuteistojo teisė atsisakyti pasirinkto gynėjo dėl to, kad šis netinkamai atlieka savo pareigas ir pasikviesti kitą norimą gynėją <...> yra absoliuti. <...> Tačiau teismai neturi toleruoti piktnaudžiavimo šia teise, tai yra, kai kaltinamasis ar nuteistasis atsisako pasirinkto gynėjo keletą kartų ir taip vilkina bylos nagrinėjimą“ [103]. Manome, kad panašios pozicijos turėtų būti laikomasi ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, nes baudžiamasis procesas turi būti sąžiningas visais aspektais nuo pradžios iki pabaigos.

Kitas aspektas, mūsų manymu, ribojantis teisę naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis, yra socialinis. Įtariamasis, neturėdamas pakankamai lėšų apmokėti konkretaus gynėjo paslaugas, tokiomis paslaugomis naudotis negali. Įtariamasis, gaunantis mažas pajamas ar jų neturintis, gali naudotis tik valstybinio advokato paslaugomis.

Kalbant apie teisę į teisinę pagalbą reikėtų analizuoti ir kitą svarbų momentą – pagalbos prieinamumą, t.y. kiekvieno piliečio, nepriklausomai nuo jo finansinės padėties, galėjimą pasinaudoti teise į teisinę pagalbą. Šiam tikslui pasiekti kiekviena demokratinė valstybė numato atitinkamas galimybes mažas pajamas turintiems piliečiams (ar socialiai remtiniams) pasinaudoti gynėjo (advokato) paslaugomis. Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad <...>nustatant, <...>kad įtariamajam būtų suteikta nemokama teisinė pagalba, turi būti atsižvelgiama į teisės pažeidimo sunkumą ir galimos bausmės griežtumą, taip pat į bylos sudėtingumą. Šiuo atveju bylos sudėtingumas suprantamas plačiąja prasme. Pagal bylos kontekstą, be kita ko, svarstomas ir paties įtariamojo ar kaltinamojo sugebėjimas be gynėjo pagalbos užtikrinti savo veiksmingą gynybą <...> [73].

Jau 1993 m. pabaigoje Seimas patvirtino Teisinės sistemos reformos metmenis [31], kuriuose nurodė pagrindines nacionalinės teisės gaires siekiant atitikti tarptautinius standartus,

tarp jų ir nemokamos⁵⁰ (valstybės finansuojamos) teisinės pagalbos teikimą. Teisinės pagalbos sistema, veikusi per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį, atspindėjo sovietmečio susiformavusį požiūrį, kad kiekvienas advokatas, advokatų kolegijos narys, kasmet turėjo atidirbti tam tikrą pavedimų skaičių pagal paskyrimą.

Pagal naują Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymą [16], įtariamojo gynyba skiriama prie antrinės teisinės pagalbos. Įstatyme numatyta institucijų, administruojančių garantuojamą valstybinę teisinę pagalbą, sistema: Vyriausybė, Teisingumo ministerija, savivaldybių institucijos, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos, advokatūra. Minėtame įstatyme apibrėžta kiekvienos institucijos kompetencija, teikiant valstybinę teisinę pagalbą⁵¹. *Tačiau manome, kad siekiant efektyvesnės teisinės pagalbos, geresnio lėšų paskirstymo, norint kaupti ir analizuoti statistinius duomenis, būtų tikslinga valdymo įgaliojimus suteikti vienai konkrečiai institucijai tiksliai apibrėžiant jos įgaliojimus bei statusą. Pvz., šią funkciją galėtų vykdyti Teisingumo ministerija, kuriai tiek minėtas įstatymas (7 straipsnio 6 punktas), tiek Teisingumo ministerijos nuostatai [32] priskiria rekomendacijų teikimo funkciją, siekiant užtikrinti efektyvesnį ir vienodą Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo taikymą.*

Kartais klausiama, ar monopolinių teisių suteikimas advokatams nepažeidžia asmenų lygybės ir teisės į gynybą realizavimo (tiek siaurąja, tiek plačiąja prasme) principų [288]. Šiuos argumentus grindžia advokatų teikiamų paslaugų brangumas. Valstybės pareiga užtikrinti, kad visiems asmenims, neatsižvelgiant į jų turimas pajamas, būtų teikiama kvalifikuota teisinė pagalba, tačiau valstybė ne visuomet gali padengti teisinės pagalbos teikimo kaštus: Teisingumo ministerijos duomenimis, 2002 m. 4890 tūkst.lt. buvo skirta teisinei pagalbai. Ją gavo 163000 asmenų [287], net tuomet, kai Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme numatyta diferencijuoti asmenis atsižvelgus į jų turtinę padėtį. Taigi šios pozicijos šalininkai siūlo, kad asmenys, gaunantys pakankamas pajamas, turi eiti pas advokatus, o tie, kurie neturi tų pakankamų pajamų, gali eiti pas privačius teisininkus - ne advokatus. Manome, kad tokia Seimo narių pozicija sulaukė pagrįstos advokatų kritikos. Advokatų tarybos pirmininkas R.Andrikis pareiškė, jog “eksperimentuoti su žmogaus teisėmis yra pernelyg rizikinga, nes šiuo

⁵⁰ Teisė nemokamai naudotis gynėjo paslaugomis Lietuvoje atsirado palyginti neseniai. Tarpukario Lietuvos teisininkai, išsąkę gana pažangias mintis, jau kėlė klausimą apie advokatų prieinamumą visiems piliečiams [153]. Tarpukario Lietuvoje labai išryškėjo socialinė diferenciacija: privatūs advokatai “prieinami” buvo tik pasiturintiems žmonėms, todėl buvo siūloma į procesą įvesti juridinius patarėjus, kurie padėtų mažesnes pajamas turintiems žmonėms. Manymume, tai savotiškos valstybinės advokatūros užuomazgos.

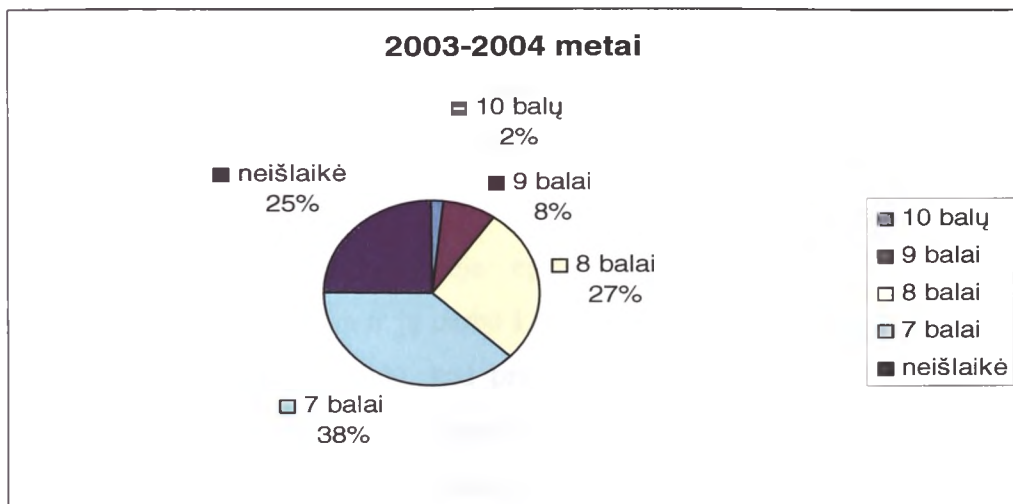
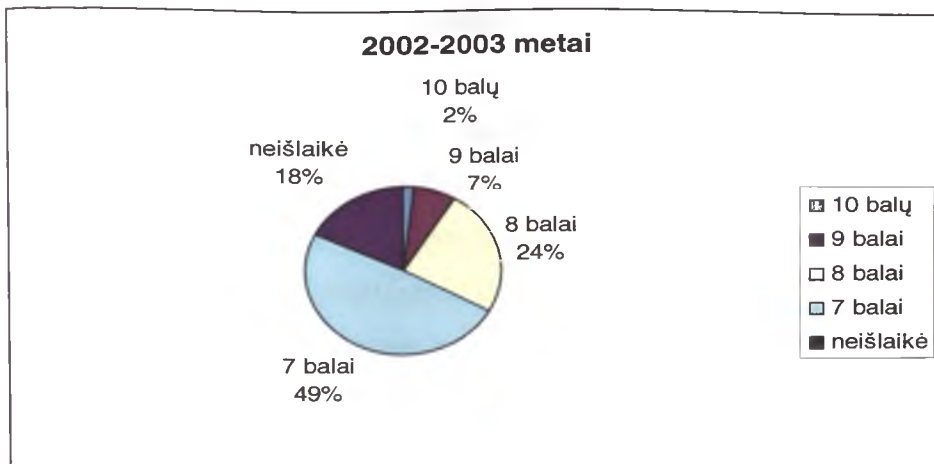
⁵¹ Teisingumo ministerija ir Advokatų taryba 2003 m. vasario 14 dienos pasirašė paslaugų teikimo sutartį, pagal kurią Advokatų taryba teikia valstybinės teisinės pagalbos koordinavimo ir kitas su tuo susijusias paslaugas.

metu advokatais be egzaminų yra tapę net kalėjimuose prižiūrėtojais dirbę asmenys, todėl kalbėti apie jų kvalifikaciją labai sunku“ [130; p.24-28]. Manytina, kad sunku būtų kalbėti ir apie asmenų, turinčių teisinį išsilavinimą ir besiverčiančių teisine praktika, kurie dar nėra advokatai, profesinę kvalifikaciją, nes praktiškai neįmanoma kontroliuoti privatų sektorių. Privačių teisininkų (ne advokatų) tobulėjimas profesinėje veikloje priklauso nuo jų paties noro.

Manome, jog būtina, kad teisinę pagalbą suteiktų tik profesionalai advokatai, turintys pakankamai patirties, įgūdžių, žinių ir profesinio pasiruošimo. Tačiau patirties ir įgūdžių turėjimas, anot Europos Žmogaus Teisių Teismo, nesiaurinamas iki specializacijos konkrečioje srityje. Nenustatęs jokių Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatų pažeidimo požymių, Teismas priėmė sprendimą atmesti šiomis nuostatomis grindžiamą *Franquesa Freixas* pareiškimo prieš Ispaniją dalį kaip aiškiai nepagrįstą. Pareiškėjo abejonės dėl minėto Konvencijos straipsnio pažeidimo buvo pagrįstos tik tuo, kad jo gynėja paskirta advokatė specializavosi ne baudžiamosios, o darbo teisės srityje [72, p.296].

Atkreiptinas dėmesys, kad ne visi advokatai gali teikti antrinę teisinę pagalbą. Pagal galiojančius Lietuvos Respublikos teisės aktus [33; 34] yra advokatai, nuolat teikiantys antrinę teisinę pagalbą, ir advokatai, kurie tokio pobūdžio pagalbą teikia prireikus. Iš esmės reikalavimai norintiems dalyvauti konkurse yra vienodi. Tačiau skiriasi kiti reikalavimai: advokatai, teiksiantys antrinę teisinę pagalbą, laiko egzaminą; o advokatai, teiksiantys antrinę teisinę pagalbą prireikus, laikomi laimėję konkursą, jei laiku pristatė reikiamus dokumentus. Manytumėme, kad siekiant efektyvesnio antrinės teisinės pagalbos teikimo, reikalavimai turi būti suvienodinti. Bet reikalavimų suvienodinimas negarantuos efektyvios pagalbos, nes būtina kurti advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, kvalifikacijos kėlimo centrus, kurių šiuo metu Lietuvoje nėra. Šią problemą pripažįsta ir patys advokatai. Lietuvos Advokatų tarybos ataskaitoje [131, p.5-13] 2003 m. gegužės – 2004 m. kovo mėnesiais nurodyta, kad nuo 2003 m. gegužės 16 dienos iki 2004 m. kovo 10 dienos vyko 14 advokatų kvalifikacinio egzamino posėdžių. 132 asmenys buvo pakviesti laikyti egzaminą: 113 – išlaikė; 10 – neatvyko; 28 asmenys (25%) neišlaikė⁵². Pažymėtina, kad balo vidurkis, palyginus su ankstesniais metais, sumažėjo beveik 10%.

⁵² Jų žinios įvertintos mažiau nei 7 balai [131, p.5-13].

Norėtusi atkreipti dėmesį, kad įtariamojo teisės į kvalifikuotą teisinę pagalbą efektyvus realizavimas tam tikru aspektu priklauso nuo valstybės skiriamų lėšų gynėjo (advokato) darbui apmokėti. Ypač kai kalbama apie gynėjus, dirbančius pagal paskyrimą. Efektyvios nemokamos teisinės pagalbos teikimas įtariamiesiems – opus ir diskutuotinas klausimas. Minėtoje Advokatų tarybos atskaitoje nurodyta, jog valstybės įkainiai už advokato teikiamą teisinę pagalbą yra per maži [131, p.5-13], o tai apsunkina efektyvios teisinės pagalbos teikimą. Dar Šličytė Z. kėlė advokatų, dirbančių pagal paskyrimą, apmokėjimo klausimą [197, p.43; 127], atkreipdama dėmesį į per mažus valstybės įkainius. Terence MacCarthy, lyg pritardama Šličytės Z. išsakytai nuomonei, teigia: „<...>Jeigu advokatai turi dirbti veltui, tai nemokamai turi dirbti ir prokurorai <...>“ [127, p.22]. Deja, Lietuvos baudžiamajame procese pradeda formuotis advokatų įtariamojo teisės į gynybą pažeidinėjimo praktika. Pagal paskyrimą advokatai, turintys teisę teikti antrinę teisinę pagalbą, sutinka dirbti tik esant BPK 51 straipsnio pagrindais (būtinai

gynėjo dalyvavimas). Priešingu atveju įtariamasis arba turi pasirašyti teisinės pagalbos sutartį, arba paliekamas likimo valiai⁵³.

Manytina, kad teikiamos teisinės pagalbos kokybė priklauso nuo gynėjo teikiamos pagalbos ir profesinio pasiruošimo bei etikos.

Šiuo metu nėra institucijų, garantuojančių, kad bus laikomasi teisinės pagalbos kokybės reikalavimų, prioritetas suteikiamas formai (pažymai, blankui), pildomai norint gauti apmokėjimą už paslaugas. Taigi apskaitomi advokatai, dirbantys pagal paskyrimą, bet ne jų darbo (teikiamų paslaugų) kokybė. Visuomenėje susiformavęs požiūris, jog “brangus” advokatas yra “geras” advokatas, kuris būtinai padės išvengti atsakomybės, o valstybiniai (municipaliniai) advokatai palyginti su privačiais teikia neefektyvią pagalbą. Advokatų, dirbančių pagal paskyrimą, teikiamos pagalbos neefektyvumas sietinas su fiksuoto ir pastovaus darbo užmokesčio buvimu, nepriklausomai nuo advokato profesinės veiklos rezultatų. Tai gali tapti atsainaus darbo priežastimi.

Manome, jog visuomenėje egzistuojantis požiūris į gynėjų atliekamo darbo efektyvumo kriterijus veikia ir jų darbo kokybę: privačiai dirbantis advokatas stengiasi laimėti kuo daugiau baudžiamųjų bylų, kad pritrauktų daugiau klientų. Advokatai, dirbantys pagal paskyrimą, negyvena rinkos sąlygomis, jiems nereikia rūpintis dėl klientų skaičiaus, jų teikiamos paslaugos visada bus paklausios, nes šiuo metu neįmanoma visų piliečių socialinė lygybė. Todėl dažnai advokatų, dirbančių pagal paskyrimą, veikla nėra efektyvi, kartais net formalus pobūdžio. Nereti atvejai, kai pagal paskyrimą dirbantis gynėjas susitaria su tyrėju ir tik pasirašo proceso veiksmo atlikimo bei rezultatų fiksavimo protokolą net nedalyvavęs pačiame veiksmo.

Atlikto tyrimo duomenys rodo, kad apklaustųjų (įtariamųjų, kaltinamųjų ir nuteistųjų asmenų) teigimu, 26,43% atvejų gynėjas, dirbantis pagal valstybinį paskyrimą, ikiteisminiame tyrime figūravo formaliai, dalyvavo tik kai kuriuose tyrimo veiksmuose, pasirašydavo, “kur reikia“, po veiksmo atlikimo. T.p. reikia nurodyti, kad formaliai procese dalyvavo ir privačiai samdyti gynėjai – 9,29%. 13,57% apklaustųjų nuteistųjų per ikiteisminį tyrimą gynėjo neturėjo. Pagrindinėmis priežastimis laikomas: lėšų neturėjimas (39%); valstybinio gynėjo nepageidavimas (33%); gynėjas nereikalingas (23,81%); nesurado sau priimtino gynėjo (14,29%). Tik 9,52% atkakliai prašė, kad jiems būtų paskirtas valstybinis gynėjas, 57% tokio noro nepareiškė. Iš dalies tokia padėtis nulemta įtariamųjų priešiška pozicija dėl valstybės

⁵³ Su šiais faktais autorė susidūrė atlikdama mokslinį tyrimą (aut.past.).

garantuojamo gynėjo. Pačių nuteistųjų teigimu, valstybės skiriamas gynėjas nesuinteresuotas kokybiškai atlikti savo pareigą dėl menkų paslaugų įkainių palyginti su privačiai samdytais gynėjais.

Palyginus autorės 2005-2007 m. atlikto tyrimo duomenis su 1999 m. Lietuvos žmogaus teisių asociacijos atlikto tyrimo duomenimis [168, p.19-20], galima teigti, kad iš esmės teisės į gynybą realizavimas, dalyvaujant valstybės garantuotam gynėjui, yra neefektyvus. Palyginimui <...>nustatyta, kad parengtinio tardymo metu dalyvavo tik 16 % gynėjų <...>. Net 12% apklaustųjų teigė, kad dažniausiai valstybės paskirtas gynėjas, pas juos nė karto nebuvo apsilankęs [168].

Lietuvos Advokatų tarybos duomenimis, tokią padėtį nulėmė tas faktas, jog <...> nebuvo paisoma reikalavimų iš anksto pranešti koordinatoriui apie ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo laiką ir vietą; reikalaujama, kad advokatas atvyktų po 10-15 min.; neužtikrinama galimybė advokatui turėti pakankamai laiko pasiruošti bylai <...> [131, p.5-13]. Praktikai tyrėjai išreiškia analogiškas pretenzijas advokatams. Nesigilinant į nuolatinį ginčą tarp tyrėjų ir advokatų, norėusių atkreipti dėmesį, kad analogų galima rasti ir tarptautinėje praktikoje: JAV Aukščiausiasis Teismas byloje Strickland c.Washington (1984) konstatavo VI pataisos, garantuojančios teisę į gynybą, pažeidimą, nes gynėjas buvo toks prastas, kad galima buvo manyti, kad nuosprendis būtų buvęs kitoks, jei advokatas būtų kompetentingas [117].

Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo: "Konvencija turi garantuoti ne teorines ar iliuzines, bet praktiškai realizuojamas teises; <...> ypač kai kalbama apie teisę į gynybą <...>. Formalus gynėjo paskyrimas negarantuoja efektyvios teisinės pagalbos realizavimo, kadangi paskirtas advokatas gali susirgti, numirti ar bandyti vengti savo pareigų vykdymo. Turėdama tokios informacijos, kompetentinga institucija turi jį arba pakeisti, arba priversti vykdyti savo įsipareigojimus [116; p. 15-16, 33 paragrafas].

Advokato-gynėjo formalus dalyvavimas byloje naudingas tiek tyrėjui (niekas netrukdo), tiek advokatui, kuris tą laiką gali skirti privačiam klientui, bet ne realiai ginamam įtariamajam [191; 192; 128, p.4-8; 129, p.26-27]. Manoma, kad teisinės pagalbos kokybės reikalavimų nustatymas padėtų atsikratyti šios ydingos praktikos. Vienu iš kriterijų gali tapti visiems advokatams itin aukštos profesinės kvalifikacijos, patirties ir reputacijos reikalavimai, užtikrinantys ir drausminę, civilinę atsakomybę už aplaidų ir neetišką darbą.

Tam tikrais atvejais teisė naudotis gynėjo pagalba tampa įtariamojo asmens pareiga. Pvz., nepriklausomai nuo įtariamo asmens su psichikos ar fiziniais sutrikimais noro,

baudžiamajame procese gynėjas privalo dalyvauti⁵⁴. Jei įtariamasis su psichikos ar fiziniais sutrikimais yra veiksnus (civilinis veiksnumas), jis turi gynėjo pasirinkimo laisvę. Pasirinktas gynėjas į procesą įstoja tuo atveju, jei sudaroma teisinės pagalbos sutartis. Priešingu atveju, gynėjas paskiriamas remiantis Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymu.

Kai gynėją pasikviečia įtariamasis, LR BPK 50 straipsnis numato du gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą pagrindus: nuo įtariamojo sulaikymo ar pirmos apklausos momento.

Gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momentas priklauso nuo valstybės vykdomos baudžiamosios politikos, baudžiamojo proceso tipo (formas) bei siekiamų tikslų. Antai Italijos baudžiamojo kodekso 350 straipsnis įtvirtinta, kad prieš apklausą policija turi paraginti asmenį pasirinkti advokatą. Jei nėra gynėjo, įtariamojo parodymai negali būti nei fiksuojami, nei naudojami. Panaši situacija Švedijoje ir Danijoje, tačiau šiose šalyse advokatas neturi teisės patarti įtariamajam, kaip atsakinėti į policijos klausimus. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad nepaisant valstybių liberalaus požiūrio į gynėjo dalyvavimą procese, jo teisė dalyvauti apklausose nėra absoliuti, ir kiekviena valstybė numato išimtis.

JAV teismų praktikoje požiūris į advokato dalyvavimą ikiteisminiame tyrime yra šiek tiek liberalesnis. Byloje *Duckworth v. Eagan* Aukščiausiasis Teismas pripažino, jog nėra būtina, kad policija parūpintų advokatą kaltinamajam. Vienintelis taikomas suvaržymas, kad nebūtų atliktos apklausos ar kiti tyrimo veiksmai, jei įtariamasis (kaltinamasis) pareišk norą turėti advokatą [115]. Aukščiausiojo Teismo pozicija paremta *Mirandos* byloje nustatytais įpareigojimais policininkams (*Miranda warnings*) [109]. Vėliau advokato teisė dalyvauti apklausoje⁵⁵ buvo išplėsta – jam buvo suteikiama teisė dalyvauti nustatant asmens tapatybę [110].

Gynėjo (advokato) įstojimo į procesą momentas visą laiką buvo ir iki šiol yra diskutuotinas ir opus. Pvz. Vokietijos Teisingumo ministerija paruošė programą (*Programme of the Federal Ministry of Justice for the German EU Council Presidency 2007/1*), kurios vienu iš prioritetinių tikslų laikoma – piliečių teisių ir laisvių apsauga. Šioje programoje siūloma tarptautiniu mastu apibrėžti gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momentą. Manytumėme, kad tarptautiniu mastu gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą unifikavimas būtų efektyviu teisės į gynybą realizavimo garantu, tačiau dėl skirtingų teisinių sistemų gali būti sunkiai realizuojamas.

⁵⁴ Būtinio gynėjo dalyvavimo atvejai baudžiamajame procese išvardinti LR BPK 51 straipsnyje.

⁵⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad apklausa suprantama kaip aktyvūs veiksmai, susidedantys iš klausimų uždavimo arba jų "funkcinių atitikmenų" panaudojimas. Todėl asmens paprasčiausio pasakojimo užrašymas dar nereiškia apklausos [112].

Tam tikrais Lietuvos baudžiamojo proceso raidos etapais (pvz., Tarpukario Lietuvoje, Sovietiniame baudžiamajame procese) tiek doktrinoje tiek ir baudžiamojo proceso įstatyme buvo įtvirtinta, jog į procesą gynėjas turi įstoti tik teismo nagrinėjimo stadijoje. Tokia pozicija argumentuojama taip:

- leidimas gynėjui (advokatui) dalyvauti ikiteisminiame tyrime (rengiamajame tardyme) vilkins procesą, nes gynėjas nuolat prašys papildyti bylą jam naudingais faktais. Nepritariantieji minėtai pozicijai argumentavo, jog advokatas kontroliuojamas prokuroro ir tardytojo, tad šie nereikalingus prašymus atmes;
- advokatas gali pakenkti teisingumui, nes yra kaltinamojo patikėtinis, beveik suinteresuotas asmuo;
- rengiamasis tardymas dėl gynėjo dalyvavimo taps pernelyg viešas [153, p.241-246].

Kaip bebūtų keista, kai kuriose demokratinės valstybėse, pvz., Belgijoje, advokatui neleidžiama dalyvauti atliekant kvotą ar tardymą. Nors įtariamojo teisė turėti advokatą yra pripažinta, tačiau įtariamajam per kvotą ar tardymą pasamdžius advokatą, pastarasis neturi teisės dalyvauti apklausoje [216]. Pagrindiniu argumentu laikomas faktas, jog dalyvaudamas tyrime gynėjas vėliau negalės kritikuoti proceso, siekiant užtikrinti nešališką ir efektyvią gynėjo teikiamą teisinę pagalbą, taip pat griežtai atribojant pagrindines proceso funkcijas (kaltinimo, gynybos ir bylos išsprendimo).

Kartais teisinėje literatūroje siūloma, kad gynėjas dalyvautų jau tuo momentu, kai tyrėjas išsiaiškina įtariamojo poziciją dėl gynėjo dalyvavimo. Autorių manymu, minėta praktika padės įtariamajam išvengti tyrėjo psichologinio spaudimo, priimant sprendimus dėl teisės į gynybą realizavimo [279, p. 96-97]. Mūsų manymu, ši graži teorinė idėja būtų sunkiai praktiškai realizuojama, kadangi, kaip buvo minėta, gynėjai nebudi policijos komisariatuose.

Teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą reiškia ir pakaitinio advokato pakeitimo mechanizmą. Pakaitiniu advokatu turi būti laikomas advokatas, kuris į baudžiamąjį procesą įstojo ne nuo pat pradžių, o pakeitė prieš jį dirbusį gynėją. Bet įtariamajam (kaltinamajam) turi būti palikta teisė keisti ir pakaitinį advokatą tuo atveju, jei advokatas buvo keičiamas tyrėjo ar teismo iniciatyva.

Gynėjo pakeitimas jokiais būdais nereiškia teisės į gynybą suvaržymo, jei pakeitimas buvo teisėtas ir būtinas. Lietuvos baudžiamajame procese gynėjas gali būti pakeistas esant trimis pagrindams: įtariamajam pareiškus norą pakeisti gynėją, jei pakeitimas inicijuojamas prokuroro

iniciatyva arba kai gynėjas atsisako ginti įtariamąjį. Įtariamasis bet kurioje proceso stadijoje gali pakeisti pasirinktą gynėją. Naujai paskirtam ar pasirinktam gynėjui turi būti sudarytos realios sąlygos susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei pasiruošti gynybai. Priešingu atveju tektų konstatuoti teisės į gynybą pažeidimą.

Tam tikrais atvejais teisės į gynybą pažeidimų gali būti nerasta, jei „ikiteisminio tyrimo stadijoje gynybos galimybės nebuvo visiškai išnaudotos dėl kaltinamojo ar jo gynėjo klaidos, ar šiomis galimybėmis nebuvo pasinaudota teismo nagrinėjimo stadijoje ir kaltinamasis dėl to nesikreipė...“ [114].

Panašios pozicijos laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, išsakydamas nuomonę, kad „<...> nors nuteistasis kasaciniame skunde teigia, kad pirmosios instancijos teisme dalyvavęs gynėjas buvo pasyvus ir realiai jo negynė, tačiau jis nepasinaudojo BPK 52 numatyta galimybe atsisakyti gynėjo, todėl kolegija daro išvadą, kad iš esmės teismo paskirtas gynėjas tinkamai atliko savo pareigas <...>“ [95]. Manome, kad šiuo atveju reiktų vengti kategoriškumo, nes įtariamasis savo teisėmis nesinaudoja dėl procesinio neišsprusimo (jam neišaiškinta teisė pakeisti paskirtą ar pasamdytą gynėją arba dėl baimės, jog atsisakius paskirto gynėjo, kito paslaugas reikės apmokėti pačiam ir pan.). Todėl tokioje situacijoje reikia išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių įtariamasis nepasinaudojo įstatymo suteikta teise.

Prokuroro inicijuojamas gynėjo pakeitimas Lietuvos baudžiamajame procese atitinka BPK 49 straipsnį, kuriame įstatymų leidėjas ikiteisminio tyrimo metu numato prokurorui galimybę nušalinti gynėją, o teismo proceso metu – bylą nagrinėjančiam teismui, gynėjas pastarasis naudoja neteisėtas gynybos priemones.

Gynėjo dalyvavimas - viena iš teisės į gynybą realizavimo formų, tad labai svarbu apibūdinti gynėjo naudojamų priemonių neteisėtumo kriterijus. Anot Europos Žmogaus Teisių Teismo, tokią procesinę padėtį gali nulemti abejonės dėl “profesinės gynėjo etikos bei jo procesinio elgesio teisėtumo <...>“ [54]. Terminas „neteisėtas“ turi būti traktuojamas kaip prieštaraujantis, neigiantis galiojančią teisę. Galiojančios teisės neigimas ar prieštaravimas, ignoravimas visais atvejais yra socialiai pavojingas. Taip asmuo išreiškia savo nepagarbą visuomenei, galiojančioms tradicijoms, susitarimui gerbti vienam kito interesus. Socialinis pavojingumas priklauso nuo įstatymo (manome, šiuo atveju sąvokos „teisė“ ir „įstatymas“ gali būti vartojamos kaip sinonimai) saugomų vertybių svarbos. Tai gali būti civilinės, baudžiamosios, administracinės teisės ir kitų teisės šakų normomis reguliuojami santykiai. Ignoruojant (pažeidžiant) atitinkamų teisės šakų normomis saugomus santykius, padaromas arba

nusikaltimas (baudžiamasis nusižengimas), arba civilinis deliktas, arba administracinės teisės pažeidimas ir pan. Kitaip tariant, neteisėti veiksmai, priklausomai nuo jų pobūdžio, gali būti vertinami kaip nusikaltimas, administracinės teisės pažeidimas ir pan. Lietuvos Respublikos BPK komentaro autoriai išskiria tris gynėjo nušalinimo pagrindus [122, p.127-133], kurie iš esmės siejami su nusikaltimo padarymu ar padėjimu (prisidėjimu) padaryti nusikaltimą. Bet kaip buvo minėta anksčiau, sąvoka „neteisėti veiksmai“ siejama ne tik su nusikalstamos veikos padarymu.

Pvz., Vokietijos Imperijos Teismas suformulavo advokato teisinės sąmonės ir ištikimybės teisei prezumpciją, pagal kurią advokatas baudžiamojon atsakomybėn traukiamas tik tuomet, jei įrodoma, jog teikdamas teisinę konsultaciją, advokatas siekė realizuoti nusikalstamą veiką. Kitaip tariant, nagrinėjama subjektyvioji advokato veiksmų dalis, jei vertinsime „leidžiamos rizikos“ konstrukciją [188, p.49-54]. „Leidžiamos rizikos“ konstrukcija taikytina ne tik vertinant advokato-gynėjo veiklą, bet ir kitų proceso dalyvių veiksmus. Tokiu būdu siekiama nustatyti, kaip konkretus proceso dalyvis suvokia savo veiksmus bei priežastinį ryšį tarp daromos veikos ir kilusių pasekmių. Šioje svarbu nustatyti asmens valią padėti ar prisidėti prie nusikalstamos veikos.

Tačiau nepriklausomai nuo gynėjo naudojamų veiksmų „neteisėtumo“ apibrėžimo, gynėjo nušalinimas negali būti taikomas kaip sankcija įtariamajam, net jei pastarasis (gynėjas) piktnaudžiavo įstatymo suteiktomis teisėmis ar nevykdė įstatymo priskirtų pareigų. Taip pat gynėjo nušalinimas neturėtų tapti „priemone veikti gynėjus, trukdyti jiems visapusiškai atlikti gynybos funkcijas. <.....>teisėsaugos pareigūnams suteikiama galimybė pakeisti aktyviai dirbantį gynėją „savo“ paklusniu advokatu, kuris neprieštaraus jokiems pareigūno veiksams, net ir neteisėtiems<...>“ [165, p.14-16]. Mūsų manymu, BPK 49 straipsnis turėtų netekti galios kaip betikslis, o gynėjo nušalinimas turėtų remtis bendrais nušalinimo pagrindais.

Gynėjas gali atsisakyti ginti įtariamąjį, jei nesuderinamas bylų grafikas arba dėl per didelės darbo apimtys (BPK 48 straipsnio 2 dalies 5 punktas.). Tokios pat pozicijos laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis teismas [90]. Lietuvos advokatų etikos kodekso 6 straipsnio 6.8 punkte numatyta galimybė atsisakyti kliento tik dėl svarbių priežasčių bei suteikiant klientui galimybę laiku surasti kitą advokatą [26].

Manome, kad tokiu atveju gynėjui tenka pasirinkti, kurį ginamąjį ginti, o kurio - atsisakyti. Šiuo atveju nukenčia vieno iš ginamųjų interesai⁵⁶. Įtariamasis, kurį ginti buvo

⁵⁶ Kalbama tik apie baudžiamąjį procesą. Civiliniame procese yra daugiau galimybių suteikti klientui pakankamai laiko kito advokato paieškai (aut.past.).

atsisakyta, lieka vienas, be to, jis patiria daugybę neigiamų padarinių - finansinių (jei buvo sudaryta sutartis su gynėju), moralinių ir kt.. Nei procesinis įstatymas, nei kiti galiojantys teisės aktai nenumato galimybės kompensuoti patirtus nuostolius. Be to, gynėjui tenka rinktis. Tik jam žinomais ir suprantamais kriterijais gynėjas įvertina ir nusprendžia, kurį ginti. Deja, kaip rodo praktika, dažniausiai gynėjas sprendimą priima tų ginamųjų naudai, su kuriais buvo sudaryta teisinės pagalbos sutartis, o tai nulemia teisės į gynybą diferencijavimą pagal įtariamojo socialinę padėtį. Manome, jog toks požiūris teisinėje valstybėje nepriimtinas. Žinoma, gynėjas negali tiksliai numatyti, kada ir kur bus nagrinėjama byla ar atliekami tyrimo veiksmai, tačiau jau pokalbio metu su asmeniu, atėjusiu prašyti teisinės pagalbos, gynėjas gali įvertinti perspektyvas ir preliminariai numatyti terminą. Manome, kad teisės į gynybą efektyviam realizavimui svarbu ne suteikiamų teisių kiekis, bet jų kokybė – galėjimas realiai, praktiškai ir nevaržomai jomis pasinaudoti. Todėl siūlome *atsisakyti galiojančio BPK 48 straipsnio 2 dalies 5 punkto papildymo, leidžiančio gynėjui atsisakyti asmens, su kurio buvo sudaryta teisinės pagalbos sutartis arba kuris ginamas advokatui dalyvaujant pagal paskyrimą, gynybos.*

Teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą gali būti pažeidžiama ir realizuojant BPK 47 straipsnio nuostatas, kurios leidžia tam pačiam advokatui būti dviejų ar daugiau įtariamųjų gynėju, jei tai neprieštaruoja jų gynybos interesams. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad įtariamųjų apklausos, kriminalistinės taktikos rekomendacijos siekia nuo pat tyrimo pradžios formuoti skirtingas įtariamųjų pozicijas bei interesus (pvz., „žaidžiant“ vieno prisipažinimu, kito – tylėjimu). Būtina įvertinti grupės narių santykius ir tuo pasinaudoti. Kai kurių asmenų parodymuose pateiktų faktų nesutapimas lemia grupės narių nepasitikėjimą, t.p. norą išvengti atsakomybės ar sušvelninti savo padėtį. Kiekvieno grupės nario vaidmuo nusikalstamos veikos daryme priklauso nuo daugelio kriterijų – hierarchijos, grupės tradicijų, vaidmenų pasiskirstymo ir pan., todėl kiekvieno nario indėlis į nusikalstamą veiką gali būti skirtingas. Todėl manoma, kad tokiu atveju gynybos interesai gali sutapti tik pačia bendriausia apimtimi (pvz., noru įrodyti nusikalstamos veikos nebuvimą), bet kai kalbama apie baudžiamosios atsakomybės diferenciaciją ar kaltės laipsnį, grupės narių gynybos interesai nesutampa, net būna priešaringi. Vienas gynėjas negalės efektyviai užtikrinti kelių ginamųjų interesų, o tai sąlygos lygiateisiškumo (plačiąja prasme) pažeidimą – vienodą procesinį statusą turintys subjektai negalės efektyviai realizuoti jiems suteiktų vienodų teisių, pvz., teisės į gynybą. Todėl manome, *kad tiriant grupinius nusikaltimus, gynėjas negali ginti dviejų ar daugiau asmenų.*

Teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą apima ir *teisę turėti pakankamai laiko pasiruošti gynybai.* Tarptautinėje praktikoje nėra vieningo laiko pakankamumo vertinimo kriterijaus. Pvz.,

Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo teisės į gynybą pažeidimus, kai „pareiškėjas turėjo tik ½ val. konsultacijų su gynėju prieš teismą, o tai yra nepriimtina nagrinėjant baudžiamąsias bylas, kai gresia maksimali bausmė“ [53].

Taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pareiškęs, kad <...> „įmanomai trumpiausias laikas“ prasideda atsiradus „kaltinimui“ tikrąja šio termino prasme, <...> reikalavimui šiam terminui yra svarbūs tik tiek, kiek yra tikėtina, kad pradinis jų (reikalavimų) nesilaikymas rimtai pakenks bylos nagrinėjimo teisingumui <...> [44]. Kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiama į tyrimo (bylos) aplinkybes bei vadovaujamosi sveiku protu. Tačiau manome, kad šis kriterijus neturėtų tapti proceso vilkinimo priežastimi ar nepagrįstu pagreitinimu, peraugančiu į formalumą virtinę. Kitaip tariant, įtariamajam ir jo gynėjui suteikiamas toks terminas, kuris objektyviai leistų pasiruošti gynybai (t.y. sudarytų galimybes susipažinti su visa tyrimo medžiaga⁵⁷) ir netaptų baudžiamojo proceso vilkinimo priežastimi

Lietuvos baudžiamajame procese taip pat nėra vieningo kriterijaus, atskleidžiančio „laiko pakankamumo“ požymį. Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti atsižvelgiama į faktines bylos aplinkybes.

Teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą apima ir teisę į *pasimatymų konfidencialumą, į neribotą pasimatymų skaičių*.

Teisė į pasimatymų su gynėju konfidencialumą suteikia įtariamajam ir jo gynėjui galimybę visus gynybos strateginius ir organizacinius aspektus aptarinėti be pašalinių. Į konfidencialumo sąvoką taip pat įeina kreipimosi į advokatą faktas, sutarties sąlygos, konsultacijos pobūdis.

Europos Žmogaus Teisių Teismas pareiškė, kad “<...> įtariamojo teisė bendrauti su savo advokatu negirdint trečiajam asmeniui yra vienas iš pagrindinių sąžiningo proceso reikalavimų <...>. Jeigu advokatu nesuteikta galimybė susisiekti su savo klientu ir gauti konfidencialius nurodymus, tai jo pagalba <...> tampa neberekšminga ir neefektyvi <...>. Tuo tarpu turi būti garantuotas praktinis ir veiksmingas teisės į konfidencialumą pobūdis“ [54]. Manome, kad konfidencialumo reikia laikytis todėl, kad kiekvienas įtariamasis (ar apskritai asmuo) galėtų nevaržomas konsultuotis su *nepriklausomu* advokatu, kurio darbas - teikti *nepriklausomą* juridinę konsultaciją tiems, kuriems jos reikia. Minėta teisė būtina ir svarbi įtariamojo teisių gynimo tikslais: advokatas (gynėjas) negali būti apklaustas kaip liudytojas ir pateikti duomenų, kuriuos sužinojo vykdydamas savo veiklą; gynėjas neturi būti susietas su

⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžia įtariamojo teisės susipažinti su visa tyrimo medžiaga išskirtinumą bei svarbą, tačiau nurodo, jog ši teisė nėra absoliuti [46].

ginamuoju tarnybiniais, šeimyniniais ryšiais, siekiant išvengti šališkumo bei konfliktų su tarnybine etika. Siekiant užtikrinti visišką gynėjo nepriklausomybę, kaip efektyvios gynybos garantą, kai kuriose valstybėse advokatams, dirbantiems privačiose kontorose, neleidžiama pasirašinėti darbo sutarčių, kad advokatas nepriklausomoje advokatų kontoroje būtų ginamas. Europos Teismas pareiškė, kad nepriklausomybės reikalavimas “yra pagrįstas advokato vaidmens koncepcija, kuri apibrėžiama bendradarbiavimu vykdant teismų teisingumą. Ji reikalauja teikti visiškai nepriklausomą, bet svarbią bylai tokią teisinę pagalbą, kokios reikia klientui” [298, p.98-99]. Kitaip tariant, efektyvi teisinė pagalba įmanoma tik tuo atveju, jei advokatas nesusietas jokiais ryšiais su savo ginamuoju, išskyrus sutartinius ryšius, kurie leidžia advokatui būti sąlygiškai nešališkam bei realiai ir objektyviai vertinti tyrimo aplinkybes. T.p. manytumėme, kad konfidencialumą būtų galima interpretuoti ir kaip advokato nepriklausomybės apsaugą. Deja, Lietuvoje pastebimos atvirkštinės advokato profesinės paslapties institutui ir nepriklausomybės apsaugai tendencijos.

Lietuvos Respublikos Seimo 2002 sausio 17 d. nutarimu IX-711 „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programos patvirtinimo buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos nacionalinės kovos su korupcija programa, kuria Teisingumo ministerijai kartu su Generaline prokuratūra bei Specialiųjų tyrimų tarnybą buvo pavesta išanalizuoti galimybes taikyti operatyvinius ir ikiteisminio tyrimo veiksmus advokatams (36 priemonė). Siūloma „nesąžiningiems“ advokatams taikyti Operatyvinės veiklos įstatyme numatytus operatyvinius veiksmus bei priemones.

Mūsų manymu, tokios nuostatos įteisinimas taptų grubiausių advokatų nepriklausomybės pažeidimu, kas suponuotų ir teisės į gynybą pažeidimus.

Pirma, remiantis kokiais kriterijais bus tikrinamas ir kas konstatuos advokatų nesąžiningumą? Antra, ar advokato pvz., telefoninių pokalbių paklausymas nepažeis jo klientų teisių? Trečia, kas ir kaip vertins operatyvinės veiklos metu gautų duomenų tinkamumą baudžiamajam procesui? Ketvirta, ar operatyvinės veiklos taikymas netaps susidorojimo su advokatais priemone?

Operatyvinė veikla dėl savo neviešo pobūdžio, beveik neįmanomos veiksmų atlikimo kontrolės, suteikia pakankamai daug galimybių ją taikantiems pareigūnams pažeisti žmogaus teises. Žinoma, jei advokatui pradėtas ikiteisminis tyrimas, pareikšti įtarimai – tai jam gali būti taikomi operatyviniai veiksmai bei priemonės vadovaujantis BPK nuostatomis. Tačiau, operatyvinės veiklos priemonių panaudojimas neturi tapti pagrindu pagrįsti galimas selinęs „dėl nesąžiningumo“. Atkreiptinas dėmesys, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas savo

sprendimuose yra ne kartą konstatavęs, kad <...> telefono skambučiai, gauti darbo ar privačiose patalpose, yra laikomi privataus gyvenimo dalimi [62], telefoninių pokalbių įrašinėjimas yra labai svarbus privataus gyvenimo pažeidimas, ypač esant tokioms išvystytoms technologijoms [60; 63; 75]. Be to, nemažiau svarbus duomenų gavimo, fiksavimo ir naudojimo bei saugojimo baudžiamajame procese klausimas.

Manome, kad konfidencialumas turi apimti ne tik pokalbių ir susirašinėjimo slaptumą pradėjus konkretaus asmens atžvilgiu ikiteisminį tyrimą, bet turi būti taikomas anksčiau pradėtiems susirašinėjimams ar pokalbiams, susijusiems su tokio proceso dalyku. Pasimatymų ir pokalbių konfidencialumo garantavimas priklauso nuo valstybėje dominuojančios teisinės sistemos. Pažymėtina, kad Lietuvos BPK nenumato reikalavimų ikiteisminio tyrimo pareigūnams gauti motyvuotą teismo nutartį informacijai apie buvusių elektroninių ryšių įvykius gauti, kai šios informacijos reikia ikiteisminio tyrimo stadijoje. BPK 154 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad pagal prokuroro prašymą yra priimta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali klausytis telefoninių pokalbių <...>. Minėta nuostata reglamentuoja atvejus, kai telefoninių pokalbių būtina klausytis esamuoju laiku. Tačiau praktiniame darbe dažnai pasitaiko atveju, kai telefoninių pokalbių klausomasi anksčiau, o tik po to kreipiamasi į ikiteisminio tyrimo teisėją sankcijos. Konvencijos 8 straipsnio požiūriu informacija apie buvusių elektroninių ryšių įvykius gali būti laikoma asmens privataus gyvenimo dalimi. Todėl manome, kad nebuvimas BPK konkrečios nuostatos, įpareigojančios turėti motyvuotą ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį tam, kad būtų gauta informacija apie buvusių elektroninių ryšių įvykius, sudaromos sąlygos piktnaudžiavimams.

Abejonių gali sukelti ir BPK 154 straipsnio 5 dalis, leidžianti pareigūnams klausytis proceso dalyvių pokalbių jų prašymu ar sutikimu, be teisėjo (teismo) sankcijos. Kaip pareigūnai turi vertinti informaciją, kurią pvz., nukentėjusiajam (arba kitam asmeniui, kurio prašymu klausomasi jo pokalbių) suteikia kitas asmuo? Ar galima operuoti išgirstais duomenimis ikiteisminiame tyrime? Manytumėme, kad tai opi problema, reikalaujanti išsamaus mokslinio tyrimo., kurio dėl darbo apimties mes negalime atlikti. Tačiau esame įsitikinę būtinumu kurti kontrolės mechanizmą, keisti galiojančio BPK normas, reglamentuojančias slaptų veiksmų atlikimą, taip, kad asmeniui būtų pakankamai aišku, esant kokioms aplinkybėms ir sąlygoms pareigūnai galės jiems taikyti slaptas procesines prievartos priemones.

Dar visai neseniai Lietuvos baudžiamajame procese galiojo tardytojo (kvotėjo) teisė esant įtarimui, jog gynėjo ir suimto įtariamojo pasimatymai kelia grėsmę išsamiam ir nešališkam bylos ištyrimui, kontroliuoti (dalyvauti) suimto įtariamojo bei jo gynėjo pokalbius per pirmąsias

penkiolika dienų [126]. Minėta nuostata sukėlė daug diskusijų praktiniu ir teoriniu lygiu [204, p.37-40]. 1994 m. Konstitucinis Teismas neįžvelgė tokio reglamentavimo prieštaravimo Konstitucijai, argumentuodamas, kad “<...> apribojimai gynėjui susitikti su ginamuoju be pašalinių yra nustatyti ir kitų Europos valstybių nacionaliniuose įstatymuose ir tarptautiniuose dokumentuose <...>” [76].

Manome, kad toks požiūris į gynėją nulemtas etatistinės teisės sampratos rudimentais ir paremtas nepasitikėjimu žmogumi, nesvarbu kokios srities specialistas jis bebūtų. Ilgą laiką buvo siekiama užgniaužti asmens saviraiškos laisvę griežtai normuojant (įstatymuose ir kituose teisės aktuose bandoma sureguliuoti žmogaus gyvenimą, nepaliekant jam apsisprendimo laisvės) visas socialinio gyvenimo sferas. Gynėjas buvo vertinamas kaip kaltininko padėjėjas, gelbėtojas. Tačiau šiuo metu, vyraujant individo laisvės koncepcijai, toks požiūris nepriimtinas. Tad keistinas požiūris į advokatą bei jo vaidmenį procese. Jei gynėjas nesilaiko įstatymų ir pažeidžia etikos reikalavimus, jam turi būti taikomos atitinkamos drausminės nuostatos dėl advokato vardo diskreditavimo arba toks advokatas traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Vyraujančios ideologijos “įtarumas” neturi riboti įtariamojo teisės į gynybą.

Manytina, kad teisė turėti pakankamai laiko pasiruošti gynybai siejama su *įtariamojo teise į neribotą pasimatymų (susitikimų) skaičių su savo gynėju*. LR BPK 48 straipsnio 1 dalies 3 punkte numatyta gynėjo teisė be pašaliečių matytis su suimtu ar sulaikytu įtariamuoju, pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami. Tačiau teisinėje literatūroje nagrinėjant šį aspektą, dažnai keliamas postkriminalinių gynėjo veiksmų klausimas. Teigiama, jog gynėjas domisi liudytojų parodymais bei duomenimis ne tik tam, kad gautų charakterizuojančius duomenis, bet daugiausiai tam, kad juos (liudytojus) paveiktų naudodamas “kriminaliniais nusikaltėlių ryšiais” [21; p.105-109]. Manome, kad tokia nuomonė yra labai kategoriška ir neatspindi tikrovės. Deja, pasitaiko gynėjų, kurie tarpininkauja arba bendrininkauja vykdant nusikalstamus veiksmus. Tačiau įtariamojo ir gynėjo susitikimų teisė nėra absoliuti. Netgi Olandijoje, kurioje gynėjui suteikta neribota pasimatymų su suimtu ginamuoju teisė, ji gali būti apribota “esant rimtiems įtarimams, kad gynėjo ir įtariamojo bendravimas prieštarauja tyrimo interesams” [227, p.269]. Byloje Bonci prieš Šveicariją Europos Komisija konstatavo, kad “<...> laikinas gynėjo ir suimto įtariamojo kontaktų apribojimas nereiškia visiško teisės į gynybą realizavimo atsisakymo <...>” [55]. Bet manome, kad tokios praktikos taikymas užsienio valstybėse neturi tapti panašaus pobūdžio apribojimų įvedimo pagrindu. Manome, kad jei gynėjas naudoja neteisėtus gynybos būdus, jam turi būti uždrausta verstis advokato praktika.

Vienu iš svarbiausių teisės į gynybą realizavimo aspektų laikomas *įtariamojo bei jo gynėjo galėjimas susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis*.

Šios teisės atsiradimas siejamas su šalių procesinio lygiateisiškumo [156, p.54-63; 195, p.23-24], rungimosi bei sąžiningo proceso principų reikalavimais.

Būtent rungimosi (arba akuzatorinis) proceso tipas atitinka teisinės valstybės principus. Supranacionaliniu mastu rungimosi procesas laikomas tikra šiuolaikinio procesinio liberalizmo „šventa karve“, garantuojantis gynybos teisių gerbimo principą ir sumažinantis teisėjo vaidmenį. Šiame procese vyrauja dogma: „teisėjas negali išgirsti *taip* be *ne* ir *ne* be *taip*“ [188, p.134]. Pvz., Italijos 1987 m. sausio 16 dienos įstatymas, dar vadinamas delegavimo įstatymu, įteisino svarbiausius baudžiamojo proceso principus: „1) kodeksas <...> baudžiamajame procese privalės įgyvendinti akuzatorinės sistemos savitumus pagal tuos principus ir kriterijus <...> ; 2) žodiškumo pripažinimas; 3) kaltinimo ir gynybos dalyvavimas lygiomis teisėmis bet kurioje proceso stadijoje <...>; 4) pareiga nedelsiant informuoti asmenį, kuriam atimta laisvė.... apie jo teisę pasirinkti patikimą gynėją; pareiga nedelsiant leisti suimtajam bendrauti su gynėju <...>“ [188, p.134]. Taigi svarbiausia rungimosi proceso savybe laikoma persekiojamojo asmens vaidmens iškėlimas siekiant prilyginti jo padėtį kaltintojui.

Įtariamojo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis svarba grindžiama tuo, kad duomenų, turinčių reikšmės tyrimui, rinkimas neatsiejamas nuo įtariamojo teisės susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga. Ši teisė kaltinamajam (įtariamajam) suteikta daugelio valstybių įstatymuose. Šiuo aspektu galima būtų išskirti Angliją. 1981 m. gruodžio mėnesį *Attorney general* Direktyvos įpareigoja kaltinimą, išskyrus jo (kaltinimo šalies) nuožiūroje liekančias ypatingas išimtis, atskleisti gynybos šaliai įrodymų elementus. Kitaip tariant, kaltinimo šalis privalo atskleisti (*disclosure*) gynybos šaliai visus surinktus įtariamąjį kaltinančius duomenis, kurie yra palankūs ne kaltintojui, o gynybos šaliai. Išimtis siejamos su viešuoju interesu (*public interest immunity*). Tačiau doktrina įžiūrėjo pasikėsinimą į sąžiningą procesą (*fair trial*), nes įrodomosios informacijos slėpimas pažeidžia rungimosi principo reikalavimus [210, p.667].

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje EDWARDS ir LEWIS prieš Jungtinę Karalystę šiuo klausimu išsakė griežtą poziciją: „<...>Bet kuriuo atveju baudžiamosios bylos nagrinėjimo, įskaitant ir procedūrinius elementus, rungtyniškumas ir šalių lygybė tarp kaltinimo ir gynybos yra fundamentalus teisės į teisingą bylos nagrinėjimą aspektas<...>. Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis reikalauja, kad baudžiamąjį persekiojimą vykdančios institucijos atskleistų gynybai visus turimus svarbius įrodymus – tiek kaltinančius, tiek teisinančius kaltininką [144,

p.306-307]. <...>Tačiau teisė į svarbių įrodymų atskleidimą nėra absoliuti. Bet kurioje byloje gali būti konkuruojančių interesų (pvz., nacionalinis saugumas), svarstytinų kaltinamojo teisių aspektu. Kai kuriose bylose kartais būtina atsisakyti pateikti tam tikrus įrodymus gynybai apsaugant kitų asmenų fundamentalias teises arba svarbų viešąjį interesą. Tačiau remiantis Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi leistini tik tokie gynybos teisės apribojimai, kurie yra neišvengiamai būtini (*strictly necessary*). Be to, siekiant užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, bet kurie gynybos patiriami sunkumai, kylantys dėl jos teisių apribojimo, turi būti pakankamai kompensuojami procedūrų, kuriomis vadovaujasi teisminės institucijos <...>” [50; 51].

Tai reiškia, kad visi gynybos teisių suvaržymai ikiteisminiame tyrime turi būti tam tikrų procedūrų kompensuojami teismo tyrimo metu (pvz., pateikus gynybai nežinomus svarbius įrodymus, suteikti kaltinamajam pakankamai laiko ir galimybių pasiruošti gynybai).

Manome, jog Lietuvos baudžiamajame procese įtariamojo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis tam tikru aspektu yra deklaratyvi ir palikta tyrėjų diskrecijai. Nors 2003-10-21 teisės projektų ir tyrimų centro atlikto tyrimo Nr. 137-37T duomenimis <...>Baudžiamąjį proceso teisės normos ikiteisminio tyrimo metu <...> užtikrina įtariamojo ir jo gynėjo teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo dokumentais <...> [301]. Tačiau, mūsų manymu, šiuo atveju buvo įvertinta tik pačios teisės normos konstrukcija, bet neanalizuota jos praktinio realizavimo galimybė.

LR BPK 181 straipsnyje reglamentuoja įtariamojo bei jo gynėjo, <...> teisę ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, t.p. daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. <...> Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei prokuroro manymu tai galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei.. Prokuroro manymas turėtų atsiskleisti kaip objektyviais duomenimis pagrįstas įsitikinimas, jog toks susipažinimas gali pakenkti tyrimo sėkmei. Tačiau praktiniame darbe teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (arba dar vartojamas terminas „teisė gauti informaciją) taikymo prerogatyva priklauso nuo šalių požiūrio ir pakankamai naudingai taikoma kaltinančiajai pusei – prokurorui [157, p.81-82]. Kyla klausimas, kaip turi būti traktuojamas terminas „tyrimo sėkmė“. 2005 kovo 25 dienos Mykolo Romerio universitete vykusiame forume „Kriminogeniškas – viešoji informacija – teisinė valstybė“, kurio tema „Visuomenės interesas ir ikiteisminio tyrimo duomenys: skelbti ar ne?“ savo pranešime Vidaus reikalų ministerijos sekretorius S.Liutkevičius išsakė nuomonę, jog „tyrimo sėkmė – tai sėkmingas ištyrimas ir baudžiamosios bylos atidavimas teismui“. O gal

tyrimas sėkmingas, jei užtikrinama visų procese dalyvaujančių asmenų teisių ir teisėtų interesų apsauga?

Jei laikysimės pirmosios pozicijos, teks pripažinti, kad bet koks susipažinimas su tyrimo duomenimis gali pakenkti tyrimo sėkmei, nes įtariamajam paviešinami kaltintojo „kovos įrankiai“. Tai suteiks galimybę įtariamajam tinkamai pasiruošti gynybai. Mūsų manymu, ši pozicija yra nepriimtina. Baudžiamasis procesas dėl jo išskirtinumo neturi tapti susidorojimo priemone; neturi būti siekiama nuteisti asmenį bet kuria kaina. Manome, jog pilietinei visuomenei turi rūpėti ne kiekybė (t.y. nuteistų asmenų skaičius), o kokybė (reali garantija, jog nuteistas bus realus, o ne tariamas kaltininkas). Todėl laikome „nerimtu“ pagrindu neleisti susipažinti su tyrimo duomenimis manymą, „jog įtariamasis teismo nagrinėjimo metu pakeis parodymus“. Šis pagrindas yra numatytas Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijose, kurios yra privalomos prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams [118]. Įtariamasis turi teisę keisti parodymus, jis nėra atsakomybės už melagingų parodymų davimą subjektas. Be to, jis laisvas pasirinkdamas vieną ar kitą gynybos strategiją. Naudodamasis savo teise tylėti, įtariamasis gali atsakyti duoti bet kokius parodymus ikiteisminio tyrimo metu, o pabaigus ikiteisminį tyrimą – susipažinti su visais duomenimis. Tuo pagrindu įtariamasis žinodamas, kokie duomenys surinkti, gali suformuoti atitinkamą taktiką bei strategiją, atitinkamai koreguoti ir savo galimus parodymus. Šios aplinkybės gali turėti įtakos tyrimo sėkmei ir tapti pagrindu neleisti susipažinti su tyrimo duomenimis. Rungimosi procese rungtyniavimas neturi būti tapatinamas su visišku informacijos dalinimusi ar totaliu slėpimu. Manome, kad procese reikia siekti pusiausvyros, stabilumo, kuris atsiskleistų suteikiant šalims lygias juridines galimybes ginant savo interesus bei užtikrinant teismo autonomiškumą suteikiant jam ginčo arbitro vaidmenį.

Atkreiptinas dėmesys, kad įtariamojo teisės susipažinti su tyrimo duomenimis įgyvendinimas priklauso nuo tyrimo stadijos. Pvz., atliekant ikiteisminį tyrimą, kaip jau buvo minėta, ši teisė gali būti varžoma, jei prokuroro manymu susipažinimas gali pakenkti tyrimo sėkmei. Pabaigus ikiteisminį tyrimą, kai rašomas kaltinamasis aktas, prokuroras neturi teisės neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (BPK 181 straipsnio 2 dalis).

Susipažinimo su tyrimo duomenimis realizavimo galimybės gali priklausyti ir nuo proceso formos.

BPK 426 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos nuostatos suteikia praktikams teisę naudotis galimybe nepateikti teismui jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos. Mūsų manymu, ši dispozityvi norma kuria įtariamojo teisės susipažinti su tyrimo medžiaga pažeidimo prielaidas. Kadangi

generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 dienos įsakymu Nr.I-58 patvirtintų Rekomendacijų dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga 35 punktas, nepaisant 2004 m. liepos 8 dienos [119] BPK pakeitimų, liko nepakeistas, praktikai naudojasi, mūsų manymu, kritikuotina galimybe nepateikti susipažinimui ikiteisminio tyrimo medžiagos, jei prokuroras pateikė teismui pareiškimą dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka [162, p.23-29]. Ši prokurorų pozicija būtų logiška tik tuo atveju, jei įstatymas reikalautų kreiptis į teismą pagreitinto proceso tvarka tą pačią dieną, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymiai. Tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas 2004 rugpjūčio 17 dienos nutarime Nr. 48 pažymėjo, kad „<...> pritaria praktikai, kai kartu su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka teismui pateikiami dokumentai, patvirtinantys ikiteisminio tyrimo pradžią (skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką <...>); duomenų, patvirtinančių bylos aplinkybes, šaltiniai (įtariamojo, nukentėjusiojo, liudytojo apklausos protokolai ir kt. <...>); dokumentai, įrodantys proceso dalyvių teisių užtikrinimą; duomenys, į kuriuos atsižvelgiama skiriant bausmę <...>„ [105]. Todėl realizuojant įtariamojo teisę į gynybą reiktų jo ar gynėjo pageidavimu sudaryti galimybę susipažinti su tyrimo duomenimis dar ikiteisminio tyrimo metu. Manome, kad, priešingai, asmuo, tapęs kaltinamuoju, motyvuodamas laiko pasiruošti gynybai nepakankamumu, gali nesutikti būti teisiamas tuoj pat. Be to, galimybes nepateikti jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos paneigia kitas paminėtas pareiškimo turinio reikalavimas - išvardinti pagrindinius duomenis, kuriais grindžiamas kaltinimas. Kyla klausimas, kaip turėtų išvardinti tokius duomenis prokuroras, jei jis, pasinaudodamas BPK 426 straipsnio nurodytomis išimtimis, nusprendžia kreiptis į teismą nepateikdamas jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos? Kalbėti, kad tokiais duomenimis galėtų būti žodinė informacija, kuria disponuoja prokuroras, besikreipiantis į teismą, įstatymas nesuteikia jokie pagrindo. Todėl akivaizdu, kad BPK 427 straipsnyje nustatytas reikalavimas išvardinti pagrindinius duomenis daro niekinę BPK 426 straipsnio 2 dalyje numatytą galimybę nepateikti jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos.

Atkreiptinas dėmesys, kad procesinis įstatymas nereikalauja, kad prieš kreipiantis į teismą su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka įtariamam asmeniui būtų įteiktas pranešimas apie įtarimą ar jis būtų apklausiamas. Manytina, jog ši nuostata akivaizdžiai pažeidžia teisę į gynybą, nes išeliminuoja teisės būti informuotam realizavimą ikiteisminio tyrimo metu. Minėtame Aukščiausiojo Teismo nutarime siūlome, kad visais atvejais prieš kreipiantis į teismą potencialiam kaltinamajam būtų įteiktas pareiškimo nuorašas dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka. Tai patvirtina ir BPK 427 straipsnio nuostatos. Todėl,

mūsų manymu, darytina išvada, jog ruošiant medžiagą nagrinėti pagreitinto proceso tvarka teisė į gynybą nerealizuojama. Mūsų nuomonė grindžiama keliais faktais:

a) iki teismo posėdžio pradžios asmuo, prieš kurį renkami duomenys, neturi aiškaus procesinio statuso. Jei asmuo nėra sulaikytas BPK 140 straipsnio tvarka, jis neįgyja įtariamojo statuso (BPK 21 straipsnis), todėl negali pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis;

b) duomenų rinkimo stadijoje asmuo negali būti laikoms ir kaltinamuoju. Pagal BPK 22 straipsnį, kaltinamuoju laikomas asmuo, <...> prieš kurį teisme nagrinėjama byla <...>. O tai reiškia, kad kaltinamuoju asmuo tampa tik prasidėjus teismo posėdžiui. Todėl ir šiuo atveju teisės į gynybą realizavimo galimybės yra varžomos.

Susipažindamas su ikiteisminio tyrimo duomenimis, įtariamasis ar jo gynėjas turi teisę juos komentuoti, pareikšti pastabas. Savo pastabas įtariamasis ar jo gynėjas gali išsakyti tiesiogiai tyrimą atliekančiam pareigūnui arba viešai, pasinaudodamas informacinėmis technologijomis.

Kartais išsakoma nuomonė, kad ikiteisminio tyrimo duomenys yra nuosavybė to žmogaus, kurio atžvilgiu yra surinkti. Jų paviškinimas įmanomas tik „savininkui“ sutikus [193].

Manytumėme, jog šios kriminologinės koncepcijos taikymas baudžiamajame procese įmanomas tik kalbant apie informacijos pateikimą žiniasklaidai, t.y. siekiant patenkinti informacinį visuomenės poreikį. Dėl to atsiranda nekaltumo prezumpcijos ir visuomenės teisės į informaciją priešprieša: iki teismo sprendimo paskelbimo valstybės vardu asmuo (įtariamasis, kaltinamasis) laikomas nekaltu, todėl bet koks duomenų apie nusikalstamą veiką paviškinimas gali pakenkti jo socialiniam gyvenimui. Kita vertus, duomenų paviškinimas gali pakenkti ir pačiam tyrimui. Todėl tik prokuroras, kuris yra procesiškai atsakingas už atlikto tyrimo kokybę, gali nuspręsti, kokia apimtimi gali būti paviškinami tyrimo duomenys ir ar apskritai jie gali būti paviškinami. Joks kitas proceso dalyvis tokios teisės neturi, nepaisant susidariusios kolizijos tarp BPK 181 ir Baudžiamojo Kodekso (toliau vadinama - BK) 247 straipsnių, numatančių, jog ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali priimti sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo duomenų paviškinimo. Mūsų manymu, visuomenės smalsumas būtų patenkintas informavus apie patį nusikalstamos veikos faktą nepranešus įtariamojo (ar kitų proceso dalyvių) anketinių duomenų.

Reikia pripažinti, kad įtariamojo teisė automatiškai ir besąlygiškai susipažinti su savo bylos duomenimis gali būti ribojama, nes tai neišvengiamai lemia ikiteisminio tyrimo specifiką. Ikiteisminio tyrimo specifika nulemia ir gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis ribotumą (pvz., ne visi turi teisę susipažinti su duomenimis, kuriuose yra valstybinė paslaptis). Tačiau įtariamojo gynėjas privalo visą jam žinomą informaciją panaudoti taip, kad

būtų apginti jo ginamojo asmens interesai. Nors kartais teigiama, jog <...> reikalavimas, kad gynėjas nuo savo kliento slėptų tam tikrą informaciją, turėtų būti laikomas ne tik neteisėtu, bet ir amoraliu <...>⁵⁸. Tačiau manome, kad gynėjas turi teikti kvalifikuota teisinę pagalbą, o ne perteikinti savo ginamajam jam žinomus duomenis. Teikiamos teisinės pagalbos kokybė neturėtų priklausyti nuo to, ar gynėjas jam žinoma informaciją atskleidžia savo ginamajam, ar ne. Todėl nemanome, kad gynėjo išpėjimas apie tam tikros informacijos neatskleidimą yra neteisėtas ir amoralus.

Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese

Faktiniai duomenys, susiję su tyrimo dalyku, renkami ikiteisminio tyrimo metu atliekant tyrimo veiksmus. Kaltinimo šaliai, įpareigotai atlikti ikiteisminį tyrimą, įstatymų leidėjas suteikia pakankamas galias bei galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese. Reikia pripažinti, kad gynybos subjektų teisė bei galimybės įrodinėjimo procese yra menkesnės. Jeigu per teisminį nagrinėjimą šalys disponuoja lygiomis galimybėmis renkant ir tiriant įrodymus, tai ikiteisminio tyrimo stadijoje tik kaltintojas gali garantuoti visų įrodymų surinkimą. Todėl prieš nagrinėdamas bylą iš esmės kaltinimo ir gynybos šalys “užima nelygias pozicijas”⁵⁹. Teisinėje literatūroje yra teigiama, kad gynybos šalis negali būti pilnateise įrodymo rinkimo proceso šalimi [248, p.60]. Manome, jog ši pozicija pagrįsta, kadangi įrodymų rinkimu baudžiamajame procese laikoma įrodinėjimo subjektų jų kompetencijos ribose procesinė veikla, nukreipta į įrodymų radimą išreikalavimą, gavimą ir įtvirtinimą laikantis proceso formos reikalavimų. Gynybos šalis renka tik informaciją, kurią, mūsų manymu, galima būtų apibūdinti kaip faktus, juos pateikiančio asmens manymu, turinčius reikšmės tyrimui ir bylos išsprendimui. Ši informacija nėra privaloma tyrėjui. Gynėjas ir įtariamasis neformuoja įrodymų tikrąja to žodžio prasme.

Įtariamojo *teisė pateikti prašymus* - viena iš įtariamojo dalyvavimo įrodinėjimo procese formų.

Rinkdama įrodymus gynybos šalis gali kreiptis į tyrėją su prašymu atlikti tam tikrą tyrimo veiksmą. Įstatymų leidėjas nereglamentuoja klausimų, dėl kurių pareiškiami prašymai, rato. Įtariamasis ar jo gynėjas gali pareikšti prašymus įvairiais klausimais, kurie išskyla

⁵⁸ Šiame darbe nebus nagrinėjamos problemos, kylančios įgyvendinant gynėjo teisę susipažinti su proceso paslaptimi ir jos santykį su ginamojo asmens informavimu. Tai yra kito tiriamojo darbo objektas. [Pl.žr.: 183, p.142].

⁵⁹ Pl. žr.: kitame darbo skyriuje.

įrodinėjimo procese ir nuo kurių teisingo išsprendimo priklauso tiesos nustatymas byloje. Nereti atvejai, kai tyrimo metu gynėjui prireiks kreiptis į tyrėją su prašymu atlikti ne tik tyrimo veiksmą, bet ir bet kurią kitą proceso veiksmą (pvz., prašymas pakeisti kardomąją priemonę, nutraukti tyrimą ir pan.). Žinoma, gynėjas gali nepasinaudoti teise pateikti prašymą, jei, jo manymu, gauti duomenys nebus palankūs jo ginamajam.

Teisinėje literatūroje kartais išsakoma nuomonė, kad gynėjas neturi teisės pareikšti prašymo, jei nesutinka ginamasis, net ir tuo atveju, jei jis (gynėjas) teisus [264, p.156]. Taip pat teigiama, jog gynėjo ginamojo interesų gynimas panašus į atstovavimo institutą civilinėje teisėje, bet nuo jo skiriasi gynėjo nepriklausomumo nuo ginamojo norų laipsniu [278]. Mūsų manymu, išsakyta pozicija yra kritikuotina. Sutinkame, jog gynėjas nėra savarankiškas dalyvis baudžiamajame procese, į procesą įstoja įtariamojo prašymu, bet nėra ginamojo norų vykdytojas. Nes pagrindinė gynėjo užduotis - teikti kvalifikuotą teisinę pagalbą, o tai įpareigoja derinti pasirinktą gynybos strategiją su ginamuoju. Bet įmanomi atvejai, kai ginamojo noro apskritai gali būti nepaisoma - kai įtariamasis dėl fizinių ar psichinių sutrikimų negali pats savarankiškai vykdyti gynybos ir todėl gynėjas **privalo** veikti prieš ginamojo valią, bet jo interesais. Todėl turėdami galvoje gynėjo teisę pareikšti prašymus, siūlome vengti kategoriškumo.

Realizuojant teisę teikti prašymus, svarbu aptarti ir jos realizavimo garantiją – prašymų išsprendimą. Gynybos šalies prašymų išsprendimas priklauso nuo tyrėjo valios, kuri nėra įtakojama procesinio įstatymo. Tad praktiniame darbe galimi tyrėjų savo valia piktnaudžiavimo atvejai, ypač, kai prašoma pakartotinai atlikti tyrimo veiksmą. Pritariame Bulgarijos prof. Pavlov išsakytai nuomonei, jog, “jei papildomi tyrimo veiksmai buvo atlikti gynėjo prašymu ir būtini <...> tiesai nustatyti, <...> negalima skųstis, jog toks gynėjas vilkina procesą. Kaltės našta krenta ne gynėjui, bet tyrėjui, kuris *ex officio* nenustatė visų būtinų aplinkybių <...>“ [269, p.7]. Todėl manome, kad gynybos šalies prašymai negali būti vertinami, kaip galimybė vilkinti baudžiamąjį procesą. Taip pat procesiniame įstatyme būtina numatyti draudimą atmesti pagrįstus gynybos šalies prašymus.

Savo teisę dalyvauti įrodinėjimo procese įtariamasis realizuoja pateikdamas pažymas, pažymėjimus, charakteristikas ir kitus dokumentus, kuriuos išduoda jo prašymu įmonės, įstaigos, organizacijos ar šeimos nariai, jo giminaičiai. Tais atvejais, kai įtariamasis neturi reikalingų dokumentų, daiktų ir nėra galimybės asmeniškai jų gauti, įtariamasis turi teisę pareikšti prašymus išreikalauti tokius duomenis ir pridėti juos prie bylos.

Galiojantis BPK nereglamentuoja dokumentų bei daiktų pateikimo tvarkos. Šio klausimo sprendimas paliekamas tyrėjo nuožiūrai. Tačiau praktikoje dėl daiktų ir dokumentų pateikimo yra surašomas protokolas, nors kodeksas to konkrečiai nereglamentuoja⁶⁰. Mūsų manymu, dėl pateiktų daiktų ir dokumentų protokolo surašymas, kuriame būtų nurodytos pateikimo priežastys ir kitos svarbios aplinkybės (pvz., daikto radimo vieta ir sąlygos), atitinka procesinės formos reikalavimus ir gali garantuoti šios teisės tinkamą realizavimą. Tačiau būtina, kad medžiagoje t.p. atspindėtų ir tyrėjo priimtas procesinis sprendimas – nutarimas - įtariamojo pateiktus duomenis pridėti prie tyrimo medžiagos arba motyvuotai nutarimu atsisako patenkinti įtariamojo prašymą. Procesinis įstatymas numato ir kitas įtariamojo teisės pateikti tyrimui svarbius duomenis realizavimo galimybes, pvz., pateikiant tyrimo veiksmo metu. Tokiu atveju apie tai įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą.

Kartais įtariamojo teisė savo nuožiūra pateikti ar nepateikti duomenis tyrėjams vertinama kaip procesinė lengvata, kuri siejama su nekaltumo prezumpcija. Tai laikoma savotiška apsaugos nuo galimos procesinės pareigūnų savivalės garantija. Pvz., itališkoji doktrina aiškiai nurodo, kad “teisė pateikti įrodymus yra antroji medalio pusė *onus probandi*, tenkanti kaltintojams: kaltumo įrodymas panaikina nekaltumo prezumpciją tik tada, kai kaltinamasis turėjo galimybę gintis [188, p.364]. Šiuo atveju teisė pateikti duomenis tampa teisės į gynybą realizavimo garantu.

Kartais teisinėje literatūroje išsakoma nuomonė, kad įtariamasis turi **pareigą** (pabraukta mūsų) pateikti save teisinančius duomenis [243, p.186]. Kai kurie autoriai įtariamojo „pareigą“ pateikti jį išteisinančius įrodymus sieja su „reikalavimu, kad žmogus pats sau atimtų gyvybę“ [243, p.186]. Išreikšta pozicija, mūsų manymu, yra kategoriška. Tačiau mes pritariame draudimo versti duoti prieš save parodymus ir draudimo perkelti įrodinėjimo pareigą idėjoms. Įtariamojo, palyginti su prokuroru, padėtis yra silpnesnė⁶¹ (procesinių galimybių realizuoti savo teises aspektu), ir vertimas rinkti ir pateikti prokuroro kaltinimus neigiančias aplinkybes dar labiau pablogintų įtariamojo procesinę padėtį, pažeistų nekaltumo prezumpcijos reikalavimus, taip pat principą, kad įtariamasis turi teisę į gynybą, sąžiningo proceso principus ir kt. Vertinant

⁶⁰ Galiojus senajam BPK įtariamojo daiktų ar dokumentų paėmimui formindavo poėmio protokola, pabrėždami, jog veiksmas atliekamas įtariamojo iniciatyva ir laisva valia (aut.past.).

⁶¹ P.vz., Vokietijos baudžiamajame procese taip pat neigiama šalių koncepcija grindžiant, jog prokuroras, turintis valstybės įgaliojimus, niekada nebus lygus su kaltinamuoju. Ši tezė grindžiama teismo nagrinėjimo taisyklėmis: pats teisminis nagrinėjimas vyksta ne pagal rungimosi procedūras (t.y. „šalims“ rungtyniaujant), o teismas pats, nepriklausomai nuo pateiktų įrodymų, turi nustatyti teismo tiesą ar juridinę tikimybę [223, p. 89]

šiuo aspektu, nekaltumo prezumpcija tampa „jėgų“ pusiausvyros (lygiateisiškumo), proceso stabilumo garantu⁶².

Tyrėjai privalo užtikrinti tinkamą šios įtariamojo teisės realizavimą. Kitaip tariant, jie privalo, įvertinus pagal keliamus leistinumą ir sąsajumo reikalavimus, prijungti prie ikiteisminio tyrimo medžiagos įtariamojo ar jo gynėjo pateiktus daiktus, dokumentus, kurie gali įtakoti tyrimo eigą, patvirtinti ar paneigti reikšmingas tyrimui aplinkybes.

Teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams (konfrontacijos teisė)

Teisė į gynybą gali būti realizuojama užduodant klausimus kaltinimo liudytojams. Suteikiant įtariamajam teisę užduoti klausimus kaltinimo liudytojams – vienas iš galimų kaltinimo šalies liudytojų parodymų patikrinimo būdų, taip pat galimybė atskleisti parodymų prieštarumą, neišsamumą, duodančio parodymus asmens šališkumą ir pan. Teisinėje literatūroje ši teisė įvardijama kaip konfrontacijos teisė.

Savo sprendimuose Europos Žmogaus Teisių Teismas ne vieną kartą yra pabrėžęs konfrontacijos teisės svarbą teisės į gynybą įgyvendinimui. Byloje *Solakov prieš Buvusiąją Jugoslavijos Respubliką* [63] konstatavo Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 6 straipsnio 3 dalies d punkto pažeidimą, <...> nes pareiškėjas neturėjo tinkamos ir pakankamos galimybės ginčyti liudytojų parodymus, kurie buvo duoti Jungtinėse Amerikos Valstijose neleidus dalyvauti pareiškėjo advokatui ir kurie tapo jo apkaltinamojo nuosprendžio pagrindu. Byloje *Delta prieš Prancūziją* [51; 164] Konvencijos pažeidimas konstatuotas todėl, kad nei pareiškėjas, nei jo advokatas neturėjo tinkamos galimybės apklausti liudytojų, kurių parodymams, gautiems gynybos šaliai nedalyvaujant bei vėliau pakartotiems policijos pareigūno, nebuvusio nusikalstamos veikos liudininku <...> bylą nagrinėję teismai teikė lemiamą reikšmę, nes kitų įrodymų byloje nebuvo.

Lietuvos BPK ši teisė įtvirtinta 44 straipsnio 7 dalyje, kurioje įtvirtinta įtariamojo (kaltinamojo) teisė pačiam apklausti liudytojus arba prašyti, kad liudytojais būtų apklausti.

Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad ši įtariamojo teisė nėra absoliuti. Išanalizavus Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, galima daryti išvadą, jog nacionaliniams valstybių teismams paliekama diskrecijos laisvė spręsti, ar būtina arba tikslinga išklausti liudytojo parodymus [78]. Byloje *C.R.R. SCHEPER prieš Nyderlandų Karalystę* [75] pabrėžė <...>kad

⁶² Egzistuoja ir kitų nuomonių. Anot dr. K.Jovaišos, privilegijuota teisinė padėtis -, savotiška pozityvi diskriminacija, nulemta nekaltumo prezumpcijos buvimu, padaro gynybos šalį „lygesnę“ nei kaltinimo [Pl.žr.: 161, p. 83-99].

kaltinamajam (įtariamajam) turi būti suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese. <...> Tačiau 6 straipsnis nesuteikia kaltinamajam neribotos teisės į tai <...>. Tokia Teismo pozicija yra logiška ir grindžiama baudžiamojo proceso specifika. Bet manome, kad visais atvejais, kai tik įmanoma, reikia stengtis suteikti įtariamajam arba bent jau jo gynėjui galimybę užduoti klausimus kaltinimo liudytojams.

Ši teisė labiausiai realizuojama teismo nagrinėjimo stadijoje. Ikiteisminio tyrimo stadijoje šios teisės realizavimas varžomas, išskyrus, apklausas atliekamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją.

BPK 184 straipsnio 4 dalyje yra įtvirtinta prokuroro pareiga informuoti įtariamąjį bei jo gynėją apie atliekamą liudytojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, taip pat įtvirtinta įtariamojo bei jo gynėjo teisė užduoti klausimus apklausiamas asmeniui.

Tais atvejais, kai apklausą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, įtariamasis praktiškai neturi galimybių užduoti klausimų apklausiamajam asmeniui. LR BPK 48 straipsnyje numatyta gynėjo teisė dalyvauti tyrimo veiksmuose, kurie atliekami įtariamojo ar paties gynėjo prašymu. Todėl galime daryti prielaidą, kad teoriškai gynėjas gali dalyvauti apklausoje, jei ji buvo atlikta įtariamojo ar paties gynėjo prašymu.

Tačiau praktiškai ši gynėjo galimybė neegzistuoja dėl dviejų priežasčių:

a) įstatyme nėra įtvirtinta tyrėjo pareiga informuoti gynėją apie atliekamus tyrimo veiksmus ne su jo ginamuoju. Vienintelė išimtis – BPK 184 straipsnio 4 dalis, įpareigojanti prokurorą pranešti įtariamajam ir jo gynėjui apie pas ikiteisminio tyrimo teisėją atliekamos liudytojo apklausos vietą ir laiką. Tik dalyvaujant tokioje apklausoje įtariamajam procesinis įstatymas suteikė teisę užduoti klausimus liudytojui.

b) kriminalistikos taktikos sumetimais tyrėjui neparanku informuoti gynėjo. Be to, tokioje apklausoje gynėjo dalyvavimas gali užtikrinti tik atliekamos apklausos objektyvumą ir teisėtumą, bet ne realizuoti įtariamojo konfrontacijos teisę.

Be to, BPK 178 straipsnio 2 dalis numatyta įtariamojo, gynėjo ar nukentėjusiojo teisė prašyti prokurorą atlikti BPK numatytus veiksmus. Šioje situacijoje, net ir paprašius atlikti pvz., liudytojo apklausą, įtariamasis ir jo gynėjas dėl dviejų jau išvardintų priežasčių galės tik tai susipažinti su apklausos protokolu.

Todėl manome, kad procesiniame įstatyme būtų galima numatyti įtariamojo ar jo gynėjo teisę dalyvauti apklausose, kurios atliekamos jų prašymu ir atliekamos pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ir prokurorą. Tuo atveju, kai apklausą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir

joje dalyvauja gynybos šalis, privalo dalyvauti ir prokuroras. Manome, taip bus užtikrinta efektyvesnė konfrontacijos teisės realizacija ikiteisminiame tyrime bei garantuotas procesinis lygiateisiškumas.

Norėtumėme atkreipti dėmesį, kad net ir turint teisę užduoti klausimus kaltinimo liudytojams teisme ar ikiteisminio tyrimo metu, didžiausia jos realizacijos problema tampa įslaptinti liudytojai. Kyla klausimas, ar liudytojų įslaptinimas lygus teisės į gynybą suvaržymui arba pažeidimui?

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje iš esmės nekvestionuojama galimybė įslaptinti liudytoją ar nukentėjusįjį, tačiau pabrėžiamas įslaptinto liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų išimtinumas. Teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams - viena iš esminių vertinant procesinio lygiateisiškumo aspektu. Pagrindinis šios teisės tikslas – garantuoti įtariamajam nusikalstamos veikos padarymu galimybę ginčyti prieš jį liudijančių liudytojų parodymus bet kuriame tyrimo etape.

Gerbiant teisę į gynybą, liudytojai turėtų turėti galimybę liudyti taikant metodus, leidžiančius išvengti bet kokios rizikos, atsiradusios dėl tiesioginio ryšio su kaltinamuoju. Tačiau baudžiamasis procesas turėtų numatyti patikrinimo procedūrą, leidžiančią atkurti pusiausvyrą tarp baudžiamosios justicijos interesų ir teisės į gynybą. Dėl šios procedūros gynyba turi turėti galimybę ginčyti poreikį įslaptinti liudytojo duomenis, jo patikimumą ir jo parodymų kilmę⁶³.

Lietuvos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „<...>įslaptinti asmens tapatybę nustatantys duomenys yra valstybės paslaptis ir svarbus liudytojo asmens apsaugos garantas. <...> Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas formalios lygybės principas. Šis konstitucinis principas nepaneigia to, kad įstatyme gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse <...>. Kaltintojas ir gynėjas vykdo skirtingas funkcijas, todėl jų teisių turinys nėra tapatus. Skiriasi ir jų teisinė padėtis. Tačiau jie, kaip baudžiamąjo proceso dalyviai, turi lygias teises teikiant įrodymus, dalyvauti jų tyrime, pareiškiant prašymus ir kt. <...> Todėl nėra pagrindo tvirtinti, jog prokuroras dėl to, kad turi informacijos dėl liudytojo ar nukentėjusiojo asmens tapatybę nustatančius duomenis, turi ir išskirtinę procesinę padėtį <...>“ [78].

⁶³ Pvz., „test Aguilar –Spinelli“. Šiame sprendime JAV Aukščiausiasis Teismas nustatė du pagrindinius kriterijus skiriant suėmimą remiantis įslaptinto informatoriaus duomenimis: policija privalo atskleisti teisėjui informatoriaus žinių šaltinį; policija privalo įrodyti slapto informatoriaus patikimumą [108;111].

Įslaptintų liudytojų naudojimas pateisinamas tik tada, kai būtina apsaugoti jų interesus, jeigu tai, kad naudojami tokie liudytojai, neatima iš kaltinamojo teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą apskritai. Įslaptintų (anoniminių) liudytojų parodymų naudojimas ikiteisminio tyrimo metu iš esmės neprieštarauja Konvencijos reikalavimams su sąlyga, kad buvo apsaugotos gynybos šalies teisės. Paprastai tokiomis gynybos šalies teisėmis laikoma suteikimas įtariamajam teisės ginčyti liudytojo parodymus ir užduoti jam klausimus arba tiesiogiai per apklausą ikiteisminio tyrimo metu, arba vėlesnėse teismo nagrinėjimo stadijose [50]

Europos Žmogaus Teisių Teismas suformulavo reikalavimus, keliamus liudytojams (tiek kaltinimo, tiek gynybos šalių) bei jų teikiamų parodymų turiniui: „svarbu ne liudytojų kiekis, bet jų „kokybė“, galėjimas suteikti vertingos informacijos tyrimui ” [49]. Liudytojo gebėjimas suteikti vertingos informacijos savaime nereikštų sąžiningo proceso ir teisės į gynybą užtikrinimo. Svarbu, koku būdu ir tvarka suteikta informacija bus tikrinama.

Byloje Van Mechelen ir kiti prieš Nyderlandus [211] teismas pastebėjo: „<...> dėl to, kad šie liudytojai buvo apklausti atskirame kambaryje, nedalyvaujant nei kaltinamajam, nei jo gynėjui, gynybos šalis ne tik negalėjo identifikuoti kaltinimo liudytojų, bet ir tiesiogiai stebėti jų elgesio, taip pat negalėjo įvertinti duodamų parodymų tikrumo bei patikimumo“. Teismo nuomone, policijos pareigūnai dėl savo vykdomų pareigų gali būti šališki, todėl jų įslaptinimas įmanomas tik labai išimtiniais atvejais. Taisykle turi tapti ne policijos pareigūnų, kaip liudytojų, įslaptinimas, o jų parodymų patikrinimas viešajame posėdyje.

Mes manome, kad liudytojų įslaptinimas neturėtų būti traktuojamas kaip teisės į gynybą suvaržymas. Negalėjimas betarpiškai (tiesiogiai) užduoti klausimų liudytojui, savaime nereiškia, kad liudytojas davė melagingus parodymus ar nebuvo galimybės juos patikrinti. Dar kartą pabrėžiame, kad visais atvejais, kai to leidžia bylos aplinkybės, įtariamajam turi būti suteikta teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams (pvz., sudarius akustines, vizualines ar kitokias kliūtis arba bendraujant per ikiteisminio tyrimo teisėją, teismą).

Šios teisės realizavimas ikiteisminio tyrimo stadijoje yra praktiškai neįmanomas. Pirma, dėl Lietuvoje pasirinkto baudžiamojo proceso modelio – ikiteisminiam tyrimui labiau būdingas inkvizicinio proceso modelis. Antra, apie įslaptintų liudytojų egzistavimą ikiteisminio tyrimo stadijoje gynybos šalis gali net ir nežinoti. Todėl manome, kad procesiniame įstatyme būtina įtvirtinti nuostatą, leidžiančią gynybos šaliai prašyti suteikti galimybę užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams per apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Tad tuo atveju, kai gynybos šaliai taptų žinoma apie įslaptintų liudytojų buvimą, įtariamasis ar jo gynėjas turėtų galimybę užduoti jiems klausimus.

2.2 Įtariamojo teisė reikalauti savo procesinių teisių užtikrinimo:

Teisė būti išklausytam

Įtariamojo teisė būti išklausytam⁶⁴ – tai svarbi įtariamojo galimybė gintis nuo pareikšto įtarimo. Lietuvos baudžiamajame procese įtariamojo teisė būti išklausytam [171; p.70] labiau asocijuojasi su įtariamojo teise duoti parodymus, o ji realizuojama per apklausą. Manome, kad teisė duoti parodymus yra sudedamoji teisės būti išklausytam dalis. Nagrinėjama teisė yra platesnės apimties ir todėl apima ne tik įtariamojo procesines galimybes duoti paaiškinimus dėl jam pareikšto įtarimo, bet ir visais kitais jo procesinį statusą apimančiais klausimais, pavyzdžiui, taikant procesines prievartos priemones, sprendžiant jo pareikštus skundus ar prašymus ir pan. Siekiant efektyvesnio teisės būti išklausytam realizavimo, kartais siūloma sulaikyto įtariamojo apklausos teisę perduoti teismui, kuris įvertintų sulaikymo būtinumo ir pagrįstumo klausimus [271]. Pritariame šiai nuomonei ir manome, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama apklausa yra svarbi įtariamojo teisės teikti paaiškinimus garantija. Ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu užtikrina ir tinkamą baudžiamąjį procesą, nes garantuoja rungimosi principą procese. Šios apklausos metu gauti duomenys įgauna įrodymų statusą.

Taip pat norėtusi atkreipti dėmesį į sulaikyto įtariamojo teisės būti išklausytam realizavimą. Sulaikyto įtariamojo teisė būti išklausytam realizuojama jį apklausiant. Tačiau galiojančiame BPK nėra įtvirtintas šios sulaikyto įtariamojo teisės realizavimo terminas. Anksčiau galiojusiam BPK buvo nurodyta imperatyvi norma, įpareigojanti apklausti sulaikytą asmenį per 24 val. Šiuo metu galiojančio BPK 188 straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog įtariamasis turi būti apklaustas iki kaltinamojo akto surašymo. BPK 188 straipsnio komentare teigiama, kad <...>jeigu sulaikytam 140 straipsnio tvarka asmeniui reikia skirti suėmimą <...>, sulaikytas įtariamasis turi būti apklaustas ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas, kad po to dar būtų laiko parengti medžiagą kardomosios priemonės skyrimui <...>. Kita vertus, sulaikyto įtariamojo apklausa be nepateisinamo delsimo turi būti organizuojama ir todėl, kad nuo sulaikymo momento įtariamasis turi teisę į gynybą <...> [121, p.500]. Nors praktikoje šio komentaro autorių išaiškinimo laikomasi tik tada, kai planuojama kreiptis dėl suėmimo skyrimo. Tai reiškia, kad sulaikyto įtariamojo teisės būti išklausytam realizavimas nėra reglamentuotas procesinio įstatymo ir priklauso nuo tyrėjo. Mūsų manymu, ši situacija vertintina kaip sulaikyto

⁶⁴ Lietuvos baudžiamajame procese įtvirtinta tik sudedamoji teisės būti išklausytam dalis – t.y. teisė duoti parodymus (BPK 21 straipsnis) (aut.past.).

įtariamojo teisės į gynybą suvaržymas, nes pastarasis faktiškai negali išsakyti savo pozicijos dėl sulaikymo motyvų ar pagrindų, duoti paaiškinimus ar pan. Todėl siūlome galiojančiame BPK įtvirtinti tyrėjų pareigą apklausti sulaikytą įtariamąjį per 24 val. nuo procesinio sulaikymo momento.

Įtariamojo teisė duoti parodymus nepriklauso nuo to, ar jis anksčiau to reikalavo. Ji privalo būti suteikta. Tačiau tai yra įtariamojo teisė, todėl jis neprivalo ja naudotis.

Kalbant apie įtariamojo teisę duoti parodymus per ikiteisminį tyrimą, reikėtų aptarti vieną iš galimų įtariamojo pasirinktų strategijų – tai visiškas nenoras dalyvauti procese. Teisinėje literatūroje šis pasyvumas apibūdinamas kaip *teisė tylėti*. Savo pranešime Parlamentui vienas iš Australijos apygardos teismo teisėjų John Nicholson teisę tylėti apibūdino kaip „pusę teisės“ (angl. *The right to silence – only half a right*) [290].

Baudžiamajame procese sąvoka „teisė tylėti“ suprantama, kaip *teisė nekalbėti esant tiesioginei baudžiamosios atsakomybės grėsmei* ir apibrėžiama tam tikromis teisių grupėmis, kurios apima:

1) bendrąjį imunitetą, priklausantį visiems asmenims, suteikiantį teisę neatsakyti į pareigūnų - tiek policijos, tiek atliekančių tyrimą, klausimus (tiesiog. vert.: nebūti priverstiems atsakinėti į klausimus – *being compelled to answer questions*) siekiant išvengti bausmės;

2) specialųjį imunitetą, priklausantį visiems įtariamiesiems asmenims, suteikiantį teisę tyrimo metu atsisakyti pateikti įrodymus ar duoti parodymus, dėl ko jie galėtų tapti kaltinamaisiais (t.y. teisė atsisakyti duoti parodymus, kurie gali tapti nuteisimo pagrindais);

3) specialųjį imunitetą, priklausantį visiems įtariamiesiems, suteikiantį teisę atsisakyti duoti sau nepalankius parodymus ar komentarus, kurie galėtų juos sužlugdyti: a) iki teismo ar b) pateikti nepalankius (kaltinančius) įrodymus teismo proceso metu [215, p.6-7].

Mes siūlytumėm teisę tylėti apibrėžti dviem aspektais.

Visų pirma teisė tylėti – tai teisės neliudyti prieš save atmaina. Teisės neliudyti prieš save suteikimą įtariamajam nulėmė inkvizicinis procesas ir jo (inkvizicinio proceso) metu naudojami „tikrų“ įrodymų gavimo būdai. Šiandien teisė neliudyti prieš save labiau tinka liudytojams ir tampa jų apsaugos garantija, nes įtariamajam galioja teisė tylėti. Tačiau vertinant minėtą teisę teisės į gynybą realizavimo aspektu, tektų konstatuoti jos svarbą ir praktinę reikšmę, ypač kalbant apie įtariamą asmenį, kuriam įtarimas dar nepareikštas (bet egzistuoja didelė pareiškimo tikimybė).

Antra, teisė tylėti gali būti apibūdinama kaip visuma procesiniame įstatyme numatytų proceso taisyklių išimčių, įgalinančių įtariamąjį ignoruoti kaltintojo pateiktus klausimus ar

užimti pasyvaus pobūdžio gynybinę strategiją. Visais atvejais teisė tylėti siejama su *teise neliudyti prieš save*. *Teisė neliudyti prieš save*⁶⁵ – vienas iš teisingumo pagrindų, įpareigojantis įrodinėjimo pareigos subjektus įrodyti įtariamojo (kaltinamojo) kaltę; apsaugantis įtariamojo laisvę (teisę) duoti parodymus ir neleidžiantis pareigūnams priversti tokį asmenį teikti jam žinomus duomenis, turinčius reikšmės tyrimui ir galinčius pabloginti jo procesinę padėtį. Ši esminė įtariamojo (kaltinamojo) laisvių apsaugos teisė nėra vien įrodinėjimo taisyklė. Teisė neliudyti prieš save – savarankiška ir vienas iš pagrindinių įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos garantų. Remdamasis šia teise įtariamasis (kaltinamasis) ne tik turi teisę neatsakyti į pareigūnų pateiktus klausimus, bet privalo būti informuotas, jog jo pasakyti žodžiai gali įgyti įrodymų statusą ir būti panaudoti prieš jį.

Atliktuose tarptautinės praktikos apibendrinimuose siūloma teisės neliudyti prieš save pažeidimu laikyti tokius atvejus: 1) įtariamojo vertimas duoti kategorišką atsakymą į tyrėjų ar teismo klausimą; 2) suimtojo (sulaikyto) įtariamojo parodymų transliavimas per televiziją [226]. Deja, Europos Žmogaus Teisių apsaugos Komisija, suformulavusi šias išvadas, taip ir neišaiškino „kategoriško atsakymo“ sampratos.

Dažniausiai, pareiškus įtarimą tyrėjas užduoda įtariamajam klausimą, ar pastarasis prisipažįsta dėl jam inkriminuojamos nusikalstamos veikos? Paprastai į šį klausimą tikimasi atsakymo *taip* arba *ne*. Tad kyla minėto atsakymo vertinimo abejonių: *taip* arba *ne* - kategoriškas atsakymas?; ar *taip* nepažeidžiama įtariamojo teisė neliudyti prieš save?

Mūsų manymu, „kategoriško atsakymo“ samprata turėtų būti siejama su draudimu užduoti menančius klausimus, kurie tarsi „įpareigotų“ įtariamąjį pateikti tyrėjui norimą atsakymą. Tyrėjo klausimas įtariamajam dėl nusikalstamos veikos padarymo prisipažinimo neturėtų būti vertinamas „kategoriško atsakymo“ aspektu. Šiuo atveju tyrėjas tik bando nustatyti įtariamojo poziciją, įvertinti situaciją. Tačiau akivaizdu, kad ši problema yra opi ir reikalaujanti mokslinio patikrinimo bei patvirtinimo.

Teisės tylėti ir neliudyti prieš save subjektais laikomi įtariamasis ar kaltinamasis (priklausomai nuo valstybės baudžiamojo proceso koncepcijos), liudytojai bei potencialūs įtariamieji-liudytojai. Lietuvos baudžiamajame procese nėra teisinio termino atitikmens, apibūdinančio asmens padėtį procese, kai jam įtarimas dar nepareikštas, bet yra duomenų, kad

⁶⁵ Australijos Teismo sprendime Gibbs CJ Sorby v the Commonwealth (1983) 152 CLR at 288 sakoma, jog „<...>teisė, kad asmuo negali būti priverstas kaltinti savęs common law sistemoje įsitvirtino nuo 17 amžiaus <...>“. [http://www.nt.gov.au/justice/docs/lawmake/selfincrimination_report.pdf]. Minėtos teisės užuomazgų galima rasti ir Lietuvos Statutuose, tačiau ilgai vyravęs inkvizicinis procesas ir formali įrodymų teorija „stabdė“ progresyvių minčių užuomazgų realizavimą. T.p. žr.: [164, p.31-40].

jis galėjo dalyvauti nusikalstamos veikos padaryme⁶⁶. Tokiam asmeniui dar nesuteiktas procesinis įtariamojo statusas, jis negali naudotis visomis įtariamajam suteiktomis teisėmis ir garantijomis, bet jis ir nėra „grynasis“ liudytojas. Pagal LR BPK (78 straipsnis) liudytoju laikomas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Be to, 80 straipsnio 1 punktą nurodo draudimą apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką. Todėl neaiški procesinė padėtis asmens, kuriam įtarimas nepareikštas, bet jo duodami parodymai gali būti susiję su nusikalstamos veikos, prie kurios padarymo jis galėjo būti prisidėjęs, aplinkybių. Procesinės padėties neaiškumas lemia ir potencialų teisės į gynybą pažeidimą.

Manome, jog tikslinga būtų perimti jau aptartą Prancūzijos pavyzdį ir į procesą įvesti asistuojamojo liudytojo figūrą suteikiant jam teisę ir galimybę naudotis gynėjo pagalba. Asistuojamu liudytoju taptu toks proceso dalyvis, prieš kurį ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras renka duomenis, tačiau jų nepakanka įtarimui pareikšti. Šiam proceso dalyviui būtų taikomos liudytojo teisės ir pareigos tuo pačiu jam būtų suteikta teisė į gynybą nuo galimo įtarimo.

Įtariamojo atsisakymas aktyviai dalyvauti procese negali tapti kaltinimo tendencijos pagrindimu ir tai negali būti laikoma kaltės įrodymu. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad teisė tylėti- absoliuti teisė⁶⁷. Tačiau ši mintis yra daugiau teorinio pobūdžio, įstatymuose turinti daugybę išimčių. Kiekvienu atveju turi būti atsižvelgiama į kitus interesus, ypač tuos, kurie prieštarautų neribotam ir pažodiniam jos suvokimui. Šiuo atveju turima omenyje, kad teisė tylėti neturi prieštarauti kitoms teisėms ar pareigoms, įtvirtintoms tuose pačiuose skirsniuose (straipsniuose); taip pat turi būti atsižvelgta į viešąjį interesą.

Vertinant įtariamojo teisę tylėti absoliutumo aspektu, galima būtų išskirti kelis momentus. Pirma, ši teisė yra absoliuti, kai duomenų (informacijos) pateikimas gali pabloginti pranešėjo procesinę padėtį ar sukelti tokio asmens nuteisimo grėsmę. Antra, priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos sunkumo laipsnio bei joje dalyvavusių asmenų susitarimo formų, minėtos teisės absoliutumas gali svyruoti. Pvz., jei nagrinėjami transnacionaliniai nusikaltimai (pvz., narkotikų prekyba, terorizmas, žmonių prekyba), tai ši teisė gali būti „negaliojanti“ bendrininkams. Kitaip tariant, vienas iš bendrininkų negalės pasinaudoti šia teise

⁶⁶ Pvz., ši problema yra išspręsta Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse (CPP – *Code de procédure pénale*). Šiame procesiniame įstatyme numatyta asistuojamojo liudytojo procesinė figūra (*pranc. témoin assisté*). Asistuojamas liudytojas – tai proceso dalyvis, prieš kurį paduotas privataus asmens skundas arba kuris nurodytas prokuroro reikalavime ir turi gynėją.

⁶⁷ Pvz., Anglija, Kanada, Japonija [39]. Kai kuriose kitose valstybėse ši teisė nėra tokia besąlygiška. Pvz., Prancūzija, Belgija (aut.past.).

ir privalės atsakinėti į klausimus, susijusius su bendrininkais bei jų vykdoma veikla. Tačiau šiuo atveju reikėtų turėti omenyje, jog nuteisimas negali būti grindžiamas bendrininko parodymais, - jis turi būti patikrintas kitais faktais, duomenimis ar veiksmais. Panašios pozicijos laikėsi Prancūzija, bet po įvykusios reformos kvotos metu šaukiamo asmens (taip pat ir įtariamojo) pareiga atvykti ir duoti parodymus transformavosi į pareigą atsiliepti į šaukimą [188, p.413]. Lietuvos baudžiamajame procese teisė tylėti nereglamentuota. Čia „teisė tylėti“ labiau žinoma neigiamu aspektu bei prilyginama teisei meluoti. Manome, kad šios ydingos reglamentacijos bei praktikos reikia vengti, nes autentiška teisės tylėti esmė (savotiškas išpėjimas – geriau tylėk, bet nemeluok) nesuderinama su „melavimo“ teise. Nors teisinėje literatūroje nurodoma, jog įtariamojo atsisakymas duoti parodymus negali būti laikomas jo kaltės įrodymu ar kitaip pabloginti teisinę padėtį, tačiau įtariamojo teisė tylėti neištraukta į įtariamojo teisių sąrašą bei įtariamajam neišaiškinama. Manome, *įtariamasis turėtų būti išpėjamas apie savo teisę tylėti, nes priešingu atveju jo parodymai turėtų būti pripažinti niekiniais*. Informavimas apie teisę tylėti turėtų tapti tyrėjų pareiga (būtina įtvirtinti įstatyminiu lygiu) ir geriausiai atspindėtų nekaltumo prezumpcijos ir teisės tylėti santykį.

Teisės tylėti svarba grindžiama ne įstatyminiu jos įtvirtinimu, bet realiu vykdymu. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, kad „<...> būtina užtikrinti, jog teisė į gynybą nebūtų nepataisomai pažeista pirminio tyrimo procedūros metu [52]. Kanados Aukščiausiasis Teismas konstatavo teisės į gynybą pažeidimą, kai buvo nustatyta, jog įtariamasis, kuris atsisakė duoti parodymus, suimtas ir pasodintas į kamerą kartu su persirengusiu policininku, kuriam papasakojo tiesą. Baudžiamasis procesas buvo nutrauktas, o įtariamasis išteisintas, nes pripažinta, kad buvo apeita teisė tylėti, kuri remiasi pamatinio teisingumo principu, įrašytu Chartijos 7 straipsnyje [117]. Manome, kad tokios pozicijos turi būti laikomasi ir Lietuvos baudžiamajame procese.

Įtariamajam suteikta teisė tylėti įpareigoja tyrėjus nenaudoti nei fizinio, nei psichologinio smurto, nenaudoti provokacijos bei nesistengti melu išgauti parodymų.

Teisę duoti parodymus įtariamasis gali realizuoti tik po įtarimo pareiškimo, kai įgyvendinamas teisės būti informuotam vienas iš elementų.

Teisinės literatūros, tarptautinių aktų analizė leidžia teigti, jog *teisė būti informuotam* – teisės į gynybą pagrindas. Manome, jog teisė būti informuotam suprantama, kaip įtariamojo teisė aiškiais žodžiais ir nedviprasmiškai būti informuotam apie socialinius ir procesinius jo padėties pokyčius, išaiškinus dabartinės padėties specifika.

Teisinės valstybės baudžiamajame procese terminas “teisė būti informuotam” turėtų būti vartojamas plačiaja prasme ir traktuojamas kaip: *teisės žinoti kuo įtariamas* (kaltinamas), *teisė žinoti suėmimo* (arba sulaikymo) *pagrindus ir motyvus*, *teisė būti informuotam apie įstatymo suteiktas teises*, *teisė susisiekti su išoriniu pasauliu* derinys. Tarptautinėje praktikoje *teisė žinoti įtarimo (kaltinimo) pagrindus* aiškinama, kaip įtariamojo (kaltinamojo) teisė žinoti, kas ir kuo konkrečiai jį kaltina [285], remdamasis kokiais faktais ar duomenimis jį kaltina bei kaip teisė užduoti kaltintojui klausimus. Ši teisė apima ir įtariamojo teisę žinoti, kodėl jis yra suimamas. Indijos generalinis advokatas (General Attorney) pareiškė, kad įtariamojo teisė žinoti apie įtarimą tiek svarbi, kiek bet kuriam žmogui būtų svarbus gurkšnis gėlo vandens ar tyro oro. Tokia teisė turėtų būti iškelta iki konstitucinių vertybių lygio ir įtraukta į Konstituciją, kaip viena iš pagrindinių įtariamojo teisių [285].

Manome, kad visos įtariamajam (kaltinamajam) suteiktos teisės yra labai svarbios ir lygiavertės. Viena teisė papildo ar padeda efektyviau realizuoti kitą: atsisakius bet kurios suteiktos teisės, bus pažeistas trapus „jėgų“ balansas baudžiamajame procese, įtariamasis taps dar silpnesnis procesiškai. Tad labai svarbus ne konkrečios teisės deklaravimas, o galimybė ją realizuoti. Įtariamojo teisių įtraukimas į Konstituciją neišspręs visų praktinių ir teorinių problemų. Įstatyminis teisių deklaravimas, nepagrįstas tiesioginės realizacijos mechanizmu, lieka tuščiu formalumu.

Manome, kad Konstitucijoje turi būti įtvirtinta esminė teisė (netgi jos idėja); atskirų jos sudedamųjų elementų aiškinimas priklauso teisės doktrinai.

Apskritai žinojimas apie tam tikro fakto buvimą bet kuriam baudžiamojo proceso dalyviui leidžia pasirinkti atitinkamą poziciją ar taktiką. Įtariamojo (kaltinamojo) žinojimas apie iškilusį įtarimą (pareikštą kaltinimą), jo pagrindus bei motyvus yra logiškai grindžiama teisė, nulemta pačios gynybos esmės. Gintis galima tik tuomet, jei žinai grėsmės šaltinį, šiuo atveju – įtarimą ar kaltinimą. „<...> Kriminalinė bausmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teisminės procedūros, leidžiančios kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, taip pat parengti ir pateikti įrodymus gynybai“ [77]. Manytina, jog šios pozicijos turi būti laikomasi ir ikiteisminio tyrimo stadijoje.

Lietuvos baudžiamajame procese įtariamojo teisė žinoti, kurios nusikalstamos veikos padarymu jis įtariamas, realizuojama per LR BPK 187 straipsnį, reglamentuojantį pranešimo apie įtarimą įteikimo tvarką. Procesiniu įtarimo pareiškimo pagrindu laikomas duomenų apie tai, jog konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, pakankamumas (LR BPK 187 straipsnio komentaras). Atkreiptinas dėmesys, kad procesiniame įstatyme trūksta vertinamųjų požymių

„duomenų pakankamumui“ apibūdinti, nėra nurodyti kriterijai, kuriais remdamasis pareigūnas gali priimti atitinkamą sprendimą⁶⁸. Mūsų manymu, duomenų, leidžiančių manyti, jog konkretus asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką, pakankamumas turėtų būti suprantamas kaip visuma faktų, patvirtintų tyrimo veiksmis ar kitais teisėtais įstatyme numatytais būdais, kuriuos įvertinęs tyrėjas galėtų kelti pagrįstas prielaidas dėl galimo konkretaus asmens nusikalstamos veikos padarymo. Tai turi būti tokie duomenys, kad net ne tyrėjui juos įvertinus susidarytų nuomonė dėl galimo asmens kaltumo nusikalstamos veikos padarymo. Teoriniu lygmeniu vertinant duomenų pakankumą, mūsų manymu, reikėtų vadovautis Įrodymų teorijoje operuojamomis sąvokomis „įrodinėjimo ribos“, „įrodinėjimo dalykas“.

Kita vertus, informacija apie įtarimą ir jo esmę turi būti *konkreti* ir *detali*. Konkretumas ir detalumas nereiškia, kad įtariamajam turi būti atskleisti visi be išimties ikiteisminio tyrimo duomenys, tačiau suteikiama informacija apie įtarimą savo turiniu turi būti išsami ir konkreti. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija šiuo klausimu yra aiški: „teisėjų kolegija daro išvadą, kad nuteistosios teisė į gynybą buvo varžoma proceso metu pakankamai konkrečiai nesuformuluojant nei įtarimo, nei kaltinimo“ [99]. Pvz., įtariamajam svarbu žinoti, ar jis įtariamas nužudymu sunkinančiomis aplinkybėmis, ar įtariamas nekvalifikuotu nužudymu.

Įtarimas turėtų būti pareiškiamas tokiu būdu, kad įtariamasis suprastų jo esmę ir galėtų iškelti gynybos versiją. Atkreiptinas dėmesys, kad nei tarptautinėje praktikoje, nei Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje nėra aptarta kaip išsamiai asmuo turi būti informuojamas apie įtarimo pagrindus. Yra laikomasi bendros taisyklės – asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos padarymu, suteikiama esminė informacija, leidžianti sudaryti bendrą vaizdą apie asmens procesinės padėties pokyčius. Pvz., pranešama kokio nusikaltimo padarymu asmuo įtariamas, nurodant BK straipsnį, pagrindines aplinkybes, kuriose atsispindi nusikaltimo objektyvioji pusė, padarymo būdas, pasekmės.

Žinoma, pateikiamos informacijos turinys galis skirtis. Tai reiškia, kad informacija, pateikiama įtariamajam tyrimo pradžioje, gali būti glaustesnė (mažiau informatyvi), pvz., informuojamas tik apie įtarimo faktus ir pagrindus, nei tyrimo pabaigoje. Tačiau šios teisės taikomos visiems asmenims, įtariamiesiems baudžiamųjų veikų padarymu.

⁶⁸ Reikalavimų įtarimui įstatyminiu įtvirtinimo nebuvimas nulemia, jog praktiniame darbe pasitaiko įtariamojo teisės žinoti kuo jis įtariamas pažeidimai: pvz., nenurodomas kaltės laipsnis arba motyvai [306; 307].

Įtarimo suvokimo faktas turi būti patvirtintas įtariamojo parašu⁶⁹ (tai plačiai praktikuojama praktiniame darbe). Tačiau įtariamojo parašas neturi tapti formalumu. Pvz., autorės atlikto tyrimo duomenys rodo: 47,14% apklaustų nuteistųjų teigia, kad tyrėjas, pranešęs apie įtarimą, net nemėgino įsitikinti, ar įtariamasis adekvačiai suprato įtarimo esmę (43,21% teigia priešingai); 25,36% nuteistųjų teigia, kad tyrėjas formaliai paklausė, ar įtariamasis suprato paaiškinimą apie įstatymo suteiktas teises, bet nelaukė atsakymo; 45,71% nuteistųjų teigia, kad jiems nebuvo išvardintos įstatymo suteiktos teisės bei jų realizavimo galimybės. Apklaustų nuteistųjų teigimu, teisės į gynybą efektyviam įgyvendinimui „trukdo“ tyrėjų šališkumas ir noras kuo greičiau tyrimo medžiagą perduoti į teismą; „nesankcionuotos operatyvinės“ apklausos, kurių metu naudojama fizinė ir psichologinė prievarta; prašymų ir pareiškimų nepagrįstas atmetimas; nenoras fiksuoti įtariamojo pastabas, jei pastarasis dalyvavo kituose tyrimo veiksmuose, mažai skiriama laiko bendrauti su gynėju ir tinkamai pasiruošti gynybai; žmogaus teisių nepaisymas.

47,44% apklaustųjų pareigūnų (tyrėjų) teigimu, jie visada informuoja įtariamąjį apie jam suteiktas teises; 30,77% tyrėjų išvardina „jų manymu“ svarbias teises. 2 respondentai nurodė, kad įtariamąjį apie jo teises informuoja retkarčiais ir 1 asmuo – niekada. 39,74% pareigūnų teigimu, būtina informuoti įtariamąjį apie kiekvieną struktūrinį teisės į gynybą elementą; 3,85%- kad ne; 20,51% mano, kad tai gynėjų pareiga; 37,18% teigimu, būtina, jei to pageidauja pats įtariamasis. Šių 37,18% teisės saugos pareigūnų nuomonę patvirtina ir nuteistieji, teigdami, kad „skęstančiojo gelbėjimas - paties skęstančiojo reikalas“).

Įvertinę susiklosčiusią padėtį praktiniame darbe, manome, kad būtina įtarimo pareiškimo procesinė kontrolė. Manytume, jog geriausiai šią funkciją galėtų realizuoti įtariamojo gynėjas, kurio dalyvavimas turėtų dvigubą paskirtį: 1) jis išaiškintų klientui visas galimas įtarimo pareiškimo pasekmes; 2) gynėjo dalyvavimas garantuotų procesinio įtarimo pareiškimo procedūros teisėtumą bei objektyvumą; įtarimo esmės bei įtariamojo teisių išaiškinimas nustotų būti procesiniu formalumu ir taptų realia teisės į gynybą garantija.

T.p. manome, jog teisės būti informuotam apie įtarimą svarbiu praktinio realizavimo aspektu laikomas ir informacijos apie įtarimą pateikimo momentas tiesioginiam adresatui (įtariamajam). Šiuo atveju įtarimo pateikimo momentas, vertinant teisės į gynybą požiūriu, yra

⁶⁹ Pvz., 2004 m. gruodžio 7 dienos nutartyje S-2.2.3.; S-2.2.4.; S-2.2.5. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, jog: „<...> apklaustas teismo posėdžio metu, V.Stažys prisipažino, kad supranta, kuo yra kaltinamas <...>“, kai viena iš priežasčių atmeti kasacinį skundą dėl netinkamo įtarimo pareiškimo ir jo esmės išaiškinimo. Kaltinamojo pareiškimas, jog jis supranta, kuo yra kaltinamas buvo ištrauktas iš teismo posėdžio protokola vadovaujantis BPK 261 straipsniu. Kaltinamojo pasisakymas teismo akivaizdoje buvo prilygintas jo parašui. (aut.past.).

labai svarbus. Nes kol nepareikštas įtarimas, asmuo negali visiškai realizuoti savo teisių ir efektyviai gintis (tuo metu duomenys, įrodantys jo galimą kaltumą, renkami toliau); antra, tyrėjas įtarimo pareiškimo momentą parenka sau palankiu metu, bet neatsižvelgia į konkretaus asmens interesus. Tad baudžiamajame procese labai svarbu garantuoti, jog įtariamasis asmuo kiek įmanoma greičiau būtų informuojamas apie įtarimo esmę ir pagrindus. Vis dėlto praktikoje gana dažnai pasitaiko atvejų, kai esant pakankamai duomenų dėl konkretaus asmens nusikalstamos veikos, pranešimas apie įtarimą nėra pareiškiamas. Tai ypač dažnai vyksta tiriant finansines bylas. Dažni atvejai, kai ikiteisminio tyrimo pradžioje pagal Valstybinės mokesčių inspekcijos pateiktą medžiagą jau būna beveik pakankamai duomenų, rodančių, kad įtariamasis yra arba įmonės direktorius, kurioje finansininko nėra, arba įmonės finansininkas, tačiau, nors duomenų visiškai pakanka, įtariamaisiais tokie asmenys nėra pripažįstami. Vyksta ikiteisminis tyrimas, kuris praktiškai būna nukreiptas prieš įmonės direktorių ar finansininką, tačiau, kadangi jie neturi įtariamojo statuso, negali dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose, o pranešimai apie įtarimą minėtiems asmenims dažniausiai įteikiami tą pačią dieną, kada paskelbiama, kad ikiteisminis tyrimas baigtas [309; 310; 311]. Kita vertus, šių bylų nagrinėjimas atskleidė ir kitus ikiteisminio tyrimo pareigūnų pažeidimus. Baudžiamosiose bylose būna atvejų, kai turint pakankamai duomenų apie asmenų kaltumą, jie apklausiami kaip liudytojai, vėliau jiems pareiškiamas įtarimas. Tai grubus draudimo versti asmenį duoti parodymus prieš save patį nepaisymas [312; 313].

Antrasis teisės būti informuotam aspektas – *žinojimas apie sulaikymo* (arba suėmimo) pagrindus bei motyvus. Taip įtariamajam (kaltinamajam) suteikiama galimybė greitai imtis apsaugos priemonių, t.y. gintis, jei jis mano, jog sulaikymo (suėmimo) pagrindai neteisėti ar jų nėra [188]. Pagrindiniuose tarptautiniuose dokumentuose (Konvencijoje [3] ir Pakte [4]) nurodomi beveik tapatūs pranešimui apie sulaikymą (arba įtarimą)⁷⁰ reikalavimai, bet skirtingai vertinamas momentas, kada asmuo turi būti informuotas. Anot Konvencijos 5.2 straipsnio, apie sulaikymo (arba įtarimo) motyvus asmuo turi būti informuotas kuo greičiau. Pakto 9.2 straipsnis įpareigoja pareigūnus apie sulaikymo pagrindimo faktus informuoti asmenį jį sulaikant; apie įtarimo pagrindimo faktus – kuo greičiau tokiems faktams paaiškėjus. Tačiau terminas „kuo greičiau“ nėra konkretizuojamas. Tai palieka valstybių nacionalinės teisės reguliavimo sričiai.

Nors, BPK autorių teigimu, Lietuvos baudžiamojo proceso koncepcija perimta iš Vakarų Europos kaip pažangiausia [170; p.64-75]. Ši pozicija yra diskutuotina. Manytumėme,

⁷⁰ Svarbiausia, jog asmuo turi būti detalai, greitai ir jam suprantama kalba (originale language <...> which he understands of the nature) informuotas apie sulaikymo ar kaltinimo pagrindimo faktus.

kad kitos šalies teisinės patirties inkorporavimas į nacionalinius įstatymus bei naujų kūrimas jos pagrindu „pasiteisina“ tik griežtai atsižvelgus į mūsų šalies ekonominę ir politinę padėtį, tautos mentalitetą], nes paremta šimtmete patirtimi ir patikrinta praktiškai, tačiau šiuolaikinėje Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje taip pat, kaip ir kai kuriose užsienio šalyse (pvz., Vokietija, Prancūzija), nekonkretizuojamas pranešimo apie sulaikymo pagrindus momentas. BPK 128 straipsnis įpareigoja tyrėjus informuoti tik sulaikytojo (ar suimtojo) šeimos narius ar artimus giminaičius. Dažniausiai jie informuojami gerokai po sulaikymo ar suėmimo. Tačiau procesinis įstatymas nenumato, kada ir kokia tvarka turi būti informuojamas sulaikomas asmuo. Paprastai praktikoje sulaikomas asmuo informuojamas nuo procesinio sulaikymo momento, kuomet pasirašytinai supažindinamas su sulaikymo protokolu.

Kai kurių tarptautinės teisės aktų analizė leidžia daryti išvadą, jog įtariamojo, kuris yra sulaikomas, informavimas – svarus teisės į gynybą apsaugos elementas, bet ne vienintelis. Manoma, jog efektyvi teisės į gynybą nepažeidimo garantija yra *“trečiasis nešališkas asmuo”*. Tiek Konvencijoje, tiek Pakte nurodoma procedūra, įpareigojanti teisėsaugos pareigūnus nusikalstamos veikos padarymu įtariamą asmenį, kuriam apribojama laisvė, pristatyti teismui (*habeas corpus*⁷¹), kuris ir spęstų tolesnį sulaikytojo laikymą *“nelaisvėje”* [172, p.66-72]. Būtent teisėjo (teismo) vaidmuo sprendžiant suėmimo klausimą garantuotų sąžiningą procesą ir padėtų išvengti pažeidimų bei garantuotų rungimosi principo realizavimą ikiteisminio tyrimo metu. Sutiktina, kad *habeas corpus* garantuos realią galimybę pasinaudoti gynėjo pagalba. Tačiau šio instituto funkcionavimas baudžiamajame procese priklauso nuo nacionalinių šalies tradicijų bei taikomos teisės.

Siekiant efektyvios teisės į gynybą realizacijos ikiteisminiame tyrime būtina ne tik informuoti asmenį apie įtariamojo ar sulaikymo pagrindus, bet *supažindinti jį su įstatymo suteiktomis teisėmis bei jų praktinio realizavimo galimybėmis*. Tokiu būdu būtų realizuojama įtariamojo teisė būti informuotam apie įstatymo jam suteiktas teises.

Palyginimui norėtumėm pateikti atlikto tyrimo duomenis, parodančius įtariamojo teisės būti supažindintam su įstatymo suteiktomis teisėmis realizavimo padėtį Lietuvos baudžiamajame procese. Dalyvavusių tyrime nuteistųjų respondentų manymu, bei įvertinus, kaip dažnai pareigūnai išaiškina analizuojamas teises įtariamiesiems, svarbiausiomis (tikrąja to žodžio prasme) įtariamojo teisėmis per ikiteisminį tyrimą laikomos: teisė turėti gynėją (58,57%);

⁷¹ Habeas corpus laikomas akuzatorinės sistemos (arba rungimosi tipo baudžiamojo proceso) simboliu, kurio šaknys siekia Anglijos viduramžius. Žinoma, jog pagal šį institutą asmuo, kuriam atimta laisvė, gali nedelsdamas per teisėją patikrinti savo būklės teisėtumą. Pastarasis išduoda teismo įsakymą (*writ*) kalėjimo sargui, nurodantį pristatyti šį asmenį į teismą [222].

teisė naudotis nemokama gynėjo pagalba (55,71%), apskundimo teisė (47,5%), teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (44,64%), teisė atsisakyti gynėjo (36,07%). Teisei naudotis nemokamą vertėjo pagalbą skiriami 23,93%, teisei tylėti – 27,86%, nušalinimo teisei – 28,57%, teisei pateikti duomenis – 31,79%; teisei užduoti klausimus kaltinimo liudytojams - 35,71%. Pačiomis nereikšmingiausiomis teisėmis laikomos teisė į nekaltumo prezumpciją (6,07%) bei teisė realizuoti ekspertinio tyrimo galimybes (9,29%). Nors 12,14% apklaustų nuteistųjų mano, jog jų teisė į gynybą buvo visiškai realizuota, nepaisant formalaus teisių ir jų realizavimo galimybių išaiškinimo (kartais net neišaiškinimo, gynėjo nebuvimo, teisių nežinojimo ir pan.). Dauguma jų pagrindiniu teisės į gynybą elementu ir realizavimo garantu laiko įtariamo asmens informavimą apie teisę į kvalifikuotą teisinę pagalbą, o būtent - teisę turėti gynėją.

Siekdama pagerinti įtariamųjų teisės būti supažindintiems su įstatymo suteiktomis teisėmis realizavimą, Europos Bendrijų Komisija Europos Sąjungos valstybėms narėms pateikė pasiūlymą dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamosiose bylose visoje Europos Sąjungoje [284], kuriame siūloma gerinti įtariamųjų ir kaltinamųjų teisinę padėtį baudžiamajame procese skiriant ypatingą dėmesį įtariamiesiems (kaltinamiesiems), negalintiems suprasti proceso ir sekti jo eigos. Kai įtariamasis asmuo yra potencialiai silpnesnėje pozicijoje dėl savo amžiaus, protinės, fizinės ar emocinės būsenos, jėgos persvara gali būti baudžiamąjį kaltinimą palaikančiųjų, teisės aktų įgyvendinimą užtikrinančiųjų ar teismo institucijų pusėje. Dėl šios priežasties nurodytos institucijos turėtų žinoti apie galimą pažeidžiamumą ir imtis atitinkamų veiksmų, kad tokia pusiausvyra būtų atkurta. Taigi manome, jog specialių taisyklių nustatymas pagerintų šių asmenų poziciją.

Sutinkame su pasiūlymu, kad siekiant efektyvios teisės į gynybą realizacijos, įtariamajam asmeniui turėtų būti įteikiamas *standartinis teisių laiškas*, kuris būtų išverstas į visas oficialias Europos Sąjungos kalbas, ir jame nurodytos bendrosios (pagrindinės) įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės. Įtariamojo (kaltinamojo) informavimas raštu apie jo teises ir galimybes jas realizuoti, o t.p. priemonės, kurios pagerina proceso teisingumą, užtikrintų, kad kiekvienas asmuo, įtariamasis (kaltinamas) nusikalstamos veikos padarymu, žinotų savo teises. Manytina, kad teisių laiško įtariamajam (kaltinamajam) įteikimas raštu turi savų privalumų: 1) palengvintų reikalavimo, jog tyrėjai informuotų įtariamąjį (kaltinamąjį) apie jo teises bei procesinę padėtį, praktinį realizavimą; 2) dažnai įtarimo pareiškimo momentu asmuo būna susijaudinęs ar dėl kitų priežasčių jo atmintyje neužsifiksuoja tyrėjo formaliai (neišaiškinus jos turinio) išvardintos teisės. Rašytinis teisių laiškas nuolatos padėtų įtariamajam prisiminti (ar pasitikslinti), kokias

teisės jis turi ir ko gali reikalauti iš tyrėjų. Aišku, teisių laiško turinio konkretizavimas priklauso nuo valstybės nacionalinės teisinės sistemos.

Savotiškas teisių laiško analogas plačiai taikomas JAV baudžiamajame procese. Jo procesiniu atsiradimo pagrindu tapo teismo sprendimas garsiojoje Mirandos byloje [109]. Šiame sprendime įtvirtinta įtariamojo teisė nuo sulaikymo momento ar atsiradus kaltės požymiams būti informuotam apie jo teisę tylėti, kad bet kuri suteikta informacija bus panaudota prieš jį, kad jis turi teisę į advokatą ir kt. Šios teisės perskaitomos sulaikomiems asmenims. Bet mūsų manymu, verbalinis perdavimas turi vieną esminį trūkumą palyginti su rašytiniu. T.y. būtina garantuoti vertėjo dalyvavimą, kai teisių laiškas paskelbiamas sulaikytam asmeniui, kuris nėra tos šalies pilietis.

Faktinio sulaikymo momentu beveik neįmanoma užtikrinti vertėjo dalyvavimo. Jei sulaikomas asmuo, nemokantis tos valstybės kalbos ar turintis tik kalbos pagrindus, žodinis teisių išvardijimas nėra naudingas. Rašytinis variantas, kuris būtų išverstas į pagrindines Europos Sąjungos kalbas garantuotų ankstesnį ir efektyvesnį teisės į gynybą realizavimą.

Minėto Europos Bendrijų Komisijos pasiūlymo analizė leidžia daryti išvadą, jog teisė būti informuotam apima dar vieną struktūrinį elementą, t.y. *teisę susisiekti su išoriniu pasauliu*. Teisė bendrauti su išoriniu pasauliu suteikiama sulaikytam (šiuo atveju sulaikymas suprantamas šiek tiek plačiau nei įprasta Lietuvos teisininkams. Sulaikymas apima ne tik procesinio sulaikymo institutą, bet ir laikotarpį, kurį įtariamasis asmuo išbūna policijos ar kitoje teisėsaugos įstaigoje) ar suimtam įtariamajam (kaltinamajam) ir gali būti suprantama dviem aspektais.

Pirma, teisė bendrauti su išoriniu pasauliu suprantama kaip įtariamojo teisė neatidėliojant informuoti šeimą (arba šeimos nariais laikomus asmenis) ir darbdavius apie sulaikymą (suėmimą). Reiktų numatyti vienintelę išimtį – suformuluoti nuostatą, kad informacijos paskleidimas nesutrukdytų procesui. Manome, kad prokuroras turėtų spręsti, kaip detalai galima informuoti šeimą arba šeimos nariais laikomus asmenis apie pvz., sulaikymą.

Antra, - jei asmuo įtariamuoju tapo užsienio valstybėje, jam turi būti suteikta teisė apie sulaikymą (suėmimą) informuoti konsulines tarnybas⁷².

Suimto ar sulaikyto įtariamojo teisė susisiekti su šeimos nariais arba šeimos nariais laikomais asmenimis ar darbdaviu - viena iš teisės į gynybą efektyvaus realizavimo sąlygų.

⁷² Minėtos teisės atsiradimas grindžiamas 1963-04-24 Vienos Konvencija dėl konsulinių santykių [2].

Dažnai asmuo, pakliuvęs į baudžiamojo proceso veikimo sferą, patiria daugybę neigiamų socialinių, moralinių ir finansinių pasekmių, kurias vėliau būna labai sunku ištaisyti. Todėl manome, jog realus šios teisės garantavimas padėtų išvengti asmens teisių pažeidimų.

Manytina, jog teisė neatidėliojant informuoti šeimą (ar šeimos nariais laikomus asmenis) arba darbdavį suprantama kaip asmens, tapusio įtariamuoju (bet nesulaikyto ar nesuimto), ar asmens, kurio atžvilgiu pradėtas ikiteisminis tyrimas, ar sulaikytojo (arba suimtojo) įtariamojo procesiniame įstatyme įtvirtinta procesinė teisė nuo įtarimo pareiškimo ar apie pradėtą ikiteisminį tyrimą sužinojimo, ar procesinio sulaikymo (arba suėmimo) paskyrimo momento nedelsiant raštu arba žodžiu informuoti šeimos narius ar jiems prilygstančius asmenis bei savo darbdavį apie teisinės padėties pokyčius, o tai padėtų sutvarkyti savo profesinį ar asmeninį gyvenimą.

Byloje Kelly v. Jamaica, note 11, pripažinus Konvencijos 9.3 straipsnio pažeidimą, kai pareiškėjas vieną mėnesį buvo suimtas, Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo: “<...> sunkinanti aplinkybė yra ta, jog visą šį laiką pareiškėjui buvo atsakyta realios teisinės pagalbos ir galimybės pasimatyti su šeima <...>, be to, <...> jam nebuvo suteiktas teisė išsakyti savo nuomonės dėl suėmimo teisėtumo bei komentuoti prokuroro argumentus<...>” [69].

Ši teisė tam tikru aspektu įtvirtinta ir Lietuvos BPK numatant, kad apie įtariamojo (kaltinamojo) sulaikymą (suėmimą) ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas privalo pranešti jo šeimos nariams. Tačiau nėra nurodytas terminas, per kurį teisė realizuojama. Manome, *kad geriausia būtų, jog įtariamajam būtų suteikta teisė pačiam spręsti apie pranešimo būtinumą su išlyga, jog informuoti galima tik šeimos narius (ar jiems prilygstančius asmenis) arba darbdavį nedelsiant po įtarimo, sulaikymo (suėmimo) paskelbimo momento.*

Atskiru teisės į gynybą turinio elementu laikoma ir *teisė į konsulinės įstaigos pagalbą (pvz., teisinės konsultacijos suteikimas ar pan.)*. Valstybės bei valstybės Europos Sąjungos narės turėtų užtikrinti, kad sulaikytas įtariamasis, esantis užsienio valstybės pilietis ar nuolat gyvenantis asmuo, turėtų teisę kiek įmanoma greičiau informuoti savo namų valstybės konsulines įstaigas ir su jomis susisiekti. Teisė į konsulinę pagalbą taikytina bet kurios užsienio valstybės piliečiui ir pasinaudojimas ja priklauso nuo konkretaus asmens noro. Jei sulaikytas (suimtas) įtariamasis pareiškia norą susisiekti su namų valstybės konsuline įstaiga, jam turi būti suteikta tokia galimybė; tačiau jei įtariamasis nenori gauti pagalbos iš namų valstybės konsulinės įstaigos, kaip alternatyva jam gali būti pasiūlyta pripažintų tarptautinių humanitarinių organizacijų pagalba. Tam tikrais atvejais užsienio šalies pilietis gali prašyti bet kurios kitos valstybės konsulinės įstaigos pagalbos net nebūdamas tos valstybės piliečiu. Šiuo atveju

įtariamasis privalo nurodyti faktus, dėl kurių jis atsisako savo valstybės pagalbos ar mano, kad ji bus neefektyvi. Bet kurios kitos valstybės konsulinės įstaigos pagalbą jis turi teisę gauti tais pačiais pagrindais kaip ir tos šalies piliečiai.

Teisė į tikslią lingvistinę pagalbą.

Manome, jog teisė į tikslią lingvistinę pagalbą⁷³ gali būti suprantama trim aspektais: 1) kaip vertimai žodžiu ir raštu užsieniečiams, piliečiams, gyvenantiems valstybėje, bet (nepakankamai mokantiems) nemokantiems valstybinės kalbos, taip pat asmenims, kenčiantiems nuo kalbos ir klausos sutrikimų; 2) kaip įtariamojo (t.p. ir asmenų, kuriems reikalingas ypatingas dėmesys - su kalbos ar klausos sutrikimais) teisė į nemokamą teisinės pagalbos, gaunamos baudžiamojo proceso metu, vertimą žodžiu; 3) kaip teisė į nemokamą dokumentų vertimą, siekiant garantuoti proceso teisingumą⁷⁴.

Teisės į tikslią lingvistinę pagalbą paskirtis - garantuoti, jog įtariamasis galėtų orientuotis procese, vykstančiame jam nesuprantama (ar sunkiai suprantama) kalba, ir taip užtikrinti jo teisę į gynybą.

Teisė į tikslią lingvistinę pagalbą yra visuotinai pripažinta ir plačiai taikoma tarptautinėje praktikoje. Pvz., Teisingumo Teismo Statuto (Rules of Procedure of the Court of Justice) 104(4) straipsnio nuostatos, garantuoja, jog asmeniui bus suteikta kvalifikuota vertėjo pagalba; to paties Statuto 22 straipsnis numato reikalavimus, keliamus formuojant vertėjų skyriaus personalą – tai specialistai, turintys specialų, teisėtą (pripažintą) paruošimą, patyrę, mokantys kelias užsienio kalbas [285].

Valstybė privalo garantuoti, kad baudžiamajame procese dirbantys vertėjai⁷⁵ būtų tinkamos kvalifikacijos, pakankamos tiksliam vertimui žodžiu ir raštu. Atitinkamos vertėjo kvalifikacijos reikalavimas yra visuotinai pripažintas ir plačiai taikomas tarptautinėje praktikoje. Deja, Lietuvoje šie reikalavimai nėra tinkamai įgyvendinami. Pvz., dažnai Lietuvos baudžiamojo proceso praktikoje kaip vertėjai baudžiamajame procese dalyvauja asmenys, mokantys įtariamojo gimtąją kalbą, tačiau neturintys dokumento, įrodančio žinių lygį. Tai gali būti asmenys, laikantys save konkrečios tautybės atstovais ar tiesiog, jų manymu, mokantys tą

⁷³ Atkreiptinas dėmesys, kad teisė į tikslią lingvistinę pagalbą yra kalbos principo sudedamoji dalis, tačiau būtina įtariamojo teisės į gynybą efektyviam realizavimui, nes negalėdamas suprasti kalbos, kurią vyksta procesas, įtariamasis negalės ne tik suvokti proceso esmės, jame orientuotis, bet ir realizuoti teisės į gynybą.

⁷⁴ Mūsų manymu, įtariamasis ar jo gynėjas turi patys nuspręsti kokius dokumentus ir kokia apimtimi reikia išversti. Jų apsisprendimo teisė neturi būti varžoma tyrėjo. Kartais teigiama, kad tokius sprendimus turi priimti kompetentingos institucijos, o įtariamojo advokatui (gynėjui) paliekama teisė prašyti išversti kitus dokumentus.

⁷⁵ Kartais skiriami vertėjai žodžiu ir vertėjai raštu. Bet manome, kad pagrindiniai reikalavimai turi būti suvienodinti.

kalbą puikiai. Manome, kad tokie savamoksliai vertėjai procese gali padaryti daugiau žalos nei naudos, jeigu vertinsime jų teikiamas paslaugas teisės į gynybą realizavimo aspektu. Visų pirma asmuo gali puikiai mokėti buitinę šnekamąją kalbą, tačiau sunkiai suvokti teisinius procesinius niuansus. Antra, procese vertėjas išpėjamas dėl atsakomybės už vertimo tikrumą, bet ne tikslumą, taigi įmanomos situacijos, kai tyrėjas ar įtariamasis suklaidinami netiksliu vertimu, kurį sąlygojo vertėjo neprofesionalumas, patirties ar žinių stoka⁷⁶. Trečia, labai svarbu garantuoti ne tik tinkamą (profesionalią) vertėjo pagalbą, bet ir realią (t.y. vertėjo dalyvavimas byloje turi būti ne tik formalus). Kasdienybėje nereti atvejai, kad tyrimą atliekantis asmuo, šiek tiek mokantis įtariamojo gimtąją kalbą, su tokiu asmeniu bendrauja be vertėjo. Atlikus visus būtinus veiksmus, tyrimo medžiaga nunešama vertėjui, kuris “pasirašo, kur reikia”. Šią situaciją nulemia objektyvūs veiksniai, susiklostę dėl nepakankamo ikiteisminio tyrimo įstaigų finansavimo bei vertėjų instituto baudžiamajame procese reglamentavimo. Pvz., Vilniaus miesto Vyriausiąjame policijos komisariate (VPK) dirba po dvi anglų, vokiečių ir lenkų kalbų bei 23 rusų kalbos vertėjos (t.p. yra sudaryta sutartis su vertimų biuru dėl lingvistinės pagalbos, kai procese dalyvauja asmuo, mokantis kitą užsienio kalbą), kurios dėl didelio darbo krūvio ne visuomet gali dalyvauti kiekviename tyrime. Antra, nedarbo ar poilsio dienomis nėra budinčių vertėjų, todėl dažnai tenka ieškoti pašalinio žmogaus, galinčio nors kiek pagelbėti. Žinoma, visi išvardinti faktoriai sąlygoja įtariamojo teisės į gynybą pažeidimą, nes įtariamasis negauna kvalifikuotos lingvistinės pagalbos⁷⁷.

Nors Europos Žmogaus Teisių Teismas teisę į kvalifikuotą lingvistinę pagalbą vertina kitu aspektu – akcentuodamas ne tiek vertėjo profesionalumą bei kvalifikaciją, kiek teikiamos pagalbos realumą. Kamazinski [50] byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas atmetė pareiškėjo skundą ir konstatavo, kad nebuvo teisės į gynybą pažeidimų, nes pareiškėjui valstybė paskyrė gynėją, mokantį valstybės nacionalinę ir ginamojo kalbas. Šiuo atveju pagrindiniu argumentu buvo tai, kad tos kalbos, kurią supranta įtariamasis, vertimas buvo užtikrintas. Panašiais argumentais teismas neižvelgė teisės į gynybą pažeidimo nepaskyrus kvalifikuoto vertėjo, nes <...>pareiškėjas savo švedų kalbos mokėjimą apibūdino kaip „gatvės švedų kalba“, tad <...> Teismas negalėjo konstatuoti, kad pareiškėjas buvo tiek suvaržytas, jog iš viso negalėjo bendrauti su gynėju arba jo suprasti <...> [73].

⁷⁶ Procesiniame įstatyme nenumatyta, kad asmuo, įstojantis į procesą kaip vertėjas, pateiktų savo kvalifikaciją patvirtinančius dokumentus, tad to nereikalaujama ir praktiniame darbe. Laikomasi pagrindinio principo - „svarbu susišnekėti“ nekeliant „susišnekėjimui“ kokybės reikalavimų.

⁷⁷ Autorės žiniomis, situacija dėl vertėjų dalyvavimo mažuose miesteliuose ir rajonuose dar blogesnė nei dideliuose miestuose.

Todėl manome, kad gynėjo dalyvavimas ikiteisminiame tyrime bei atliekant proceso veiksmus turėtų padėti įtariamajam realizuoti įstatymo jam suteiktas teises. Šio tikslo galima pasiekti teikiant tik kvalifikuotą lingvistinę pagalbą.

Vertėjo kvalifikacijos tinkamumą tiksliam vertimui raštu ar žodžiu patvirtina oficialus valstybėje pripažintos įstaigos išduotas diplomą (pažymėjimas, sertifikatas ar pan.).

Reikia atkreipti dėmesį, jog teisės į tikslią lingvistinę pagalbą numato vertimą tik į tą kalbą, kurią įtariamasis supranta, bet ne į bet kurią kitą, kurios įtariamasis pageidauja.

Reikia atkreipti dėmesį, kad įtariamajam suprantama kalba turi būti laikoma ta kalba, kurią jis laiko gimtąja, t.y. kalba, kuria įtariamasis galėtų kalbėti ir kurią galėtų suprasti ne tik buitiniu lygiu, bet ir, pvz., specialius teisinius ar kitokius terminus. Atkreiptinas dėmesys, jog įrašas apie tautybę asmens tapatybę liudijančiame dokumente nėra teisinis pagrindas teigti, jog konkreti kalba yra asmens gimtoji. Teismų praktika šiuo klausimu nėra gausi. Pvz., teismas pripažįsta, jog nebuvo kalbos principo pažeidimo: „vertėjo dalyvavimas buvo garantuotas visose proceso stadijose <...> Apklausos protokoluose esantys prieraišai leidžia teigti, kad L. Zacharovas moka rašyti lietuviškai“ [94]. Jei byloje yra duomenų ar įrašų, rašytų įtariamojo kalba, jog jis moka ir sutinka duoti parodymus lietuvių kalba (kuri nėra gimtoji), Teismas konstatuoja, jog nebuvo kalbos principo pažeidimo net vertėjui nedalyvaujant. Tačiau visais atvejais turi būti atsižvelgta į bylos aplinkybes bei socialinius duomenis, charakterizuojančius įtariamąjį (kaltinamąjį). Atkreiptinas dėmesys, kad pagal Europos regioninių arba mažumų kalbų Chartijos⁷⁸ 9 straipsnį (Teismo institucijos) „šalys įsipareigoja baudžiamosiose bylose, kad <...> teismo procesas vienos iš šalių prašymu vyktų regioninėmis arba mažumų kalbomis; <...> ir (arba) pasirūpinti, kad prašymai ir parodymai raštu ir žodžiu nebūtų laikomi nepriimtinais tik dėl to, kad jie yra teikiami regionine arba mažumos kalba <...>“ [1]. Manome, kad šis šalių įsipareigojimas sveikintinas žmogaus teisių (turima omenyje nacionalinių mažumų) apsaugos aspektu, tačiau sunkiai praktiškai realizuojamas tiek baudžiamajame, tiek bet kuriame kitame procese. Šios normos praktinis realizavimas neatsiejamas nuo konstitucinio lygybės principo pažeidimo. Be to, manome, kad baudžiamasis procesas turi vykti valstybine kalba, tačiau asmenims, nemokantiems jos, turi būti suteikta kvalifikuota lingvistinė pagalba.

T.p. manome, jog labai svarbu užtikrinti vertėjų (tiek raštu, tiek žodžiu) pakeitimo mechanizmą, kai vertėjas dėl ligos ar kitų objektyvių priežasčių negali kurį laiką dalyvauti procese ar kai nustatomas jo vertimų netikslumas. Tai taptų savotiška vertėjų atliekamų

⁷⁸ Lietuva šios chartijos neratifikavo (aut.past.).

paslaugų kokybės kontrolės forma. Be to, siekiant garantuoti vertimo žodžiu kokybės kontrolę, turėtų būti įrašomas garsas ir vaizdas, kurie būtų naudojami tik vertimo tikslumo patikrinimo tikslais. Esant ginčui, vertimo iššifravimas pateikiamas ginčo šalims.

Be to, siekiant įgyvendinti įtariamojo teisę į tikslią lingvistinę pagalbą, būtina garantuoti jos prieinamumą. Europos Žmogaus Teisių Teismas išsakė griežtą nuomonę, kad “<...> valstybė neturi teisės išreikalauti iš baudžiamojo proceso tvarka nuteisto asmens lėšų vertėjo paslaugoms apmokėti, nes <...> finansinių pasekmių baimė neužtikrina šios teisės realizavimo <...>“ [48]. O tai reiškia, kad nepriklausomai nuo nusikalstamos veikos tyrimo, iš įtariamojo (nuteistojo) negali būti išreikalautos lėšos vertėjo paslaugoms apmokėti. Tokios pat pozicijos laikosi ir Lietuvos įstatymų leidėjas, numatydamas, kad draudžiama išieškoti iš nuteistojo išlaidas, skirtas mokėti vertėjui (BPK 105 straipsnio 1 dalis).

2.3 Teisė kreiptis į kompetentingą pareigūną dėl įtariamąjo procesinių teisių apsaugos:

Teisė pareikšti nušalinimus

Nušalinimas – procesinis institutas, garantuojantis baudžiamojo proceso eigos objektyvumą, suteikiantis galimybę išvengti šališkumo ar nusistatymo prieš įtariamąjį.

Tyrimą atliekantys, proceso sprendimus priimančios pareigūnai bei jiems padedantys asmenys (pvz., ekspertas) neturi būti suinteresuoti tyrimo baigtimi. Jie privalo būti nešališki. Tai būtina asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugos garantija. Vadovaujantis bendraisiais nušalinimo pagrindais ir procesinėmis taisyklėmis, tam tikrai kategorijai asmenų draudžiama dalyvauti baudžiamajame procese, kai atliekamas konkretus tyrimas ar nagrinėjama konkreti baudžiamojo byla.

Atkreiptinas dėmesys, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas „nešališkumą“ siūlo vertinti „<...> subjektyviai (bandant nustatyti tam tikro teisėjo tam tikroje situacijoje asmeninius įsitikinimus), o taip pat ir objektyviai (norint įsitikinti, ar teisėjas teikė pakankamas garantijas, kad būtų išvengta teisėtų abejonių <...>. Pl.žr.: byla *Hauschildtas* prieš *Daniją* [144, p.210-211].

Anot Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, nešališkumas yra ne tik reikalavimas tirti ir nagrinėti bylą nešališkai renkant tiek kaltinančius, tiek teisinančius duomenis, išaiškinant tiek sunkinančias, tiek lengvinančias atsakomybę aplinkybes, bet taip pat ir reikalavimas paisyti įstatymo nustatytų aplinkybių, kurioms esant asmuo negali būti laikomas nešališkas ir galintis byloje priimti objektyvų sprendimą [91].

BPK 57 straipsnis numato įtariamąjo bei jo gynėjo (taip pat ir kitų proceso dalyvių) nušalinimo teisę. BPK 58 ir 60 straipsniuose konkretizuojami nušalinimo pagrindai.

Teisę pareikšti nušalinimą įtariamasis bei jo gynėjas gali realizuoti raštu ar žodžiu. Vadovaujantis BPK 60 straipsnio 4 dalyje, įtariamasis, kuris reiškia nušalinimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kreipiasi į ikiteisminio tyrimo pareigūną, kai reiškia nušalinimą prokurorui - į prokurorą, o kai reiškia nušalinimą ikiteisminio tyrimo teisėjui - kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją.

Tais atvejais, kai įtariamasis dėl nušalinimo kreipiasi į pareigūną žodžiu, pareigūnas turi visas procesines galimybes surašyti protokolą dėl nušalinimo ir kartu su įtariamuoju jį pasirašyti, o vėliau jį perduoti atitinkamai arba prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, arba apylinkės teismo pirmininkui.

Apskundimo institutas yra vienos iš kontrolės funkcijos atmainų praktinis realizavimo mechanizmas.

Apskundimui būdingas dualistinis vaidmuo – tai ne tik informacija apie padarytą įtariamąjį (ar kito proceso dalyvio) teisių pažeidimą, bet ir savotiškas prašymas panaikinti pareigūnų neteisėtų veiksmų pasekmes, juos atšaukti arba ištaisyti padarinius.

Galiojančiame procesiniame įstatyme yra numatyta įtariamąjį, jo gynėjų teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus (BPK 62-65 straipsniuose). Vadovaujantis bendra procesine taisykle, ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai skundžiami tyrimą kontroliuojančiam prokurorui; ikiteisminį tyrimą atliekančio ar kontroliuojančio prokuroro veiksmai skundžiami aukštesniajam prokurorui, nesutikus su aukštesniojo prokuroro sprendimu – ikiteisminio tyrimo teisėjui; ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai ar nutartys skundžiamas apylinkės teismo pirmininkui.

Galiojantis BPK suteikia teisę gynėjui ar įtariamajam apskūsti *neteisėtus* tyrėjų veiksmus, kai akivaizdžiai pažeidžiami teisės saugomi interesai. Tačiau mūsų manymu, procesinis įstatymas neužtikrina efektyvios apskundimų tvarkos. Ypač kalbant apie prokurorų ir ikiteisminio tyrimo teisėjų veiksmų apskundimą.

Galiojantis procesinis įstatymas numato skirtingą prokuroro veiksmų apskundimo tvarką. Neaišku, kuo pagrįsta prokuroro veiksmų apskundimo tvarkos diferenciacija? Kodėl vieni veiksmai skundžiami iš karto ikiteisminio tyrimo teisėjui (pvz., BPK 49 straipsnis, 151 straipsnio arba persirengęs policijos pareigūnas, arba 5 dalis, 168, 215 straipsniai), o kiti prokurorui, po to vyresniajam prokurorui, o tik po to ikiteisminio tyrimo teisėjui? Oponentai galėtų argumentuoti dviguba kontrole - kai iš pradžių skundą tiria vyresnysis prokuroras, o po to ikiteisminio tyrimo teisėjas. Realiame gyvenime vyresnieji prokurorai dažniausiai yra palankūs savo pavaldiniams, o tai sukelia abejonių dėl tokios „dvigubos kontrolės“ efektyvumo ir nešališkumo. Mūsų manymu, siekiant efektyvaus proceso visi prokurorų veiksmai turi būti skundžiami ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tai garantuotų procesinį šalių lygiateisiškumą ir proceso teisėtumo kontrolę. Išryškėja kaltinamoji proceso tendencija. Be to, netobula apskundimo tvarka trunka ilgai: gavęs skundą prokuroras jį perduoda vyresniajam prokurorui, kuris jį išnagrinėja. Vyresniojo prokuroro sprendimą gynėjas apskundžia ikiteisminio tyrimo teisėjui. Per šį laiką dauguma įrodomosios reikšmės informacijos gali būti prarasta, sunaikinta ar ji tampa tiesiog netikslinga.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų apskundimo tvarka, taip pat verčia suabejoti dėl jos (tvarkos) efektyvumo ir nešališkumo, kadangi apskundimas vyksta tame pačiame lygmenyje. BPK komentaro autorių nuomone (kuriai mes iš dalies nenorėtume pritarti), tokia skundo išsprendimo tvarka garantuoja skundo išsprendimo operatyvumą ir negali būti abejojama teismo pirmininko šališkumu, nes jis vadovaujasi tik įstatymais. Neginčydami teismo pirmininko nešališkumo, norėtume atkreipti dėmesį, kad procese vadovaujamesi bendra taisykle: vienos instancijos sprendimas skundžiamas aukštesniajai instancijai. Apylinkės teismo pirmininkas nėra aukštesnioji instancija. Patenkindamas proceso dalyvio skundą, apylinkės teismo pirmininkui tektų konstatuoti teisėjo žinių ar įgūdžių nepakankamumą, kad teisėjas suklydo ir pan. Mūsų manymu, šiuo atveju negali būti net kalbos apie nešališkumą. Be to, Atviros Lietuvos Fondo atlikta teismų būklės analizė rodo, kad teisėjas vadovaudamiesi septintąja Teisėjų etikos taisykle “Teisėjai yra solidarūs, gindami savo kolegą nuo pagrįstos kritikos”, ne visada sugeba kritiškai vertinti savo kolegas [291]. Siekiant garantuoti efektyvesnę apskundimo tvarką, siūlome ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus skųsti Apygardos teismui, kaip aukštesniajai instancijai.

Atkreiptinas dėmesys, kad teisinėje literatūroje siūloma suteikti gynybai teisę tik vieną kartą kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, jei ji (gynyba) nori apskųsti tyrimo veiksmo rezultatus [230, p.52]. Teisinėje literatūroje buvo išsakyta nuomonė dėl apskundimo termino įvedimo – apskųsti galima tik per parą [235, p.5-10; 236]. Toks siūlymas grindžiamas noru atimti iš proceso dalyvių galimybę sąmoningai vilkinti patį procesą bei teismo proceso dinamiškumu. Manome, jog ši nuomonė kritikuotina. Pirma, teisės apskųsti tyrimo veiksmo rezultatus suteikimas garantuotų ne tik procesinį šalių lygiateisiškumą bei rungimąsi, procese dalyvaujančių asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą, bet taptų teisingo, teisėto ir pagrįsto ikiteisminio tyrimo garantu (garantuotų efektyvų ir sąžiningą procesą). Proceso dalyviai, tarp jų ir įtariamasis bei gynėjas, kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją privalo turėti tiek galimybių, kiek kartų pažeidžiamos jų teisės.

Visos išvardintos teisės gali būti atskiro mokslinio tyrinėjimo objektu, tad išsamiai atskleisti jų esmę bei turinį šiame disertaciniame darbe dėl šio darbo apimties neįmanoma. Tačiau remiantis teoriniu pagrindu kituose darbo skyriuose bus atskleistas šių teisių realizavimo mechanizmas bei jo santykis su teise į gynybą.

III DALIS

TEISĖS Į GYNYBĄ REGLAMENTAVIMO IR PRAKTINIO TAIKYMO PROBLEMOS ATSKLEIDŽIANT IR TIRIANT NUSIKALSTAMAS VEIKAS

3.1 Teisė į gynybą sprendžiant ikiteisminio tyrimo pradėjimo (nepradėjimo) klausimą

Viešųjų bei privačiųjų interesų apsauga baudžiamajame procese realizuojama pradėdant ir atliekant atitinkamas procesines procedūras, t.y. pradėdant ikiteisminį tyrimą. Garsus rusų teisininkas ir advokatas A.F.Koni [259, p.401] ragino teisėsaugos institucijas bei pareigūnus, įgaliotus atlikti ikiteisminį tyrimą, rimčiau vertinti jo (tyrimo) pradžią teigdamas, jog ikiteisminio tyrimo pradėjimas, baudžiamasis persekiojimas neigiamai įtakoja asmenybę socialiniu, finansiniu bei moraliniu aspektu: „<...> baudžiamasis persekiojimas labai rimtas dalykas, reikalaujantis kruopštaus apmąstymo. Nei vėlesnis išteisinamojo nuosprendžio priėmimas, nei paties tyrimo nutraukimas negali atlyginti moralinės ir materialinės žalos, kurią patyrė žmogus dėl skuboto ir nepagrįsto baudžiamojo persekiojimo pradėjimo“. Dažnai tokio pobūdžio žala asmeniui yra nepataisoma ir sunkiai atlyginama.

Lietuvos Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad ne mažiau svarbu užtikrinti ir asmens, įtariamo, kaltinamo padarius nusikaltimą, teisių apsaugą, taip pat *išvengti nepagrįsto asmens baudžiamojo persekiojimo*, neteisingos bausmės – nekaltas asmuo negali būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteistas (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 dienos, 2000 m. gegužės 8 dienos, 2000 m. rugsėjo 19 dienos nutarimai) [84].

Ikiteisminio tyrimo pradėjimas teisei į gynybą svarbus savo pagrįstumu. Kai nepagrįstai pradėdamas ikiteisminis tyrimas, atsiranda tariama teisė į gynybą. Kitaip tariant, asmuo, prieš kurį tyrimas buvo pradėtas ar kuris buvo nustatytas nepagrįstai pradėto tyrimo metu, priverstas gintis neigiant neegzistuojančius ar nepatvirtintus faktus. Kitaip tariant pagrįstas ikiteisminio tyrimo pradėjimas garantuoja sąžiningą procesą. Tik sąžiningame procese sudaromos visos prielaidos efektyviai įgyvendinti įtariamojo teisę į gynybą.

Be to, pagrįstas ikiteisminio tyrimo pradėjimas apsaugo asmenį nuo galimos provokacijos jo atžvilgiu.

Žymus anglų teisės teorijos atstovas Erskin May rašė, kad žmonės „gali vaikščioti, kur panorėję, bet jei kiekvienas jų žingsnis bus seklių ir agentų (skundikų) stebimas, žodžiai įrašinėjami, kad po to būtų panaudojami kaip kaltinimas prieš juos, jei jų draugai sekami kaip sąmokslininkai, tai kas išdrįs teigti, kad tie žmonės yra laisvi [273, p.23]?“

Valstybės institucijų kišimosi į žmogaus privatų gyvenimą lygis priklauso nuo valstybės politinio režimo. Demokratinėje visuomenėje žmogaus privatus gyvenimas yra neliečiamas - tai konstitucinė norma. Tačiau ši norma nėra absoliuti: informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti renkama tik teismo nutarimu ir pagal įstatymą. Manome, kad toks konstitucinės normos įtvirtinimas ir išimčių numatymas užtikrina dvigubą apsaugą: asmuo apsaugomas nuo kitų savivalės (neteisėto kišimosi į asmens gyvenimą ar piktnaudžiavimo šia teise); antra vertus, – tai visuomenės apsaugos garantas (jei visuomenės narys negerbia visuomenės interesų (teisių), tai suteikia galimybę visuomenei negerbti jo teisių).

Pvz., JAV jurisprudencijoje „<...> „gynybos“ apibrėžimas grindžiamas tikėjimu, kad valstybė negali nuteisti asmens dėl nusikaltimo, kurio padarymą pati (valstybė) išprovokavo <...>“ [212, p.504-505]. Šiuo atveju JAV Aukščiausiasis Teismas taiko kriminologinę-sociologinę gynybos apibrėžimo, arba *entrapment defense* (gynyba nuo įpainiojimo), koncepciją. Jo (teismo) nuomone, „gynyba nuo įpainiojimo“ yra tuomet, kai kaltinamasis gali įrodyti, jog valdžios atstovų (teisėsaugos pareigūnų) veiksmai tapo nusikaltimo įvykdymo priežastimi [212, p.503-505]. Tai galima laikyti savotiška apsauga nuo provokavimo padaryti nusikalstamą veiką. Amerikos Teisės institutas (American Law Institute) sukūrė „spėjamo asmens“ (hypothetical person) ir „hibrido“ (the „hybrid“) testą, pagal kuriuos nustatoma tikimybė, jog eilinis (ar linkęs nusikalsti) žmogus gali įvykdyti nusikaltimą ir koks to žmogaus santykis su teisėsaugos pareigūnų elgesiu bei valstybės vykdoma socialine ir baudžiamąja politikomis [212; 38]. Pagrindinė *entrapment defense* (gynyba nuo įpainiojimo) koncepcijos idėja: vertinamas asmens socialinis elgesys, valstybės vykdoma socialinė ar baudžiamoji politika bei jų tarpusavio sąveika.

Tačiau manome, kad toks „gynybos“ apibrėžimas netinkamas baudžiamajam procesui. Socialinės aplinkybės ar faktoriai, skatinantys asmenį nusikalsti, gali būti vertinami, pvz., kaip lengvinančios atsakomybę aplinkybės, bet negali būti deviantinio elgesio pateisinimas. Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie asmens apsaugą (bet ne gynybą) nuo valstybės bei jos vykdomų politikų. Minėtą praktiką pateisina dvi pagrindinės, mūsų manymu, priežastys: pirma, apsaugomi sąžiningi piliečiai, kurie patys niekuomet nebūtų nusikalte, nuo policijos įpainiojimo į nusikalstamos veikos padarymą; antra, kuriama policijos deontologija. Nedviprasmiškai šiuo klausimu pasisakė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Teixeira de Castro prieš Portugaliją* [70] pareiškdamas, kad „<...> konvencija nedraudžia remtis tokiais šaltiniais kaip anoniminiai informatoriai ikiteisminio tyrimo stadijoje, kai nusikaltimų pobūdis tai pateisina. Tačiau vėlesnis jų parodymų panaudojimas teismo apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti yra

kitas klausimas <...>. Slaptieji agentai net ir bylose dėl narkotikų prekybos gali būti naudojami labai ribotai ir tik užtikrinant tam tikras garantijas <...>. Nors organizuotas nusikalstamumas neabejotinai reikalauja imtis reikiamų priemonių, teisė į teisingą teismą vis dėlto užima tokią svarbą vietą, kad negali būti paaukota dėl praktinių sumetimų. <...> Viešasis interesas negali pateisinti įrodymų, gautų dėl to, kad policija sukurstė padaryti nusikaltimą, panaudojimo <...>”. Šiuo metu galiojantys Lietuvos įstatymai bei Konstitucinio Teismo jurisprudencija draudžia teisėsaugos institucijoms provokuoti asmenį padaryti nusikalstamas veikas tiek atliekant ikiteisminį tyrimą, tiek vykdant operatyvinę veiklą [21; 81].

Tačiau pagal kokius kriterijus nustatoma, ar asmuo buvo įpainiotas (sukurstytas)? Kokios yra leistino kurstymo ribos vertinant įtariamojo (žmogaus) teisių apsaugos aspektu?

Pirmuoju klausimu įdomios pozicijos laikosi JAV teisės doktrina, išskirianti subjektyviają (turi būti asmens nusiteikimas padaryti nusikalstamą veiką. Jei tokio nusiteikimo nėra, nusikaltimas padarytas vien dėl provokacijos, asmuo bus išteisintas) ir objektyviają (kai asmuo nebūtų padaręs nusikalstamos veikos, bet nusikalsta paveiktas policijos sumodeliuotos situacijos, apgavystės, įtikinėjimų ar sukčiavimo) provokacijos puses [107]. Belgijoje kurstymas yra neteisėtas tik tuo atveju, jei daroma prieš nusikalstamos veikos padarymą ir yra nusikalstamos veikos padarymo priežastis (tiesioginis raginimas) [188, p.506]. Pagal Prancūzijos teisę, “sutikimas (turima omenyje, teisėjo sankcionavimas) duodamas tik tokiems veiksams, kurie nenulemia nusikalstamos veikos padarymo” [188, p.408]. Panaši pozicija susiformavo ir Lietuvos teismų praktikoje.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo “<...> pareigūnai disponavo pirmine informacija apie A.Mardoso ir A.Pupelio tęstinę nusikalstamą veiklą – kyšio reikalavimą už neveikimą, vykdant įgaliojimus duodančio kyšį asmens naudai <...>. STT pareigūnai J.Smaginui davė 600 lt., skirtų kyšiui duoti, ir techninę priemonę garso įrašui, prainstruktavo jį, kaip elgtis. Tokie pareigūnų veiksmai nėra nusikaltimo provokavimas, kadangi <...> policijos pareigūnai A.Mardosas ir A.Pupelis sprendimą dėl kyšio priėmimo priėmė valingai, savo iniciatyva, niekieno neįkalbinėdami ar kokia nors kita forma nelenkdami. <...>. LR Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 dienos nutarime išaiškines, kad NVIM tinkamai realizuojamas, kai nedaromas spaudimas asmeniui, kuriam modelis taikomas, neprovokuojamas daryti nusikaltimo <...> [93; 237].

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. balandžio 30 dienos įsakyme Nr. I-68 “Dėl Lietuvos prokurorų etikos kodekso ir prokurorų etikos komisijos veiklos nuostatų patvirtinimo” [118] nurodoma, jog prokuroras, kaip valstybės pareigūnas, <...> savo veikloje

privalo vadovautis teisėtumo (<...> priimti teisėtus sprendimus <...>), padorumo, nešališkumo, nepiktnaudžiavimo principais. O tai reiškia, kad organizuodamas, vadovaudamas, atlikdamas bei kontroliuodamas tyrimą, prokuroras neturi toleruoti faktų, kai renkant ir pateikiant duomenis, turinčius reikšmės tyrimui, nepaisoma etikos normų ir baudžiamojo proceso principų, asmuo išprovokuojamas padaryti nusikalstamą veiką, įtarimai pareiškiami be pakankamo teisinio pagrindo.

Galiojančiame BPK (166 straipsnis) nurodytus ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindus sąlygiškai galima suskirstyti į dvi grupes: 1) vidinės tyrimo pradėjimo vados, kai tyrimas pradedamas pagal tarnybinį pranešimą; 2) išorinės, kai tyrimas pradedamas pagal nukentėjusiojo pareiškimą ar asmens pranešimą dėl padarytos nusikalstamos veikos/ jos rengimo.

Tačiau nepriklausomai nuo pasirinktos vados, ikiteisminis tyrimas pradedamas esant *menkiausiam* įtarimui (BPK 166 straipsnio komentaras) apie nusikalstamos veikos padarymą [Kriminalistiniu aspektu ši klausimą nagrinėjo Burda R. [148, p.149-156]. Procesinis įstatymas nenumato nei terminų, nei procedūrų, nei formalių reikalavimų „menkiausiam įtarimui“ patikrinti. Taip pat neatskleistas sąvokos „menkiausias įtarimas“ turinys. Darytina išvada, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas remiantis praktiškai nepatikrinta informacija. Vienintelis įstatymo raidę atitinkantis patikrinimo būdas – vizualinis: svarbu, kad sveiko proto žmogui būtų aišku, kad informacija nėra išgalvota.

Lietuvos Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas toks bendrasis baudžiamojo proceso modelis <...>, kai per ikiteisminį tyrimą renkama ir vertinama informacija reikalinga tam, kad būtų galima nuspręsti, ar turi būti tęsiamas ikiteisminis tyrimas <...> [84]. Tai lyg ir pateisintų ikiteisminio tyrimo pradėjimą pagal menkiausią įtarimą. Tačiau, mūsų manymu, ikiteisminio tyrimo metu turi būti renkama informacija ne pateisinti jo pradėjimo pagrindumą, bet padedanti nustatyti asmenį, įvykdžiusį nusikalstamą veiką, ir pagrindžianti jo kaltę. Todėl būtina griežta ikiteisminio tyrimo pradėjimo reglamentacija, kurios, mes galiojančiame BPK pasigendame.

Pvz., Generalinės prokuratūros pateiktoje ataskaitoje nurodyta, jog 2004 metų birželio mėnesį buvo pradėta 49615 ikiteisminių tyrimų, nutraukta – 24486, iš jų 9910 ikiteisminių tyrimų nutraukta nesant nusikalstamos veikos požymių; 2005 metų vasario mėnesį pradėta 17381 ikiteisminis tyrimas, nutraukta – 9411, nutraukta nesant nusikalstamos veikos sudėties požymių – 3589. 2005 metų gruodžio mėnesį prokuratūroje buvo pradėta 370 ikiteisminių tyrimų, nutraukta 141, nutraukta nesant veikoje nusikaltimo sudėties – 19. Tuo pačiu laikotarpiu

policijoje pradėti 36824 ikiteisminiai tyrimai, iš jų nutraukta – 25510, nutraukta veikoje nesant nusikaltimo sudėties 9191 ikiteisminis tyrimas [304]. Kaip matyti apie 36 % ikiteisminių tyrimų nutraukiama nesant nusikalstamos veikos elementų (nesant nusikaltimo sudėties). Mūsų manymu, taip atsitinka todėl, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas remiantis nepatikrinta informacija. Kaip rodo praktika⁷⁹, pasitaiko atveju, kai ikiteisminis tyrimas pradedamas nepagrįstai, nepatikslinus pareiškimo. Pvz., Kauno m. apylinkės prokuratūros vyriausiojo prokuroro pavaduotojas A.Lukoševičius pradėjo ikiteisminį tyrimą pagal LR BK 183 straipsnio 1 dalį dėl to, kad M.Romerio universiteto lektorius E.R., atleistas iš lektoriaus pareigų, neatsiskaitė su biblioteka ir negrąžino 24 knygų. Tyrimo metu buvo atlikta krata, paskirta kardomoji priemonė. Gavus skundą, Generalinėje prokuratūroje ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, nes buvo akivaizdu, kad E.R. universiteto turto nepasisavino, o gavo teisėtai, naudojosi laikinai ir ketino grąžinti.

Šis pavyzdys dar kartą patvirtina mūsų išsakytas mintis dėl būtinumo ikiteisminių tyrimą pradėti tik remiantis patikrinta informacija.

BPK 168 straipsnis numato reikiamais atvejais “skundo, pareiškimo ar pranešimo patikslinimą”; Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijose (II dalies 6 punkte įvardijamas „neatidėliotinas patikrinimas“, 16 punkte – „informacijos vertinimas“ [118]). Tačiau lieka neaišku, kokiais veiksmais atliekamas neatidėliotinas patikrinimas ir kokia tvarka bei forma fiksuojami jo rezultatai. Koks patikrinimo (patikslinimo) terminas.

Kaip teigia patys praktikai tyrėjai, praktikoje nusistovėjo “neoficiali patikrinimo taisyklė“, numatanti trijų dienų patikrinimo terminą, jei apie nusikalstamos veikos padarymą praneša ne nukentėjęsysis (pvz., praneša kaimynai, jog pastebėjo, kad praviros kitų kaimynų buto durys).

Tačiau skundo ar pareiškimo patikslinimas ar paaiškinimas dėl procesinės reglamentacijos nebuvimo taip pat yra probleminis. Neaišku, kokiais būdais ir kas turi tikslinti pareiškime ar skunde nurodytą informaciją.

Pvz., Vilniaus m. VPK tyrėjas, nagrinėdamas pareiškimą dėl galimo turto pasisavinimo iš AB “Vilniaus paukštynas”, pareiškimą patikslino pakalbėjęs su administracijos atstovu, kuris pareiškėjos buvo įvardintas kaip galimai nusikalstamą veiką vykdančias asmuo⁸⁰.

⁷⁹ LR Generalinės prokuratūros Ikiteisminio tyrimo ir baudžiamojo proceso veiksmų kontrolės praktikos apžvalga (2006-06-30)

⁸⁰ LR Generalinės prokuratūros Ikiteisminio tyrimo ir baudžiamojo proceso veiksmų kontrolės praktikos apžvalga (2006-06-30).

Kartais pildomi negalimi procesiniai dokumentai – paaiškinimai, paimti iš pareiškėjų bei jų pasirašyti⁸¹.

Manytume, kad susiklosčiusi praktinė situacija nulemta BPK normų, reglamentuojančių ikiteisminį tyrimą, netikslumą. O tai suponuoja galimą teisės į gynybą pažeidimą, kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nepagrįstai.

Todėl manome, kad būtina BPK numatyti informacijos patikrinimo terminą - trijų dienų terminas pakankamas siekiant patikrinti informaciją ir apsispręsti dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Tuo pačiu bus visavertiškai realizuojama operatyvinė veikla.

Nauja BPK koncepcija numato pareigūnų, atliekančių ikiteisminį tyrimą, gradaciją į „techninį“ personalą – tai procesiškai nesavarankiški ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atliekantys „juodą darbą“, operuojantys kriminalistikos mokslo technikos ir taktikos žiniomis, bei „proceso šeimininkas“ – prokuroras-teisininkas [156]. Kaip rodo Teisės instituto atlikti mokslinio tyrimo apie baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo galimybes duomenys, didžioji dalis respondentų teigia, jog prokuroras ikiteisminio tyrimo šeimininku tampa, kai būtina priimti galutinius procesinius sprendimus arba vykdyti kitus tik prokurorui būdingus įgaliojimus, t.y. kaip šeimininkas jis įvardijamas iš dalies, kadangi praktikoje prokuroras daugiau kontroliuoja rezultata, bet ne procesą. 51,3% ikiteisminio tyrimo pareigūnų griežtai pasisakė, jog prokuroro dominavimas ikiteisminiame tyrime riboja jų procesinį savarankiškumą, nes nereti atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnai negali išsakyti savo nuomonės [132].

Operatyvinės veiklos vykdymo specifika neleidžia jos deleguoti bet kuriam pareigūnui, t.y. ją turi vykdyti specialiai apmokyti pareigūnai. Ir nors statistiniai duomenys rodo, kad išaiškinimo atvejų daugėja (2003 metais per 12 mėnesių užregistruota 60773 nusikaltimai, ištirta 19745, tai sudaro 32,50%, o 2004 metais per 12 mėnesių skaičiai atitinkamai kinta 93419-38335- 41%; 2005 metais per 6 mėnesius šalyje užregistruota 47 371 nusikaltimas [302]. Per 2005 metų 6 mėnesius ištirta 41,4 proc. (2004 metais – 41,8 proc.) nusikalstamų veikų, perduota į teismą 80,6 proc. nuo ištirtų nusikalstamų veikų (BPK 220, 418, 426 straipsniai). Galima pažymėti, kad nuo šių metų sausio mėnesio nusikalstamų veikų ištyrimo lygis sparčiai kyla (nuo 28,6 proc. sausio mėnesį iki 41,4 birželio mėnesio) ir beveik susilygino su 2004 metų atitinkamo laikotarpio rodikliu) [302]. Tačiau manome, jog besilaikant įstatymo leidėjo pasirinktos pozicijos dėl operatyvinės veiklos subjektų pavertimo tyrėjais, situacija kis, išaiškinamumo rodikliai mažės.

⁸¹ ten pat.

Pritariame, kad skirtingų funkcijų koncentravimas viename asmenyje nors ir padeda taupyti žmoniškuosius bei materialiuosius resursus, tačiau, „valdymo teorijos požiūriu <...>, sutrukdo normalų sistemos darbą <...>“ [182, p.33]. Būtent gautos informacijos operatyvinis patikrinimas garantuotų potencialaus įtariamojo teisių apsaugą, nes ikiteisminis tyrimas būtų pradedamas pagrįstai, remiantis patikrinta informacija, kuri taptų procesiniu pagrindu (fundamentu) kitų proceso tyrimo veiksmų bei sprendimų atlikimui ir priėmimui. Tuo pačiu būtų išvengta valstybiniu požiūriu nereikšmingų ir brangiai kainuojančių ikiteisminių tyrimų. Be to, ikiteisminio tyrimo pradėjimas remiantis iš anksto patikrinta informacija ne tik taupytų valstybės biudžetą, bet ir garantuotų visuomenės interesų užtikrinimą ir saugumą.

Manome, kad pradedant ikiteisminį tyrimą, teisės į gynybą pažeidimus gali sąlygoti negalėjimas apskusti ikiteisminio tyrimo pradžios.

Pirma, procesinis įstatymas nenumato galimybės apskusti ikiteisminio tyrimo pradžią, kuri praktiškai tapatinama su tyrimo veiksmų atlikimu. Užtikrinant galimybę apskusti ikiteisminio tyrimo pradžią, potencialūs įtariamieji ar įtariamieji galės išsakyti savo poziciją dėl tyrimo pradėjimo pagrįstumo ir teisėtumo, pateikti faktus ar duomenis, nulemsiančius ikiteisminio tyrimo pradėjimą ar nepradėjimą.

Antra, apskundimas neįmanomas dėl pačios rezoliucijos turinio neinformatyvumo. BPK normų analizė verčia konstatuoti, jog galiojantis procesinis įstatymas nenumato net formalaus rezoliucijos turinio ir formos reikalavimo.

Remiantis Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2001 m. kovo 30 dienos įsakymu Nr.19 patvirtintomis „Dokumentų rengimo ir patvirtinimo taisyklėmis, <...> rezoliucijoje rašoma pavedimo vykdytojo vardas (vardo raidė) ir pavardė, pavedimo turinys, įvykdymo terminas (prireikus), parašas, data <...> [37]. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymo „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo (2003 balandžio 18 dienos Nr. I-58) I dalies 2.5. punkte numatytas rezoliucijos turinys, kuris diferencijuojamas priklausomai nuo informacijos pateikimo formos (pvz., tarnybinis pranešimas) [118].

Rezoliucija - tai procesinio sprendimo kvintesencija, kurioje nurodomas galutinis sprendimas (fakto konstatavimas), bet ne duomenys ar aplinkybės, nulėmusios šį sprendimą. Tai reiškia, kad net labai norint, neįmanoma apskusti parašo, datos ir nurodyto BK straipsnio. Panašaus pobūdžio problemų kyla pradedant ikiteisminį tyrimą pagal nukentėjusiojo skundą. Minėtu atveju (BPK 167 straipsnis) kyla problemų dėl nukentėjusiojo pareikšto pranešimo apie nusikalstamą veiką įforminimo. Procesinis įstatymas nenumato nukentėjusiojo skundo (ar

pranešimo) turiniui ir formai keliamų reikalavimų. Pvz., kartais teismai, taikydami gramatinį įstatymo aiškinimą siaurąja prasme, nepripažįsta nukentėjusiojo pranešimo policijai, įforminto protokolu-pareiškimu, nukentėjusiojo skundu, pagal kurį pradedamas ikiteisminis tyrimas. Kitaip tariant, gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką, tokiam skundui, pareiškimui ar pranešimui nėra taikomi kokie nors apribojimai. Taigi ikiteisminiam tyrimui pradėti pakanka bet koku būdu informuoti ikiteisminio tyrimo įstaigą apie galimai padarytą nusikalstamą veiką. Aukščiausiasis Teismas baudžiamojoje byloje 2K-254/2004. S-2.2.1; 2.2.4 konstatavo, kad „<...> protokolas-pareiškimas, kurio pagrindu buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, <...> neprieštarauja įstatymo esmei“. Kiekvienu atveju svarbu nustatyti, ar nukentėjusysis „<...> išreiškė iniciatyvą, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas, <...> ir visai nesvarbu, kaip turi būti pavadintas ar įformintas pareikštas noras siūlyti pradėti baudžiamąjį procesą <...>“ [96].

Be to, atkreiptinas dėmesys į Generalinės prokuratūros poziciją dėl rezoliucijos užrašymo. Generalinės Prokuratūros manymu, ikiteisminis tyrimas pradedamas tik prokurorui užrašius rezoliuciją, kurioje turi būti aiškiai išreikšiamas prokuroro sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, nurodant konkretų BK straipsnį. Vadovų rezoliucijos pavaldiems pareigūnams nurodant spręsti ar išnagrinėti klausimus, susijusius su ikiteisminio tyrimo pradėjimu, yra tik organizacinio pobūdžio rezoliucija, o ne sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą⁸². Teigimas, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas tik prokurorui užrašius rezoliuciją, dar labiau apsunkintų padėtį.

Trečia, rezoliucija pradėti ikiteisminį tyrimą – procesinis sprendimas, kuris, laikantis bendrosios proceso taisyklės, įtvirtinamas nustatytos procesinės formos dokumentu – nutarimu (BPK 30 straipsnis). Mūsų nagrinėjamu atveju ši taisyklė ignoruojama. Žinoma, dabar egzistuojantis ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdas turi privalumą - juo išvengiama, kalbat praktikų žargonu, „biurokratizmo ir nereikalingo popierizmo“, taupomas pareigūnų laikas. Tačiau bet koks „popierizmas“ turi būti vertinamas žmogaus teisių apsaugos požiūriu. Manome, kad būtent nutarimas pradėti ikiteisminį tyrimą, jo struktūrai, formai ir turiniui keliami reikalavimai tampa baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens teisių apsaugos garantu.

Pabaigoje norėtu si pabrėžti, jog siekiant sąžiningo proceso, orientuoto į žmogaus teisių apsaugą, būtina garantuoti paties proceso pradėjimo pagrįstumą ir teisėtumą. Tai lemtų pagrįstą teisės į gynybą atsiradimą bei tinkama jos realizavimą.

⁸² LR Generalinės prokuratūros Ikitteisminio tyrimo ir baudžiamojo proceso veiksmų kontrolės praktikos apžvalga (2006-06-30)

3.2 Įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimas ikiteisminio tyrimo etape

Idem est non probari et non esse – tai kas neįrodyta, ir tai, kas neegzistuoja, - vienas ir tas pats. Negalima asmens kaltumo klausimo spręsti remiantis vien tik nuojauta ar vidiniu įsitikinimu. Būtina pateikti „šviesesnius už šviesą įrodymus“ – čia glūdi nekaltumo prezumpcijos paskirtis.

Įrodinėjimas tai viso baudžiamojo proceso kertinis akmuo. Nuo įrodinėjimo priklauso tiek įtariamojo, tiek kitų proceso dalyvių, tiek paties tyrimo likimas. Dažniausiai įrodinėjimas realizuojamas per ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Mokslinėje doktrinoje paplitusi nuomonė, jog tyrimo veiksmus atlieka tik tyrimą atliekantys pareigūnai. Ši nuomonė grindžiama ikiteisminio tyrimo veiksmų požymiais: griežtas įstatyminis atlikimo reglamentavimas; siauras subjektų, turinčių įgaliojimus atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, ratas; prievartinis pobūdis bei reglamentuotas procesinis įtvirtinimas (fiksavimas).

Tradiciskai terminas „tyrimo veiksmai“ suprantamas plačiąja prasme apibūdinant visus ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliekamus veiksmus, ir siaurąja prasme – priskiriant pažintinio pobūdžio veiksmus (pvz., apklausos, apžiūros, asmens apžiūros ir pan.) [280, p.5]. Šiame darbe terminas „tyrimo veiksmas“ bus vartojamas siaurąja prasme ir labiau siejant su žodžiu „tyrimas“, kuris suprantamas, kaip pažintinė veikla, nukreipta į įrodomosios reikšmės duomenų rinkimą.

Kalbant apie pažintinę veiklą, nukreiptą į įrodomosios reikšmės duomenų rinkimą, reikėtų pripažinti ir tą faktą, kad tam tikrus veiksmus, kuriems nebūdingas prievartinis pobūdis, gali atlikti ir gynybos šalis (gynėjas), pvz., atlikti apklausą. Tačiau šie veiksmai nelaikomi tyrimo veiksmais.

Gynybos šalis duomenis (informaciją) gali rinkti pati (realizuodama lygiagretaus tyrimo galimybes arba pasirenkant elgesio variantą BPK normų ribose), kreiptis į tyrėją su prašymu atlikti arba pakartoti tyrimo veiksmą.

Pritartina teisinėje literatūroje ir praktikų išsakytoms nuomonėms, jog procesinis įstatymas gynybos šaliai suteikia pakankamai daug teisių renkant duomenis, turinčius reikšmės bylai. 85,90% apklaustų tyrėjų, teisėjų ir advokatų mano, jog teisės į gynybą įstatyminis reglamentavimas yra pakankamas, kad būtų apsaugotos įtariamojo teisės ir teisėti interesai.

10,26% mano priešingai. Taip pat mano ir 12,14% apklaustų nuteistųjų. 87,18% apklaustų teisėsaugos pareigūnų teigia, jog galiojantis procesinis įstatymas garantuoja efektyvią teisės į gynybą realizaciją. 10,25% pareiškė priešingą nuomonę; 2,57% - neturi nuomonės. 82,05% apklaustųjų respondentų teigia, kad nebūtina plėsti įtariamajam suteiktų teisių spektro. Šiai nuomonei pritaria ir autorė. Tačiau pagrindinė problema slypi ne teisių spektro plėtime, bet procesinių galimybių realizuoti įstatymo suteiktas teises neturėjime arba negalėjime tinkamai jomis pasinaudoti. Nes visas gynybos įrodomosios reikšmės duomenų rinkimo procesas (priešingai nei kaltinimo šalies) grindžiamas kitų asmenų gera valia: priklauso nuo liudytojo valios suteikti gynėjui jam žinomus faktus; nuo tyrėjo valios patenkinti gynėjo prašymą dėl tyrimo veiksmo atlikimo ir pan.

Gynybos šalis negali naudoti procesinės prievartos priemonių - tokia teisė suteikta tik kaltintojui. Šiuo atveju kalbama, pvz., apie informacijos gavimą iš liudytojo ar nukentėjusiojo, kai pastarieji atsisako bendrauti su gynėju. Kreipdamasi dėl informacijos į privačius asmenis, gynybos šalis nuolat atsiduria ties teisėtumo pažeidimo riba (ypač, jei pats įtariamasis pabandys susisiekti su nukentėjusiuoju ar liudytoju). Manome, kad kiekvienu atveju gynybos šaliai tenka laviruoti ties poveikio liudytojams ar kitiems asmenims darymu. „Poveikio darymas“ - labai subjektyvi kategorija, nes priklauso nuo konkretaus asmens suvokimo ir vertinimo.

Įstatymai nepateikia aiškaus „teisėtų priemonių“ naudojimo apibrėžimo. BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodoma, kad <...> gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus (pabraukta mūsų) <...>. Galima būtų daryti prielaidą, kad įstatyme nenumatytos priemonės ir būdai automatiškai tampa neteisėtais. Tačiau siekiant suteikti efektyvesnę pagalbą ginamajam, gynėjui kartais tenka naudoti priemones, nenumatytas įstatymuose, bet neprieštaraujančias galiojančiai teisei. Todėl siūlome:

1. *suteikti gynėjams laisvę veikti ginamojo asmens interesais neprieštaraujant galiojantiems įstatymams.*

2. *įtraukti į BPK nepiktnaudžiavimo procesinėmis garantijomis principą⁸³, kuris vienodai būtų taikomas visiems proceso dalyviams atsižvelgus į jų procesines teises: baudžiamajame procese draudžiami sąmoningi (tyčiniai) juridinių ar fizinių asmenų – baudžiamojo proceso dalyvių – veiksmai, kurie vykdomi viršijant, nesilaikant teisės normų, piktnaudžiauojant ar kitaip pažeidžiant įstatymo jiems suteiktas procesines garantijas*

⁸³ Manytumėme, kad šis principas išvestinis iš teisėtumo principo, detaliau reglamentuojantis proceso dalyvių veiksmus (aut.past.).

(subjektines teisės), siekiant pakenksti kitų proceso dalyvių ar valstybės teisėtiems interesams, taip pat tada, kai atsiranda tokios žalos tikimybė.

Šio principo įvedimas užkirstų piktnaudžiavimo procesinėmis subjektinėmis teisėmis galimybes ir garantuotų sąžiningo proceso realizavimą - *id tantum pōssumus, quod de iure possumus* – galime tik tai, ką galime daryti teisėtai. Žinoma, nepiktnaudžiavimo procesinėmis garantijomis principo realizavimo mechanizmo kūrimas yra sudėtingas ir ilgas procesas, reikalaujantis atskiro tyrimo, todėl šiame darbe nebus nagrinėjamas [238].

Be to, kalbant apie gynybos šalies galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese, reikėtų atkreipti dėmesį į egzistuojantį procesinį disbalansą tarp įtariamojo ir jo gynėjo teisių. Palyginę BPK 48 (Gynėjo teisės ir pareigos) bei 21 (Įtariamasis) straipsnius pastebėsime, jog pagrindinis gynybos funkcijos vykdytojas – įtariamasis - procesiškai silpnesnis nei jo proceso padėjėjas – gynėjas ir nepajėgus vienodomis sąlygomis rungtyniauti su kaltintoju. Pvz., gynėjas turi teisę atlikti įvykio vietos apžiūrą / įtariamasis – ne; gynėjas turi teisę gauti iš įmonių <...> bei asmenų gynybai reikalingus dokumentus / įtariamasis – ne; gynėjas turi teisę ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu dalyvauti bet kokiuose kituose įrodymų rinkimo veiksmuose / įtariamasis – ne. Ir nors BPK 21 straipsnyje numatytų įtariamojo teisių sąrašas nėra baigtas, bet BPK nerasime normos, leidžiančios įtariamajam pačiam, pvz., fotografuoti įvykio vietą ar dalyvauti kitame „įrodymų rinkimo veiksmė“. Todėl pagrįstai galima būtų abejoti teisės į gynybą efektyvumu, kai asmuo nusprendžia gintis pats, be to, kelia abejonių, kad įtariamojo prašymai (pvz., dalyvauti bet kuriuose kituose tyrimo veiksmuose) bus toleruojami tyrėjų, kadangi baudžiamajam procesui dėl jo specifikos labiau būdingas imperatyvus metodas, reikalaujantis iš asmens tam tikro elgesio ar susilaikymo nuo jo. Todėl manome, kad proceso dalyvis (taip pat ir įtariamasis), dalyvaudamas procese, gali pasirinkti tik tokį elgesio variantą, kuris numatytas procesiniame įstatyme.

Manome, kad siekiant efektyvaus teisės į gynybą realizavimo būtina, kad *bendrosios įtariamojo ir jo gynėjo dalyvavimo įrodinėjimo procese teisės būtų lygios*.

Ne pirmus metus teisinėje literatūroje keliamas klausimas apie gynėjo galėjimą dalyvauti tyrimo veiksmuose, kurie atliekami su ginamuoju. <...> Gynėjo dalyvavimas tyrimo veiksmuose priklauso ne tik nuo gynėjo noro, bet ir nuo tyrėjo, tyrimo veiksmo organizavimo ir atlikimo. <...> Tais atvejais, kai gynėjas pareiškia norą dalyvauti tyrimo veiksmuose, tyrėjas turėtų jį iš anksto informuoti apie tyrimo veiksmo atlikimo datą ir vietą <...> [268, p.180-181]. Palaikant šią nuomonę, reikia turėti omenyje tą faktą, jog procesinis įstatymas neįpareigoja

tyrėjo informuoti gynybos šalį apie atliekamo veiksmo datą (išimtis BPK 184 straipsnis). Be to, ne mažiau svarbų vaidmenį atlieka netikėtumo principas, svarbus kriminalistikos taktikos požiūriu tiek atliekant konkretų tyrimo veiksmą, tiek patį nusikalstamos veikos tyrimą iš esmės. Pastebima prieštaringa padėtis procese – tyrimo taktikos reikalavimai ne visuomet suderinami su asmens interesais. Manome, jog šiuo atveju negalima teikti prioriteto, tačiau būtina ieškoti kompromiso, apeliuoti į tyrėjo sąmoningumą bei vadovautis proporcingumo ir sveiko proto principais. Kiekvienu atveju turi būti „pasvertas“ viešasis interesas ir galimos privataus intereso ignoravimo pasekmės. Žinoma, ne visais atvejais pateisinamas įtariamojo informavimas apie atliekamo veiksmo datą (pvz., krata), tačiau tai ne pagrindas slėpti iš prigimties viešo veiksmo atlikimo datą nuo gynėjo, kuris garantuotų veiksmo atlikimo objektyvumą.

Teisės į gynybą efektyvus realizavimas priklauso nuo laiku ir efektyviai teikiamos teisinės pagalbos. Mūsų manymu, savalaikiškumas ir efektyvumas yra tampriai susijusios kategorijos. Pagalba yra efektyvi, jei ji suteikta laiku. Kartais būtina, jog gynėjas konsultuotų ar kitaip padėtų ginamajam tyrimo veiksmo metu, todėl siūlome *įtvirtinti BPK gynėjo teisę prašyti, kad tyrimo veiksmas būtų pristabdytas tam, kad jis galėtų konsultuoti ginamąjį.*

Kebli situacija susiklostė ir ekspertinio tyrimo srityje. Gynyba praktiškai išelminuojama iš ekspertinio tyrimo, iš jos atimtos ekspertinio tyrimo galimybės. Dėl neaiškumų galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme praktiniame darbe ekspertizė ir specialisto atliekamas objektų tyrimas, kaip veiksmai, yra painiojami: nėra aišku, kuriais atvejais turi būti skiriama ekspertizė, o kuriais – objektų tyrimas; neatskirta eksperto bei specialisto kompetencija, neapibrėžta jų procesinė padėtis. Susiklosčius tokiai padėčiai (laikydamsis proceso ekonomijos principo bei taktikos sumetimais, prokuroras dažniau pasinaudoja specialisto pagalba), įtariamasis praktiškai išelminuotas iš įrodinėjimo proceso ir jam neleidžiama pasinaudoti specialiomis žiniomis: nepranešama apie užduoties specialistui paskyrimą, nesuteikiama galimybė užduoti klausimus. Kadangi specialistui nepateikiami klausimai, o surašoma užduotis, jis pats pasirenka tyrimo kryptį. Kyla abejonių, ar ikiteisminio tyrimo teisėjas skirtų ekspertizę, jei prokuroras pareikštų, kad šiuo klausimu yra specialisto išvada? Tikriausiai ne, nebent įtariamasis, norėdamas pasinaudoti jam suteiktomis ekspertinio tyrimo galimybėmis, įrodytų specialisto išvados šališkumą, neišsamumą ir pan. Kaip visiškai teisingai pastebėjo dr. K.Stungys, „<...> tokia padėtis sudaro sąlygas šališkam specialių žinių panaudojimui ir bylos tyrimui <...>“ [195, p.81-91]. Manome, kad šiuo atveju būtų tikslinga numatyti įtariamojo *teisę kviesti specialistą, kaip liudytoją, į teismą.* Pastarasis galėtų plačiau paaiškinti apie pasirinktą tyrimo kryptį, metodus ir pan., o taip pat laikantis rungimosi procedūrų

būtų patikrinamas specialisto išvados objektyvumas, tikrumas ir pan. [265]. Žinoma, įtariamasis bei jo gynėjas gali kreiptis į nepriklausomus ekspertus (privačius), kad būtų atlikta ekspertizė (tai viena iš galimybių įrodyti, pvz., jau atliktos ekspertizės neišsamumą). Privatūs teismo ekspertai sutartiniais pagrindais gali konsultuoti proceso šalis. Tačiau ir šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, nepripažįstami teismo ekspertizės aktu. Kyla atlikto ekspertinio tyrimo išvadų patikimumo vertinimo problema. Visų pirma teismo ekspertizė nuo nepriklausomų ekspertų atliekamos ekspertizės skiriasi pateiktų išvadų įvertinimu: teismo ekspertizės eksperto išvada automatiškai tampa įrodymu; ne teismo ekspertizės išvada suteikia tik orientacinio pobūdžio informaciją [23]. Deja, privatūs ekspertai „prieinami“ ne visiems piliečiams, todėl ne kiekvienas įtariamasis galės visa apimtimi realizuoti savo teisę į gynybą ekspertinio tyrimo galimybių požiūriu. Kreipimasis į privačius ekspertus, be finansinių kliūčių, gali būti apsunkintas tiriamojo objekto gavimo problemomis. Manome, kad nesuklysimė teigdami, jog nė vienas tyrėjas neatiduos gynybos šaliai savo žinioje turimo daikto, įrankio ir pan. net ekspertiniams tikslams. Žinoma, tokia tyrėjų pozicija grindžiama svarbaus įrodomosios reikšmės turimo daikto praradimu, sugadinimo baime ar pan. *Manome, kad įstatyme turi būti aiškiai nurodytos specialisto ir eksperto veiklos sferos, jų statusas. Mūsų manymu, specialistas procese turėtų dalyvauti siekiant šių tikslų: a) padėti tyrėjui surasti ir tinkamai išimti pėdsakus, daiktus, dokumentus ir pan., turinčius reikšmės tyrimui; b) padėti tyrėjui taikyti technines priemones atliekant objektų apžiūrą; c) padėti tyrėjui suformuluoti klausimus ekspertui; d) teikti konsultacijai tyrėjui ir proceso dalyviams savo kompetencijos rėmuose. Ekspertas turėtų atlikti objektų tyrimą, remiantis mokslo žiniomis ir pateikti išvadą. Taip pat manytumėme, kad eksperto ir specialisto išvados neturėtų būti vertinamos kaip lygiavertės: specialisto išvada – tai specialisto nuomonės išreiškimas, pagrįstas jo įgūdžiais bei specialiomis žiniomis. Eksperto išvada, priešingai nei specialisto, grindžiama mokslo dėsniniais. Tai nėra pamastymai, eksperto išvada – mokslu pagrįsto tyrimo rezultatas.*

Gynybos šalies prašymu kaltintojas gali pakartotinai patikrinti tam tikrą informaciją, tačiau gynybos šalis savarankiškai šio veiksmo atlikti negali. Su tyrimo versijomis ji susipažįsta tik priimant tam tikrus proceso sprendimus. Savaiame aišku, kad jei gynybos šaliai bus suteikta teisė neigti kaltinimo argumentus tik teismo nagrinėjimo metu, tikimybė ištaisyti tyrimo klaidas būtų labai menka.

Be to, gynybos šalis tarsi privalo įtikinti tyrėją dėl būtinybės atlikti prašomą veiksmą ir savo prašymą argumentuoti galimos surastos informacijos svarba, - kitaip tariant, laukti tyrėjo malonės. Laukti malonės tektų ir prašant atlikti tam tikrą proceso veiksmą pakartotinai. Tyrėjas

gali atnesti gynybos šalies prašymą atlikti pakartotinai proceso veiksmą motyvuodamas jau atlikto veiksmo objektyvumu ir išsamumu.

Prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno atlikto proceso (tyrimo) veiksmo objektyvumo ir išsamumo kategorijos yra diskutuotinas ir ginčytinas klausimas. Norint įrodyti, jog konkretus tyrimo veiksmas atliktas neišsamiai, reikia surinkti duomenų, faktų, kurie šią prielaidą patvirtintų. Kitaip tariant, atkreipti tyrėjo dėmesį, jog jis praleido kažkokį įkaltį ar faktą. Norint gauti panašios informacijos, įtariamajam ar gynėjui reikia pačiam atlikti konkretų veiksmą.

Duomenis, turinčius reikšmės bylai, gynybos šalis gali rinkti ir realizuodama teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Manome, kad susipažinimas su ikiteisminio tyrimo duomenimis galėtų būti priskiriamas prie duomenų rinkimo būdų. Šiuo atveju, gynybos šalis susipažįsta su jau įtvirtintais, bet jai nežinomais faktais. Tai galėtų nulemti gynybos atliekamo tyrimo kryptį dėl gynybos pasirinktos versijos.

Procesinis įstatymas suteikia gynybos šalies teisę bet koku tyrimo metu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (181 straipsnis). Gynybos šalies susipažinimas nėra saistomas jokiais terminais, tačiau taikomas procesinėmis teisėmis nepiktnaudžiavimo principas. Tai reiškia, kad susipažindamas su ikiteisminio tyrimo medžiaga įtariamasis ir jo gynėjas negali trukdyti normalios tyrimo eigos.

Pagal BPK (177 straipsnis), prokuroras turi teisę neleisti gynybos šaliai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. BPK 181 straipsnyje pasakyta, jog „<...> Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei“ [119]. Šiuo atveju įstatymo leidėjo pozicija aiški ir suprantama: viena vertus, siekiama apsaugoti procese dalyvaujančių asmenų (tarp jų ir įtariamųjų) teisėtus interesus, kita vertus, ikiteisminis tyrimas, kaip paruošiamojo teismo nagrinėjimo stadija, turi būti atliekamas efektyviai. Šiam tikslui pasiekti dažnai gali prireikti išlaikyti visos ar tam tikros dalies tyrimo metu surinktos informacijos slaptumą siekiant išvengti trikdymų, pasipriešinimų ir kitokio tyrimo vilkinimo ar sužlugdymo (pvz., neleisti įtariamiesiems paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės tolesnio ikiteisminio tyrimo sėkmei, ir pan.).

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokia teisė leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis yra proceso šeimininko – prokuroro - prerogatyva. Tačiau kai prokuroras kreipiasi į teisumą su prašymu sankcionuoti suėmimą bei pateikia teismui būtiną (jo nuomone) informaciją

(dažniausiai tai visa per ikiteisminį tyrimą surinkta informacija), teisėjas (teismas) privalo patikrinti, ar medžiagoje yra pakankamai duomenų, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką. Su pateikta medžiaga turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas [104]. Leidimas įtariamajam ir jo gynėjui susipažinti su teisėjui pateiktais duomenimis grindžiamas rungimosi principo reikalavimais (kiekviena šalis turi būti informuota apie kitos šalies pastabas ir turėti realias galimybes dėl jų pasisakyti) bei Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies nuostatomis, numatančiomis, jog procesas, kiek tai įmanoma ikiteisminio tyrimo sąlygomis, turi atitikti pagrindinius teisingo bylos nagrinėjimo reikalavimus. Tik susipažinę su ikiteisminio tyrimo duomenimis gynėjas ar įtariamasis gali ginčyti įtarimą ar įrodyti suėmimo (ar kitos kardamosios priemonės) skyrimo nepagrįstumą. Tačiau ikiteisminio tyrimo inkvizicinis pobūdis neleidžia pateikti gynybos šaliai visų duomenų. Tyrėjai, dėl anksčiau aptartų priežasčių, privalo įvertinti konkrečios situacijos prioritetus: tyrimo sėkmė ar įtariamojo teisių apsauga. Baudžiamajame procese neįmanoma visiškai suderinti viešą ir privatų interesą, bet prioritetą turi būti nustatomas minimaliai pažeidžiant vienos ar kitos šalies interesus. Todėl siūlome *įtvirtinti BPK įtariamojo ir jo gynėjo teisę iš anksto susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, kuriais grindžiamas suėmimo ar kitos kardamosios priemonės skyrimo būtinumas, prieš pateikiant teismui ikiteisminio tyrimo medžiagą dėl suėmimo (ar kitos kardamosios priemonės) skyrimo klausimo sprendimo*. Tai padėtų įtariamajam ir gynėjui tinkamai pasiruošti gynybai ir optimizuotų bei paspartintų teisminį posėdį. Manome, kad naujai formuojama teismų praktika negali būti vertinama, kaip noras pakenkti tyrimui, sugriauti teismines perspektyvas ar privilegijų įtariamajam suteikimas.

Tam tikrais atvejais teisėjas gali įspėti įtariamąjį ar gynėją, kad be prokuroro leidimo draudžiama skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis ir pan. - taip būtų užtikrinti ir tyrimo interesai.

Procesinis įstatymas numato bendruosius tyrimo veiksmų atlikimo, jų metu gautų duomenų fiksavimo reikalavimus, tačiau nenumato galimybės apskusti tyrimo veiksmo rezultatų, jei jie gauti pažeidus procesinę rinkimo ar fiksavimo formą (kalbama apie surinktos informacijos leistinumą ir liečiamumą), taip pat ir teisę į gynybą. Tyrimo veiksmė dalyvavęs įtariamasis ar jo gynėjas veiksmo protokole gali pareikšti pastabas dėl veiksmo atlikimo, duomenų fiksavimo ir pan. Tačiau ar į tai bus atsižvelgta ikiteisminio tyrimo metu formuojant įtarimą? Galbūt teisminio nagrinėjimo metu faktiniai duomenys, neatitinkantys liečiamumo, leistinumą reikalavimų, nebus pripažinti įrodymais. Bet kaip vertinti įrodymus, gautus tų neteisėtų (įrodymų) pagrindu, nors ir idealiai atitinkančius liečiamumo, leistinumą reikalavimus? Ar jie gali įrodyti įtariamojo kaltę? Gal visą ikiteisminį tyrimą pripažinti neteisėtu

ir jį nutraukti, nors ir būtų akivaizdžių įtariamojo kaltės įrodymų, tačiau jie būtų gauti neteisėtu būdu?

Pvz., Anglijoje, kurios baudžiamasis procesas laikomas rungimosi ir lygiateisiškumo etalonu, panašaus pobūdžio problemų įrodinėjimo procese nekyla [251, p.23-29]. Įrodymų teisės (*law of evidence*) specifika nulėmė tai, kad pagrindiniu įrodymo leistinumą kriterijumi laikomas ne įstatyminis rinkimo reglamentavimas, o vidinė paties įrodymo kokybė – jo (įrodymo) gebėjimas įrodyti teismo nagrinėjimo metu nustatytinas aplinkybes.

Istoriškai įrodymų teisė Anglijoje niekada nebuvo suvokiama kaip asmens teisių užtikrinimo garantas. Pagrindiniu tikslu buvo laikomas sukūrimas tokių taisyklių, kurios neleistų procese operuoti abejotinais įrodymais. Kitaip tariant, pagrindinės įrodymų savybės yra ne leistinumas (ta prasme, kuria suvokiam mes), o *tikrumas* ir liečiamumas, kurie tikrinami teismo nagrinėjimo metu. Išsamiau minėto fenomeno paaiškinimu galima laikyti XIX amžiuje suformuluotus Anglijos teisėjų pasisakymus: „<...>Nesvarbu, koku būdu gautas įrodymas, net jei ir pavogtas, - jis gali būti pripažintas leistinu <...>.Jei mes nuspręstumėme, kad įtariamąjį kaltinantis įrodymas negali būti panaudotas prieš jį tik todėl, kad gautas neteisėtu būdu, tai būtų rimta teisingumo vykdymo kliūtis<...>“ [251, p.21]. Toks pasisakymas šokiruoja šiuolaikinį teisininką, ypač jei jis (pasisakymas) vertinamas lygiateisiškumo požiūriu. Tačiau Anglijoje toks įrodymų vertinimas yra dominuojantis, nors pastebimos tam tikros keitimo tendencijos: 1914 m. Lordų Rūmai suformulavo taisyklę: įrodymas neleistinas, jei jis daugiau padaro žalos nei įrodo (*more prejudicial than probative*). 1955 m. Lordų Rūmų pozicija šiek tiek keičiasi – teisėjas gali nepripažinti įrodymo, jei mano, kad tai būtų nesąžininga gynybos požiūriu, nes teisės normų, nustatančių įrodymų rinkimą, pažeidimas – tai visų pirma „teisybės“ (*equity*), kaip fundamentalaus anglų-saksų baudžiamąjo proceso principo, pažeidimas [251, p.87-89]. Tačiau, kaip matyti, kiekvienu atveju svarbiausiu įrodymo kriterijumi laikomas jo (įrodymo) gebėjimas padėti teisingumui, o vertinimas paliekamas teisėjo nuožiūrai. Kitas svarbus faktas, pagrįsiantis minėtus įrodymų kriterijus Anglijos baudžiamajame procese, panašumas į civilinį procesą: Anglijos teisinėje literatūroje teigiama, kad baudžiamasis procesas – tai kaltinimo ir gynybos ginčas, prasidėjęs ikiteisminio tyrimo stadijoje ir pasibaigiantis teismo nagrinėjimo metu [217]. Civilinis procesas įrodymams nekelia griežtų leistinumą reikalavimų, todėl įrodymu gali būti pripažinti faktiniai duomenys, gauti nesilaikant formalių įrodymų gavimo būdų. Pvz., įrodymu gali būti dokumentas, atsitiktinai patekęs ieškovui.

Lietuvos baudžiamajame procese keliami griežtesni reikalavimai įrodymų liečiamumui ir leistinumui. Mūsų manymu, toks sugriežtinimas labiau pasiteisina žmogaus teisių apsaugos

požiūriu, nes įrodymu galėtų tapti tik ta informacija, kurios gavimo šaltinis yra žinomas ir kurios gavimo būdai neprieštarauja pagrindiniams principams.

Teisė apskūsti veiksmus - nagrinėjamos problemos išeitis, t.y. suteikus gynybos šaliai teisę *tiesiogiai* kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją protestuojant dėl tyrimo veiksmo ar gautos informacijos teisėtumo (t.y. liečiamumo ir leistinumo klausimo). Neteisėtu būdu surinkta informacija visų pirma tyrimą gali nukreipti ne ta linkme, teismo nagrinėjimo metu bus sunku atkurti (o kartais neįmanoma) pirminius informacijos šaltinius; o, antra, taip bus užtikrinamos šalių lygios procesinės teisės.

Taip pat norėtumėme akcentuoti ir kitą problemą – dokumentų ar daiktų išreikalavimą gynybos prašymu. Įstatymų leidėjas suteikė teisę gynybai (tiksliau - gynėjui) kreiptis į fizinius ar juridinius asmenis su prašymu pateikti gynybai būtinus dokumentus ar daiktus, tačiau „užmiršo“ numatyti šios fizinių ar juridinių asmenų pareigos įvykdymo terminus bei atsakomybę dėl neįvykdymo. Kaip vaizdžiai pastebėjo V.Falkauskas, „gynėjas be realių ir lygių teisių baudžiamajame procese gali būti prilygintas šluotai be ražų kieme, nes jo galimybės jei yra ne nulinės, tai minimalios“ [154, p.37-45].

Gindamasis įtariamasis tam tikrais atvejais gali negauti informacijos ir apie save. Įtariamojo informacijos šaltinis gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys. Informacijos gavimą iš juridinių asmenų reglamentuoja galiojantys Lietuvos Respublikos įstatymai [24; 28; 17] bei kiti teisės aktai [36]. Analizuojant minėtus teisės aktus, pastebima gana kuriozinių situacijų, kai asmeniui neteikiama privati informacija apie save patį (Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus 2004 birželio 3, 39 V įsakymas „Dėl piliečių ir kitų asmenų aptarnavimo Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos taisyklių patvirtinimo“ [38]). Manome, kad ši nuostata prieštarauja Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio principams ir Europos Parlamento bei Tarybos direktyvos 95/46/EC dėl asmenų apsaugos apdorojant jų duomenis bei laisvo tokių duomenų judėjimo nuostatoms [5]. Įsakymo nuostatos neturi prieštarauti Europos Parlamento bei Tarybos direktyvos 95/46/EC dėl asmenų apsaugos apdorojant jų duomenis bei laisvo tokių duomenų judėjimo principams bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kuri pagal Europos Sąjungos (Mastrichto) sutarties F straipsnį yra laikoma sudėtine Europos Sąjungos teisės dalimi, reikalavimams bei Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuotai praktikai.

Privati informacija šių tarptautinės teisės aktų kontekste būtų teikiama tik asmeniui, su kuriuo ši informacija susijusi (t.y. pačiam duomenų subjektui).

Minėti teisės aktai numato apribojimų, kai privačiam asmeniui neteikiama informacija: informacija neteikiama, kai kalbama apie valstybinę, komercinę paslaptį, privačią informaciją (informacija apie asmenį ir šeimos gyvenimą, asmens sveikatą, su asmens garbe ir orumu susijusi informacija⁸⁵) ir pan. Mūsų manymu, tokia įstatymų leidėjo pozicija, kai žmogui nesuteikiama apie kitą asmenį informacija, yra logiška ir grindžiama asmens privataus gyvenimo apsaugos konstituciniu reikalavimu bei Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 95/46/EC dėl asmenų apsaugos apdorojant jų duomenis bei laisvo tokių duomenų judėjimo 12 straipsnio 1 dalies 1 punktu, kuriame išvardijamos asmens duomenų specialios kategorijos, kurių apdorojimas yra draudžiamas, išskyrus numatytas išimtis. Čia minimi asmens duomenys, atskleidžiantys rasinę ar etninę kilmę, politines pažiūras, religines ar filosofines pažiūras, narysę profsajungose, taip pat duomenys, susiję su asmens sveikata ar seksualiniu gyvenimu. Todėl manome, kad privačia informacija nagrinėjamo įstatymo kontekste turėtų būti laikoma ir minėtos nuostatos.

Viską apibūdinus, galima būtų teigti, jog ikiteisminio tyrimo metu renkant duomenis (įrodymus) pastebimas akivaizdus disbalansas tarp gynybos ir kaltinimo šalių duomenų (įrodymų) rinkimo galimybių. Visas gynybos šalies duomenų (įrodymų) rinkimo procesas grindžiamas kitų asmenų noru bendradarbiauti.

Taip pat pastebimas ir disbalansas tarp įtariamojo ir jo gynėjo teisių. Pagrindinis gynybos funkcijos vykdytojas - įtariamasis turi mažiau procesinių teisių nei jo pagalbininkas-gynėjas, todėl nusprendęs gintis, pats tampa procesiškai pažeidžiamas.

⁸⁵ Privačios informacijos apibrėžimas visuose teisės aktuose beveik identiškas. Disertacijoje privačios informacijos apibrėžimas pateiktas remiantis Lietuvos Respublikos Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo nuostatomis [15].

3.3 Įtariamojo teisės į gynybą realizavimas pabaigiant ikiteisminį tyrimą

Ikiteisminio tyrimo užbaigimas - tai įgalioto pareigūno teisinis procesinis sprendimas, kurį priėmus keičiasi asmens, prieš kurį pradėtas baudžiamasis persekiojimas, teisinis procesinis statusas bei priimamas galutinis sprendimas dėl tolesnio tyrimo (baudžiamosios bylos nagrinėjimo) atlikimo būtinumo, pagrįstumo ar teisėtumo.

BPK analizė leidžia skirti tokias ikiteisminio tyrimo pabaigimo formas:

1. ikiteisminio tyrimo nutraukimas (reabilituojančiais, nereabilituojančiais, privalomais ir diskreciniais pagrindais);
2. ikiteisminio tyrimo pabaigimas surašius kaltinamąjį aktą arba prokuroro pareiškimu dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu arba pagreitinoto proceso tvarka;
3. perėjus į priverčiamųjų medicinos prievartos priemonių taikymo procesą (ši pabaigimo forma nebus nagrinėjamas disertaciniame darbe).

Baudžiamąjo proceso užbaigimo formos teisės į gynybą požiūriu svarbios dviem atvejais:

1. sprendimą priėmusių pareigūnų įgaliojimų kontekste;
2. įtariamajam sukeliama teisių pasekmių kontekste.

LR BPK 212 straipsnio 3-9 punktuose nurodyti diskreciniai (tiek reabilituojantys, tiek ne) ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindai. Esant nurodytiems atvejams, prokuroras priima nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, tačiau be ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimo tai neturi juridinės galios. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad teisminės kontrolės buvimas sprendžiant ikiteisminio tyrimo nutraukimo klausimus yra teisės į gynybą ir procese dalyvaujančių asmenų teisėtų interesų apsaugos garantas. Galima būtų drąsiai teigti, kad taip ir yra, ypač jei bus vertinama rungimosi principo požiūriu – kuomet galutinį sprendimą dėl įtariamojo teisinės procesinės padėties pokyčių priima nešališkas ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tačiau Lietuvos baudžiamajame procese, įgyvendinusiame pažangią idėją, problemų gali kilti ją realizuojant.

LR BPK 214 straipsnio 2 nuostata nedviprasmiškai leidžia suprasti, kad prokuroro sprendimus tvirtina ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tačiau daugiau prie šio klausimo BPK negrįžta, nerastume nei vieno straipsnio, nustatančio prokuroro nutarimų nutraukti ikiteisminį tyrimą diskreciniais pagrindais tvirtinimo tvarką. Šis klausimas paliekamas teisėjų diskrecijai ir priklauso nuo kiekvieno iš jų. Kyla klausimas, ar pakanka rezoliucijos, ar turi būti priimta nutartis ir rengiamas posėdis? Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus konsultacijose

dėl BPK 214 straipsnio nurodoma, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas patvirtinti prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, numatytas BPK 214 straipsnio 2 dalyje, gali būti išreikštas tiek rezoliucija, tiek motyvuota nutartimi [91].

Manome, kad efektyviam teisės į gynybą realizavimui “tiek nutarties, tiek rezoliucijos” neužtenka. Pirma, kaip jau buvo ne kartą minėta, formali rezoliucija pažeidžia procesinės garantijos – apskundimo realizavimą. Antra, sprendžiant diskrecinio ikiteisminio tyrimo nutraukimo klausimą, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prieš vykdydamas justicijos funkciją, turi įsitikinti pateiktų faktų ar aplinkybių tikrumu. Tai būtų pasiekti įmanoma tik surengus posėdį, kuriame kiekvienai šaliai, taip pat ir nukentėjusiajam, turėtų būti suteikta teisė pareikšti savo poziciją bei pateikti argumentus. Taip būtų užtikrintas sąžiningo proceso principas. Be to, teisėjas turėtų išaiškinti kiekvienam posėdžio dalyviui priimamo sprendimo teisinės pasekmės ir įsitikinti, jog jie (posėdyje dalyvaujantieji) niekieno neverčiami (pabraukta mūsų) priėmė tokį sprendimą. Nors BPK komentaro autorių teigimu, nutraukiant ikiteisminį tyrimą pagal BPK 212 straipsnio 6 punktą (pagal laidavimą) <...> įtariamasis turi visiškai pripažinti (pabraukta mūsų) savo kaltę <...>. Gali kilti abejonių dėl laisva valia priimto sprendimo visiškai pripažinti savo kaltę. Manytumėme, kad asmens prisipažinimas kaltu yra viena iš būtinų ikiteisminio tyrimo nutraukimo diskreciniais pagrindais sąlygų. Todėl tokios įstatymo leidėjo pozicijos negalima traktuoti, kaip ribojančios įtariamojo apsisprendimo laisvę. Nes pats ikiteisminio tyrimo nutraukimas diskreciniais pagrindais yra tarsi asmens, padariusio nusikalstamą veiką, socialinė rehabilitacija. Beprasmiška traukti atsakomybėn asmenį, kai teisingumo tikslai jau pasiekti. Tačiau nepaisant teigiamos pusės, teisinėje literatūroje diskutuojama, ar ikiteisminio tyrimo nutraukimas diskreciniais pagrindais neprieštarauja nekaltumo prezumpcijai [249, p.136] ir ar nepažeidžia įtariamojo teisėtų interesų, o būtent – teisės į nešališką ir sąžiningą procesą. Pagrindinė problema slypi įtariamojo duoto prisipažinimo dėl nusikalstamos veikos padarymo vertinime. Ar įtariamojo prisipažinimas gali tapti kaltės įrodymu ir konstatavimu? Iki šiol teisinėje literatūroje nėra vienos nuomonės [242, p.136; 184]. Tačiau manome, kad įtariamojo prisipažinimas negali tapti pagrindu pripažinti asmenį kaltu. Asmens kaltė turi būti nustatyta laikantis procesinio įstatymo reikalavimų. Nutraukiant ikiteisminį tyrimą diskreciniais pagrindais, faktiškai pripažįstama asmens kaltė, tačiau kaltės konstatavimas proceso dokumentuose be teismo nagrinėjimo yra neįmanomas ir neleistinas nekaltumo prezumpcijos požiūriu [66; 74; 46; 47].

Vertinant ikiteisminio tyrimo nutraukimą diskreciniais pagrindais teisės į gynybą realizavimo požiūriu, svarbu akcentuoti ne paties ikiteisminio tyrimo nutraukimo instituto

santykį su nagrinėjama įtariamojo teise, o jo realizavimo procedūrinius mechanizmus. Kitaip tariant, nagrinėjamu aspektu ne tiek svarbus įtariamojo prisipažinimas (pvz., įtariamojo prisipažinimas gali tapti tik pagrindu pagreitinta tvarka priimti teismo sprendimą (BPK 273 straipsnis)), kaip tai, kokia tvarka vyks ikiteisminio tyrimo nutraukimas. Manome, kad ikiteisminio tyrimo nutraukimas diskreciniais pagrindais nepažeidžia įtariamojo teisės į teisminį nagrinėjimą bei nekaltumo prezumpcijos. Įtariamasis gali pats pasirinkti įvykdyti įstatymo reikalavimus arba reikalauti teismo nagrinėjimo. Mes pritariame, kad siekiant efektyvesnės įtariamojo teisių apsaugos, būtina jas įtvirtinti įstatymo lygiu, t.y. <...> įtraukti į BPK įtariamojo teisę reikalauti teismo nagrinėjimo <...> [141, p.20; 140]. Tačiau tai yra jo teisė, bet ne pareiga. Tokia teisė numatyta tik baigiant procesą baudžiamuoju įsakymu.

Anot BPK komentaro autorių, ikiteisminio tyrimo teisėjas gali netvirtinti prokuroro nutarimo dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo (BPK 212 straipsnio 3-9 punktai) tik tuo atveju, kai nustato, kad prokuroras klaidingai interpretavo ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindus ir sąlygas (pabraukta mūsų) [121, p.579]. O tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas, jei nėra prokuroro klaidingos interpretacijos, privalo patvirtinti prokuroro nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą. Kitaip tariant, prokurorui priskiriama dalis justicijos funkcijos vykdymo. Nenorėdami sutikti su BPK komentaro autoriumi, manome, jog prokuroras negali vykdyti justicijos funkcijos. Tai tik teismo prerogatyva. Surinkęs duomenis, patvirtinančius ar paneigiančius asmens kaltumą, prokuroras turi juos pateikti teismui, kuris ir sprendžia tolesnio tyrimo likimo klausimą. Tuo tarpu ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas diskrecinėje procedūroje pakeičia potencialų teisminį nagrinėjimą [139, p.16-24].

Todėl manome, kad visus sprendimus, kurie vienaip ar kitaip gali įtakoti (pakeisti) įtariamojo teisinę padėtį, turėtų priimti nešališkas teisėjas, suteikdamas abiem šalims (kaltinimui ir gynybai), taip pat ir nukentėjusiajam lygias galimybes pateikti surinktą informaciją ir paneigti oponento teigimus, t.y. surengus teismo posėdį. Kaltintojas turėtų apsiriboti tik informacijos, turinčios reikšmės teisingai išspręsti bylai, rinkimu, tyrimu bei pateikimu nešališkam teisėjui.

Svarbu paminėti ir privalomus ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindus. Šiuo atveju kalbant apie įtariamojo teisės į gynybą realizaciją, aktualu panagrinėti įtariamojo galimybę apskusti prokuroro sprendimą (nutarimą) nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 212 straipsnio 1-2 punktuose nurodytais pagrindais.

Procesinis įstatymas numato įtariamojo teisę apskusti sprendimus nutraukti ikiteisminį tyrimą ar jo nenutraukti (BPK 214 straipsnio 3 dalis). Ar šioje situacijoje realizuojama

įtariamojo teisė į gynybą? Pagal galiojantį procesinį įstatymą, įtariamojo teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo nutraukimą realizuojama tik nutraukiant ikiteisminį tyrimą diskreciniais pagrindais. Kai kalbama apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą privalomais pagrindais, ši įtariamojo teisė egzistuoja tik teoriniame lygmenyje. Nes nutraukiant ikiteisminį tyrimą privalomais pagrindais, įtariamasis gali apskūsti tik nutraukimo procedūrą, bet ne pagrindus.

Procesiniame įstatyme yra nurodytas nedviprasmiškas imperatyvas, draudžiantis tęsti baudžiamąjį persekiojimą, pvz., suėjus baudžiamosios atsakomybės senaties terminui (BPK 3 straipsnio 2 punktą). Šioje situacijoje įtariamojo prieštaravimas dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo lieka tik jo noro išsakymu ir praktiškai nerealizuojamas. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas nesuteikia įtariamajam teisės reikalauti teismo nagrinėjimo. Todėl mes nagrinėjamoje situacijoje išvelgiame teisės į gynybą pažeidimus. Nes nutraukus prieš asmenį pradėtą baudžiamąjį persekiojimą, jam nesuteikiama reali galimybė atstatyti savo reputaciją įrodant nekaltumą⁸⁶. Neginčydami privalomų ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindų svarbos, manome, *kad būtina numatyti išlygą, įpareigojančią prokurorą prieš priimant sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, išsiaiškinti įtariamojo poziciją šiuo klausimu. Toks įtariamojo prieštaravimas turi būti motyvuotas.*

Pagal galiojantį BPK, sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo pabaigimo ir bylos perdavimo teismui priima tik prokuroras.

LR BPK 218 straipsnio 1 dalyje numatyta prokuroro pareigą informuoti proceso dalyvius apie ikiteisminio tyrimo pabaigą ir jų teisę susipažinti su tyrimo duomenimis, jei jis (prokuroras) įsitikinęs, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų.

Tačiau baigiant ikiteisminį tyrimą kaltinamuoju aktu (BPK 23 straipsnis), mes išvelgiame kelta problemų, nulemiančių teisės į gynybą pažeidimus.

Pirma, kaltinamojo akto surašymo momentą pasirenka pats prokuroras ir jis priklauso nuo prokuroro valios. Nors prokurorui primenama apie greitumo principą [121, p.596], tačiau vis dėl to šis klausimas paliekamas jo diskrecijai. Gynybos šalis negali įtakoti prokuroro sprendimo dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo.

Kaltinamojo akto surašymo momentui svarbią įtaką turi duomenų pakankamumas. Tačiau šios sąvokos įstatymų leidėjas neatskleidžia. Kitaip tariant, prokuroras pats nusprendžia, kad konkrečioje ikiteisminio tyrimo medžiagoje surinkti visi įmanomi duomenys, kurie leistų teismui išspręsti kaltumo klausimą. Įtariamasis ar jo gynėjas turi teisę pateikti prašymus dėl

⁸⁶ P.vz., Prancūzijos įstatymas (1993 metų sausio 4 dienos) numato teisę nutraukus bylą nutarimą paviesti žiniasklaidoje, kad, nors ir pavėluotai, būtų palaikyta nekaltumo prezumpcija, kuriai galėjo būti pakenkta.

ikiteisminio tyrimo papildymo. Tačiau ar jų prašymai bus patenkinti? Praktikoje tokie gynybos šalies prašymai retai patenkinami. Pagrindiniu gynybos šalies prašymų atmetimų motyvu laikomas tas argumentas, kad medžiagoje surinkti visi duomenys, t.y., surinktų duomenų pakanka. Žinoma, sudėtinga pateikti išsamų duomenų pakankamumo kriterijų aprašymą bei sąrašą, nes duomenų pakankamumas priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių. Manome, kad sąvoka “duomenų pakankamumas” iš esmės sutampa su procesiniame įstatyme vartojama “pagrindinių duomenų” sąvoka. Nes surašant kaltinamąjį aktą, duomenys negali būti skirstomi į pagrindinius ir papildomus. Mūsų manymu, visi duomenys, pagrindžiantys ar paneigiantys galimą asmens dalyvavimą nusikalstamos veikos daryme, turėtų būti traktuojami kaip pagrindiniai. Ir jei jie pagrindžia pagrindinius kaltinimo argumentus, jų pakanka.

BPK 219 straipsnis vartoja „pagrindinių duomenų“ sąvoką, kurios turinys taip pat lieka neaiškus. Siekiant efektyvios teisės į gynybą realizacijos, labai svarbu žinoti tiek „pagrindinius duomenis“, tiek “duomenų pakankamumo” kriterijus. Be to, praktiniame darbe, rašant kaltinamąjį aktą, retai būna nurodomi apskritai kokie nors įrodymai, nekalbant apie pagrindinius. Nors kartais manoma, kad tokia praktikų pozicija iš esmės neprieštarauja rungimosi ir teisės į gynybą realizavimo principams. Nes rungimosi principas nenumato pareigos besąlygiškai dalintis visa turima informacija: įtariamajam ir jo gynėjui svarbu žinoti kaltinimo (įtarimo) pagrindus bei motyvus ir jų pagrindimą (pagrindiniai duomenys). Tačiau mes manome, kad būtina pateikti „pagrindinius duomenis“. Pagrindiniais duomenimis laikyti *objektyviai esančias faktines aplinkybes, pagrindžiančias tikimybę, jog konkretus asmuo galėjo padaryti tiriamą nusikalstamą veiką*. Kitaip tariant, perskaičius pateiktus pagrindinius duomenis, motyvuojančius kaltinimą, turi susiformuoti pagrįstas manymas, grindžiamas *ypač dideliais įtarimais*, kuris tyrėjo, teisėjo ar kito proceso dalyvio sąmonėje prilygtų labai aiškiam įsitikinimui kaltumu.

Taip pat manome, jog siekiant efektyvesnio teisės į gynybą, rungimosi ir procesinio lygiateisiškumo principų realizavimo, reikėtų į galiojantį procesinį įstatymą įtraukti normą, įpareigojančią gynėjus surašyti gynybos aktą. Gynybos aktas taptų gynybos šalies atsaku į prokuroro surašytą kaltinamąjį aktą. Gynėjo surašytame gynybos akte sistematizuotai būtų išdėstyta gynybos šalies pozicija, tam tikros išvados grindžiamos faktiniais duomenimis, surinktais tiek gynėjo, tiek prokuroro. Žinoma, gynėjo rašomam gynybos aktui turi būti keliami tie patys reikalavimai, kaip ir kaltinamojo akto surašymui. Taip pat prie gynybos akto turėtų būti pridėti gynėjo surinktų duomenų sąrašas, prašymai prijungti juos prie ikiteisminio tyrimo

medžiagos; duomenys, charakterizuojantys jau kaltinamojo asmenybę; o taip pat asmenų sąrašas, kuriuos, gynybos šalies manymu, būtina apklausti nagrinėjant bylą teisme.

Gynėjas gynybos aktą galėtų surašyti po to, kai susipažįsta su prokuroro pateiktu kaltinamuoju aktu. Manome, kad galimas procesinės formos sudėtingumas neturėtų būti vertinamas kaip bandymas trukdyti nustatyti materialią tiesą. Todėl pritariame Š.Monteskje išsakytai minčiai, kad <...>šaliai, veikiančiai neteisėtais būdais, formalizmo būna per daug todėl, kad jis ją varžo ir, atvirkščiai, – sąžiningam žmogui formalizmo būna per mažai. <...>Formalizmo keliami sunkumai ar proceso eigos sulėtinimas – tai kaina, už kurią kiekvienas nusiperka savo laisvę ir garantuoją gerovę.

Gynėjo surašyto gynybos akto kopijos turi būti išsiųstos suinteresuotoms šalims (prokurorui ir nukentėjusiajam), o taip pat teismui.

Bylos parengimo nagrinėti teisme stadijoje gynybos aktas padėtų teismui išsamiai išanalizuoti ruošiamus nagrinėjimui klausimus.

Kita vertus, įpareigojimas surašyti gynybos aktą, sukurtų geresnes prielaidas atsakingesniai gynybos funkcijos vykdymui (ypač gynėjo paskyrimo atveju) ir tam tikrai kaltinamojo kontrolei gynėjui.

Ikiteisminis tyrimas, kaip žinoma, gali būti užbaigiamas baudžiamuoju įsakymu. Ši prokuroro teisė yra numatyta BPK 418 straipsnyje Ši proceso užbaigimo forma įmanoma tik tuo atveju, jei kaltinamasis (įtariamasis) neprieštarauja bei yra padaryta nusikalstama veika, už kurios padarymą gali būti skiriama tik bauda arba ši bausmė yra numatyta kaip alternatyvinė.

Siekiant efektyvesnės kaltinamojo teisių apsaugos, įstatymų leidėjas numato kaltinamojo teisę reikalauti surengti bylos nagrinėjimą (BPK 422 straipsnis) ir galimybę perduoti bylą nagrinėti teisme teisėjo iniciatyva, jei bylos aplinkybės nėra pakankamai aiškios ir kilusias abejones galima pašalinti tik nagrinėjimo teisme metu (BPK 423 straipsnis). T.p. procesinis įstatymas numato 14 dienų terminą, per kurį kaltinamasis, nesutikdamas su teismo baudžiamuoju įsakymu, gali jį apskusti. Kaltinamajam nepasinaudojus šia teise, baudžiamasis įsakymas įsigalioja ir neskundžiamas (BPK 422 straipsnio 1 dalis). Būtent dėl tokio imperatyvaus apskundimo termino ir jo pasekmių įtvirtinimo, mes galime išvelgti teisės į gynybą pažeidimus. Teisės į gynybą galimas pažeidimas, užbaigiant ikiteisminį tyrimą baudžiamuoju įsakymu, suponuojamas praleisto apskundimo termino atstatymo galimybės neturėjimu. Procesinis įstatymas nenumato galimybės atstatyti praleistą terminą, nesvarbu dėl kokių priežasčių terminas buvo praleistas (BPK 422 straipsnio 1 dalis). Todėl, tais atvejais, kai kaltinamasis terminą praleido dėl ligos ar kitos svarbios priežasties, jo teisė į gynybą, kuri

pasireiškia kaip galimybė reikalauti teismo, būtų pažeidžiama. Mes manome, kad būtina numatyti kaltinamojo teisę atstatyti praleistą terminą, jei terminas buvo praleistas dėl svarbios priežasties. Termino atstatymo klausimą spręstų teismas, priėmęs baudžiamąjį įsakymą.

Viską apibūdinus, galima būtų teigti, jog teisės į gynybą efektyvus realizavimas pabaigiant ikiteisminį tyrimą priklauso nuo dviejų aspektų: sprendimo pabaigti ikiteisminį tyrimą priėmimo tvarkos bei procesinės kontrolės mechanizmo.

Siekiant efektyviau realizuoti rungimosi principą ikiteisminio tyrimo stadijoje, būtina suteikti galimybę gynėjui po susipažinimo su kaltinamuoju aktu pateikti gynybos aktą, kuriame būtų išdėstyta pagrindinė gynybos šalies pozicija.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI:

1. Valstybės priedermė garantuoti žmogaus teisių ir teisėtų interesų apsaugą, nulemia *gynybos* poreikį, kuris atsiskleidžia kaip noras gintis pačiam (subjektinė gynyba) bei ginti savo ir kito asmens interesus (bendra socialinė gynyba).

Gynyba nuo baudžiamojo persekiojimo laikytina specifine asmens teisių ir laisvių konstitucinės gynybos rūšimi.

2. Gynyba nuo baudžiamojo persekiojimo yra įtariamojo bei jo gynėjo procesinės veiklos pagrindu atsiradę procesiniai santykiai, nukreipti į visišką ar dalinį įtarimo (kaltinimo) paneigimą, aplinkybių, švelninančių įtariamojo (kaltinamojo) baudžiamąją atsakomybę ir garantuojančių visų jo teisių bei įstatymo suteiktų interesų, įgyvendinimą.

Baudžiamajame procese ta pati gynybos teisė, priklausomai nuo subjekto procesinės padėties, įvardijama „teise į gynybą“, kai kalbama apie įtariamojo (kaltinamojo ar asistuojamojo liudytojo) teisę gintis nuo pareikšto ar potencialiai gresiančio įtarimo (kaltinimo) arba „interesų atstovavimu“, kai kalbama apie nukentėjusiojo teisę ginti savo teisėtus interesus. Nukentėjusiojo teisė ginti asmeninius teisėtus interesus savo procesiniu turiniu yra platesnė kategorija nei įtariamojo (kaltinamojo, asistuojamojo liudytojo) teisė į gynybą.

Kaip specifinei procesinei veiklai, gynybai būdingi du struktūriniais elementai:

1. *turinio (gynyba materialiaja prasme)*, kuris apima procesinių priemonių visumą, skirtą įtariamojo teisių ir teisėtų interesų apsaugai, įrodinėjant jo nekaltumą ar bent sušvelninant teisinę atsakomybę.

2. *formos (gynyba formaliąja prasme)*, nulemianti įtariamojo (kaltinamojo) teisę pasinaudoti kvalifikuoto teisininko pagalba (įtariamajam pasirašius teisinės pagalbos sutartį su gynėju / pasinaudojus valstybės teikiama nemokama teisine pagalba) arba teisę gintis pačiam.

3. Įtariamojo teisė į gynybą yra gynybos nuo baudžiamojo persekiojimo realizavimo forma. Atsižvelgus į teisės į gynybą realizavimo galimybes, išskiriama ikiteisminio etapo teisė į gynybą ir teismo nagrinėjimo.

Kaip teisinės apsaugos rūšis, teisė į gynybą užtikrinama taip: 1) proceso išsamumu ir objektyvumu, valstybės įgaliojimų delegavimu teisėsaugos institucijoms ir teismams, jų veiklos reguliavimu, teisių ir interesų realizavimo galimybėmis, retrospektyviu ir perspektyviu kryptingumu; 2) proceso bei įtariamojo teisinės procesinės padėties specifika.

4. Teisės į gynybą procesinio turinio konkretizavimas lemia įtariamojo procesinių subjektinių teisių ir pareigų pažinimą. Įtariamojo subjektinė teisė gintis sudaro:

4.1 teisės, leidžiančios įtariamajam elgtis savo nuožiūrą procesinio įstatymo rėmuose;

4.2 teisės, leidžiančios įtariamajam reikalauti savo procesinių teisių užtikrinimo;

4.3 teisės, leidžiančios kreiptis į kompetentingą pareigūną dėl savo procesinių teisių apsaugos.

Prie teisių, leidžiančių įtariamajam elgtis savo nuožiūra procesinio įstatymo rėmuose, priskiriamos:

4.1.1 teisė į kvalifikuotą teisinę pagalbą, suteikianti galimybę naudotis kvalifikuoto teisininko, advokato-gynėjo paslaugomis. Baudžiamajame procese skiriamos dvi šios teisės realizavimo formos: a) galimybė naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis ir b) galimybė naudotis nemokama gynėjo pagalba. Teisė naudotis kvalifikuotą teisinę pagalbą apima: teisę turėti pakankamai laiko pasiruošti gynybai ir teisę į pasimatymų konfidencialumą ir neribotą pasimatymų skaičių;

4.1.2 teisė dalyvauti įrodinėjimo procese ir teisė pateikti prašymus, kai dalyvavimo įrodinėjimo procese atmaina.;

4.1.3 konfrontacijos teisė;

4.1.4 teisė susipažinti su tyrimo duomenimis.

Prie teisių, leidžiančių įtariamajam reikalauti savo procesinių teisių užtikrinimo, priskiriamos:

4.2.1 teisė būti išklausytam. Lietuvos baudžiamajame procese ši teisė suprantama kaip teisė duoti parodymus dėl pareikšto įtarimo arba teisė atsisakyti duoti parodymus (teisė tylėti);

4.2.2 teisė būti informuotam, kuria suprantama kaip teisės žinoti kuo įtariamas, teisės žinoti suėmimo (sulaikymo) pagrindus ir motyvus, teisės susisiekti su išoriniu pasauliu derinys;

4.2.3 teisė į tikslią lingvistinę pagalbą;

4.2.4 teisė į konsulinės įstaigos pagalbą.

Prie teisių, leidžiančių kreiptis į kompetentingą pareigūną dėl savo procesinių teisių apsaugos, priskiriamos:

4.3.1 teisė pateikti nušalinimus;

4.3.2 teisė apskusti tyrėjų veiksmus.

5. Teisės į gynybą pradžią (atsiradimo momentą) lemia faktinis ir procesinis momentai, kurie priklauso nuo asmens teisinės procesinės padėties, turimų procesinių teisių ir galimybių jas realizuoti.

Pagal dabar galiojantį BPK, teisės į gynybą įgyvendinimas įmanomas tik esant konkrečiam asmeniui, turinčiam įtariamojo statusą. Visais kitais atvejais asmuo, prieš kurį nukreipti ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokurorų veiksmai, siekiant įrodyti asmens kaltumą padarius nusikalstamą veiką, neturi realios galimybės gintis.

5.1. Siekiant deramai įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus ir paskirtį, garantuoti asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugą bei užtikrinti efektyvią teisės į gynybą realizaciją nuo pat proceso pradžios, siūlytina:

- pakeisti BPK 166 straipsnio 1 dalį ir ją išdėstyti taip:

„Ikiteisminis tyrimas pradedamas:

1. Patikrinus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką.
2. Jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pats nustato nusikalstamos veikos požymius ir surašo tarnybinį pranešimą“.

-pakeisti BPK 166 straipsnio 3 dalį ir ją išdėstyti taip:

„Ikiteisminis tyrimas pradedamas prokuroro, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo ar jo įgalioto asmens nutarimu. Kiekvienas ikiteisminio tyrimo pradžios atvejis registruojamas nustatyta tvarka. Nutarimas pradėti ikiteisminį tyrimą skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Nutarimo pradėti ikiteisminį tyrimą kopija išsiunčiama asmeniui, padavusiam pareiškimą“.

-papildyti BPK 21¹ straipsniu ir jį išdėstyti taip:

„Asistuojamas liudytojas

1. Asistuojamas liudytojas yra ikiteisminio tyrimo dalyvis, kurio atžvilgiu valstybės įgalioti pareigūnai pradeda rinkti informaciją (duomenis), bet pareikšti jam įtarimą ar jį sulaukyti dar nėra pakankamo pagrindo, tačiau šį asmenį būtina apklausti.
2. Asmuo asistuojamu liudytoju pripažįstamas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu.
3. Asistuojamas liudytojas turi teisę: turėti gynėją, duoti parodymus, pateikti tyrimui reikšmingus daiktus ar dokumentus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus“.

-patikslinti BPK 50 straipsnio 1 dalį ir ją išdėstyti taip:

„Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam bei asistuojamam liudytojui jo teisę turėti gynėją. Gynėjas į baudžiamąjį procesą įstoja įtariamajam, kaltinamajam ar asistuojamajam liudytojui ir jo atstovui pakvietus, nuo teisės į gynybą atsiradimo momento“.

5.2. Konkretizuojant asmens tapimo įtariamuju pagrindus ir jo teisinę padėtį, siūloma:

- BPK 21 straipsnio 2 dalį išdėstyti taip:

„Įtariamuju laikomas asmuo, kuriam ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašė nutarimą pripažinti įtariamuju. Nutarimo pripažinti įtariamuju surašymo pagrindais laikomi: asmens sulaikymas, įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmens apklausa apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas“.

-BPK 21 straipsnio 4 dalį papildyti sakiniu:

„įtariamajam turi būti įteiktas dokumentas su teises ir pareigas apibūdinančiais tekstais, kurie užtikrintų galimybę savarankiškai ir efektyviai ginti savo teises ir teisėtus interesus“.

6. Teisės į gynybą pabaiga siejama su dviem pagrindais: 1) gynybos ir teisės į gynybą pabaiga sutampa su baudžiamojo persekiojimo užbaigimu, kai asmens kaltumo klausimas išspręstas; 2) gynybiniai veiksmai tęsiasi ir po proceso baigties, pvz., atnaujinus tyrimą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių.

7. Baudžiamajame procese teisė į gynybą įgyvendinama dviem formomis: a) įtariamasis ginasi pats (tiesioginė gynyba) ar b) šią teisę realizuoja per gynėjo dalyvavimą. Tačiau visais atvejais teisės į gynybą realizavimas arba jos įgyvendinimo formos pasirinkimas priklauso tik nuo įtariamojo valios.

8. Įgyvendinant įtariamojo teisę į gynybą, būtina ne tik įstatyminiu lygiu įtvirtinti jo teises ir pareigas, tačiau garantuoti realias praktinio taikymo galimybes. Todėl siūlome:

-pakeisti BPK 47 straipsnio 1 dalį ir ją išdėstyti taip:

“Gynėjai yra advokatai. Kai tyrimas atliekamas dėl nusikalstamų veikų, padarytų grupės asmenų, vienas gynėjas gali ginti tik vieną įtariamąjį ar kaltinamąjį.“

- BPK 48 straipsnio 1 dalies 4 punktą baigti žodžiais:

„ir prašyti, kad tyrimo veiksmas būtų pristabdytas iki jis pakonsultuos ginamąjį“;

-BPK 48 straipsnio 1 dalies 7 punktą baigti žodžiais:

„o kada kardomąją priemonę prokurorui prašant skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas, įtariamasis ir jo gynėjas susipažįsta su procesiniais dokumentais, pagrindžiančiais kardomųjų priemonių skyrimo būtinumą“.

9. Siekiant įgyvendinti procesinio lygiateisiškumo, sąžiningumo principus bei praplėsti gynybos šalies galimybes renkant duomenis (įrodymus), siūlome:

- BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punktą papildyti sakiniu:

„Iškilus kliūtims gaunant iš fizinių ar juridinių asmenų daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ar įtariamojo (kaltinamojo) atsakomybei įtakoti, įtariamasis (kaltinamasis) ar jo gynėjas turi teisę kreiptis į teismą su prašymu įpareigoti fizinius ar juridinius asmenis išduoti gynybai būtinus dokumentus ar daiktus“.

- BPK papildyti nuostata, įpareigojančią gynėją surašyti gynybos aktą, kuris taptų procesiniu atsaku į prokuroro surašytą kaltinamąjį aktą. Tai būtų proceso dokumentas, kuriame nuosekliai atspindima gynybos pozicija, duomenys, charakterizuojantys ginamojo asmenybę, o taip pat asmenų, kuriuos, gynybos šalies manymu būtina apklausti nagrinėjant bylą teisme, sąrašas;

- procesiniame įstatyme turėtų būti aiškiai apibrėžti specialisto ir eksperto statusai bei veiklos sferos. Specialistas procese turėtų būti įpareigojamas: a) padėti tyrėjui surasti ir tinkamai išimti pėdsakus, daiktus, dokumentus ir pan., turinčius reikšmės tyrimui; b) padėti tyrėjui taikyti technines priemones atliekant objektų apžiūrą; c) padėti tyrėjui suformuluoti klausimus ekspertui; d) teikti konsultacijas tyrėjui ir proceso dalyviams savo kompetencijos rėmuose. Tuo tarpu ekspertas privalo atlikti objektų tyrimą, remiantis mokslo žiniomis ir pateikti išvadą. Eksperto ir specialisto išvados neturėtų būti vertinamos kaip lygiavertės: specialisto išvada – tai specialisto nuomonės išreiškimas, pagrįstas jo įgūdžiais bei specialiomis žiniomis. Eksperto išvada, grindžiama mokslo dėsningumais ir mokslu pagrįsto išsamaus tyrimo rezultatas.

-BPK 180 straipsnį papildyti 3 ir 4 dalimis:

„Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, pripažinęs būtinumą kreiptis į specialistą jo kompetencijos klausimais, privalo raštu pranešti apie tai įtariamajam, jo gynėjui bei kitiems specialisto išvados rezultatais suinteresuotiems asmenims ir nurodyti terminą, per kurį minėto proceso dalyviai gali pateikti klausimus ar kitą specialistui reikalingą medžiagą.

Gavęs specialisto išvadą, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas raštu informuoja šio straipsnio 3 dalyje nurodytus asmenis ir praneša, kur ir kada galima susipažinti su specialisto išvada. Dėl to surašomas protokolas.“

-Ikiteisminio tyrimo subjektams BPK turi būti labiau konkretizuota nešališko tyrimo pareiga;

-BPK 140 straipsnio 2 dalį papildyti tokio turinio pirmu sakiniu:

„Laikinai sulaikytajam ne vėliau kaip per 12 val. suteikti galimybę pasinaudoti gynėjo paslaugomis.“

- pakeisti BPK 214 straipsnio 2 dalį ir ją išdėstyti taip:

“Šio Kodekso 212 straipsnio 3-9 punktuose numatytais atvejais ikiteisminis tyrimas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, kuri patvirtina prokuroro teikimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo. Šiam tikslui rengiamas teismo posėdis, kuriame įtariamojo, gynėjo ir prokuroro dalyvavimas yra būtinas. Dėl kitų proceso dalyvių dalyvavimo konkrečiu atveju sprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas”.

-BPK 45 straipsnį papildyti ne piktnaudžiavimo procesinėmis garantijomis principine nuostata, išdėstant šio straipsnio 2 dalį taip:

„Baudžiamajame procese draudžiami sąmoningi (tyčiniai) proceso dalyvių – veiksmai, kurie vykdomi viršijant, nesilaikant teisės normų, piktnaudžiaujant ar kitaip pažeidžiant įstatymo jiems suteiktas procesines garantijas (subjektines teises), siekiant pakenkti kitų proceso dalyvių ar valstybės teisėtiems interesams, taip pat tada, kai atsiranda tokios žalos tikimybė“.

LITERATŪRA

NORMINIAI AKTAI

Tarptautinės sutartys

1. Europos regioninių arba mažumų kalbų Chartija (Europos Taryba. Europos tarptautinių sutarčių serija Nr. 148. Strasbūras, 1992) // http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/Charter/2_The_Text_of_The_Charter/Lithuanian.asp. Prisijungimo laikas: 2006-08-01.
2. Vienos Konvencija dėl konsulinių santykių // Valstybės žinios, 1999, Nr. 83-2456.
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016; 2001, Nr. 17.
4. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.
5. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/98/EB „Dėl viešojo sektoriaus informacijos pakartotinio naudojimo“ // <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2?Condition1=43194&Condition2>. Prisijungimo laikas: 2006-08-01.

Valstybių nacionaliniai teisės aktai

Lietuvos Respublika

6. Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais sudarytais iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, liečiančių Didž. Lietuvos ir Klaipėdos krašto baudžiamojo proceso teisę / red. M.Kavolis - Kaunas: Literatūros knygyno leidykla, 1933.
7. Kazimiero Teisynas (1468 m.) / red. J.Jurginis - Vilnius: Mintis, 1967.
8. Pirmasis Lietuvos Statutas. – Chicago: Algimanto Mockaus knygų leidimo fondas, 1971.

9. 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos TSRS Aukščiausiosios Tarybos patvirtinti Lietuvos TSRS advokatūros nuostatai // Lietuvos TSRS Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1961, Nr. 33-490.
10. Lietuvos teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymo // Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 8-252.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014; 1996, Nr. 64-1501, Nr. 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, Nr. 32-1315, Nr. 32-1516; 2004, Nr. 111-4123, Nr. 111-4124; 2006, Nr. 48-1701.
12. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851, Nr. 83-1555, Nr. 89-1709, Nr. 96-1880; 1995, Nr. 17-386, Nr. 29-647; 1996, Nr. 60-1411, Nr. 67-1600, Nr. 92-2149, Nr. 100-2265; 1997, Nr. 22-544, Nr. 63-1470; 1998, Nr. 38-1001, Nr. 95-2636; 1999, Nr. 13-311, Nr. 19-507, Nr. 21-580, Nr. 43-1361, Nr. 48-1526, Nr. 101-2902; 2000, Nr. 15-382, Nr. 92-2847, Nr. 103-3260; 2001, Nr. 64-2328.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // Valstybės žinios, 1993, Nr. 6-120, Nr. 68-1277, Nr. 108-4812; 1996, Nr. 73-1749; 1998, Nr. 55-1519; 2001, Nr. 21-691, Nr. 39-1335, Nr. 64-2328; 2003, Nr. 108-4815.
14. Lietuvos Respublikos Seimo statutas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 5-97, Nr. 47-1470, Nr. 97-2778; 2000, Nr. 86-2617; 2001, Nr. 50-1748, Nr. 80-2781, Nr. 108-3906; 2002, Nr. 91-3887, Nr. 96-4174; 2003, Nr. 6-236, Nr. 30-1227, Nr. 54-2373, Nr. 108-4817; 2004, Nr. 113-4201, Nr. 165-6025, Nr. 176-6519; 2005, Nr. 24-759, Nr. 83-3042, Nr. 148-5392, Nr. 153-5645; 2006, Nr. 107-4050, Nr. 124-4670.
15. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 10-236, Nr. 47-1344, Nr. 116-5250.
16. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827; 2001, Nr. 71-2521, 2003, Nr. 38-1722, Nr. 123-5584; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890.
17. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 75-2272, Nr. 102-3215, Nr. 113-3619.
18. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 85-2566; 2001, Nr. 62-2219; 2002, Nr. 31-1125; 2003, Nr. 38-1675; Nr. 39-1765; 2004, Nr. 171-6320.

19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
20. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51, 103,104,106, 118, 361 ir 431 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341; 2003, Nr. 38-1734; 2004, Nr. 72-2493, Nr. 115-4276.
21. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 65-2633, Nr. 123-5515; 2003, Nr. 47-2063, Nr. 54-2369.
22. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės žinios, 2002, Nr. 71.
23. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969, Nr. 37-1341.
24. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 15-597.
25. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 70-3170, Nr. 112-4996; 2004, Nr. 28-876, Nr. 163-5945.
26. Lietuvos advokatų etikos kodeksas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 50-1632.
27. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 50-1632; 2005, Nr. 88-3296; 2006, Nr. 72-2695; 2007, Nr. 4-156.
28. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 57-1982; 2007, Nr. 4-154.
29. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-1281 (2) // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=275904&p_query=&p_tr2= Prisijungimo laikas: 2006-08-01.
30. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140, 167 ir 409 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XP-1593 // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=281380. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.
31. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas “Dėl teisinės reformos sistemos metmenų ir jų įgyvendinimo” // Valstybės žinios, 1993, Nr. 70-1311; 1998, Nr. 70-1311.
32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 851 „Dėl Teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 1998, Nr.63-1816; 2000, Nr. 96-3038; 2002, Nr. 70-2886; 2004, Nr. 100-3722.

33. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 469 „Dėl advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“// Valstybės žinios, 2005, Nr. 54-1857.
34. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas 1R-114 „Dėl advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, konkurso nuostatų patvirtinimo, advokatų, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, atrinkimo ir sutarčių su jais sudarymo“// Valstybės žinios, 2005, Nr. 51-1720.
35. Lietuvos Respublikos Europos teisės departamento Seimui pateikta išvada dėl Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymo projekto P1211-2. // <https://lrs.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.
36. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 39 V „Dėl piliečių ir kitų asmenų aptarnavimo Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 94-3455.
37. Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus įsakymu Nr.19 patvirtintos „Dokumentų rengimo ir patvirtinimo taisyklės“ // http://skelbimas.lt/istatymai/dokumentu_rengimo_ir_iforminimo_taisykles.htm. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

Kitų valstybių įstatymai

38. ALI Model Penal Code. 1962 // www.ali.org/ali/stu_mod_pen.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
39. The Penal Code of Japan. (Law No. 45. April 24, 1907) EHS LAW Bulletin Series. EHS Vol. II. PA PC. 2001 // www.isc.meiji.ac.jp/~sunwel_h/Arc-Laws/Penal%20Code%20Japan.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
40. Prancūzijos baudžiamasis kodeksas (vertimas į anglų kalbą) // http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textA.htm#Sub-section%202.%20-%20Of%20penalties%20for%20misdemeanours. Prisijungimo laikas: 2006-07-20.
41. Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksas //

http://www.era.int/domains/corpus-juris/public_pdf/polish_ccp.pdf. Prisijungimo laikas: 2006-07-20.

42. Уголовно-процессуальный закон Латвии / под редакцией проф. М.Шешукова. - Рига, 2005.

43. JAV VI Teisių bilio pataisa //

http://score.rims.k12.ca.us/score_lessons/bill.of.rights/media/siv.htm. Prisijungimo laikas: 2006-08-20.

TEISMU PRAKTIKA

Europos žmogaus teisių teismo sprendimai

44. Wemhoff v. Germany. Judgment of 21 June 1968. Series A, Nr.7, para. 19 // <https://webcodev.oddl.fsu.edu/human-rights/ch5/ch5bib.html>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
45. Судебное решение по делу Ноймастер от 27 июня 1968 г. (Neumeister c. Autriche Series) A, Nr. 8 // www.mjeli.government.bg/publications/Reshenia/AFFAIRE%20POPOV%20c.BULGARIE_BG.DOC. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
46. Espers prieš Belgiją. Report 1981-12-14, paras. 55-58. D.R.27 // www.ilexjournal.co.uk/legal_briefings/article.asp?theid=1073&themode=1. Prisijungimo laikas: 2007-05-11.
47. Adolf v Austria // <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/1982/2.html>. Prisijungimo laikas: 2006-04-05.
48. Teismo sprendimas byloje Otciurk (Oztrk v. Tyskland) . Judgment of 21 February 1984. Series A, Nr. 73 // www.lovddata.no/avg/emdn/emdn-1979-008544-tyskl.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
49. Teismo sprendimas byloje Barbera, Messeger ir Chabardo. 1988 m. gruodžio 6 d. Series A. Nr. 146 // www.etib.lt/site_files/Policija%20ir%20zmogaus%20teises/4teismas.doc. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
50. Sprendimas Kamazinski byloje 1989 m. gruodžio 19. Series A. Nr. 167 // www.buttersquash.net/archives/doe-v-ashcroft-ruling.pdf Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
51. Teismo sprendimas Delta byloje. 1990 gruodžio 19. Series A. Nr. 191-A // www.jura.uni-duesseldorf.de/RAVE/ends/endsv/v112/v11213/v112136.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
52. Orkem prieš Komisiją (Orkem v. Commssion). Byla C-374/87, 1989. ECR3283, paragrafai 34 ir 35 // www.ecre.org/eu.developments/charter/EUCharterprotectional,HR.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.

53. Little v. Jamaika. Nr. 283/1988, HRC views of 1st November 1991, paras. 8.3 And 8.4 // www.nswccl.org.au/docs/doc/CCBF%20Final%20Report.doc. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
54. Teismo sprendimas byloje C. 1991 lapkričio 28 d. Series A. Nr. 220, P. 16, para. 48 // www.mruni.lt/padaliniai/leidyba/jurisprudencija/juris66_tirazui.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
55. Bonci prieš Šveicariją Doc. /CN.4/Sub.2/1992/24/Add.1. 15 May. 1992. P. 26-27 // www.web.amnesty.org/library/index/engior400051994?open&of=eng-385.
Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
56. R.v. Crawford, 1 S.C.R.858. 1995 // https://66.102.9.104/search?q=cache:0KuvNFPPHZIJ:www.hrcr.org/safrica/arrested_rig_h. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
57. John Murray v. United Kingdom. Judgment of 25 January 1996, case Nr. 18731/91, paras. 63 and 66 // <https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=12701>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
58. Byla Goodwin prieš Jungtinę Karalystę (arržt Goodwin c. Royaume-Uni). Du 27 mars 1996, Recueil 1996-II // www.vpb.admin.Ch/deutch/doc/63/63.110.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
59. Halford v United Kingdom. 1997 // www.bailii.org/eu/cases/ECHR/1997/32.html.
Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
60. Kopp v Switzerland. Judgment of 25 March, 1998 // www.cyber-rights.org/reports/pettiti.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
61. D. H., Arržt Fressoz ET Roire c. France. Du 21 janvier 1999, Recueil des arržts et decisions 1999-I // www.exjure.com/lt/index.php?option=com_content&task=view&id=51&Itemid=30.
Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
62. Amann v Switzerland // www.echr.coe.int/eng/Press/2000/Feb/Amann%20jud%20epress.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
63. Solakov v Jugoslavijos Respubliką. 2001. Pareiškimo Nr. 47023/99 // www.njb.ne/NJB2006/njblog_art202704.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.

64. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Graužinis prieš Lietuvą // Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai. Europos Tarybos informacijos biuras. - Vilnius, 2001.
65. Magee v. United Kingdom. Judgment of 6 June 2000, case Nr. 28135/95 // <https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=12701>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
66. Daktaras prieš Lietuvą // Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai. Europos Tarybos informacijos biuras. - Vilnius, 2001.
67. Birutis and others v. Lithuania. Judgment of 28 March 2002. (47698/99, ECHR 350) // <http://66.102.9.104/search?q=cache:YAKYZXvL7fcJ:www.worldlii.org/eu/cases/ECH>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
68. Borisenko v. Hungary. Judgment of 14 October 2002. (852/1999, HRC), par. 7.5 // www.uni-potsdam.de/u/mrz/mrm/mrm21-1.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
69. byla Kelly v. Jamaica // <http://www.eu-china-humanrights.org/seminars/ds0406.php>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
70. Europos žmogaus teisių teismas sprendimas byloje Teixeira de Castro prieš Portugaliją // <http://litlex.ltu.lt/Litlex/LL.DLL?Tekstas=1?Id=72882&Zd=teis%EBjas&BF=4&Tik>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
71. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai Tomas I, Lettelier bylose // <http://www.etib.lt/site-files/bylos/W%20v.%20Sveicarija.doc>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
72. Sprendimo byloje *Croissant* prieš Vokietiją santrauka. Pareiškimo Nr.13611/88 // Teismų praktika, 2005, Nr. 23.
73. Sprendimo byloje *Lagerblom* prieš Švediją santrauka. Pareiškimo Nr. 26891/95 // Teismų praktika, 2005, Nr. 23.
74. Butkevičius v Lietuvą // <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2002/331.html>. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
75. C.R.R. Scheper v Nyderlandų Karalystė. Pareiškimo Nr. 39209/02 // www.minbuza.nl/nl/actueel/brievenparlement,2006/03/kamerbrief_inzake_rapportage_uitspraken_2005_van_het_e. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.

76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antros dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // 1994 m. lapkričio 18 d. Konstitucinio Teismo aktai. Kn. 1 (1993-1995). – Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // <http://64.233.183.104/search?q=cache:uIwdQ8M1jOYJ:www.lrkt.lt/dokumentai/2000>.
Prisijungimo laikas: 2006-05-24.
78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // <http://litlex.mruni.lt/Litlex/LL.DLL?Tekstas=1?Id=45220&Zd=teis%EB%2B%E1%2Bg>.
Prisijungimo laikas: 2006-05-24.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Byla Nr. 36/2000) // Valstybės žinios, 2002, Nr. 104-4675.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 liepos 2 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 str. 2 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios, 2002, Nr. 69-2832.
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. Redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d.

redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Byla Nr. 34/2000-28/01// Valstybės žinios, 2002, Nr. 93-4000.

82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 d. (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 str. 3 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr.83 patvirtintų vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, vidaus saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, specialiųjų tyrimų tarnybos, vidaus saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, ir jiems pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo straipsnio 4 daliai” // Valstybės žinios, 2003, Nr.68-3094.
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai (Byla Nr. 8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04) // Valstybės žinios, 2005, Nr. 1-7.
84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija), 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso

410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // 2006 m. sausio 16 d. //

http://64.233.183.104/search?q=cache:z5F9Cfh4b00J:www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2006/L_20060116.htm+ikiteisminis+tyrimas&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=4 Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 4 straipsnio 1, 4, 9 ir 11 dalių, 8 straipsnio 1 dalies, 15 straipsnio 2 punkto ir 20 straipsnio 1, 2, 3 bei 4 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //

<http://www.lrkt.lt/dokumentai/1998/n811027a.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl teisės aktų, kuriais buvo sprendžiami iki Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje veikusių valstybinių profesinių sąjungų valdyto turto klausimai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (byla Nr. 40/01) //

<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/n030930.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

87. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 05 12 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo 19 straipsnio 8 d. ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998-05-10 nutarimu Nr. 436 “Dėl ginklų ir šaudmenų apyvartą reglamentuojančių taisyklių patvirtinimo” patvirtintu Medžioklinių ginklų apyvartos taisyklių 14.9 ir 57.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” //

<http://www.lrk.lt/dokumentai/2001/h010412.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato praktika

88. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K-280 // Teismų praktika, 1999, Nr. 12.

89. Kasacinė baudžiamoji byla 2K-643 //Teismų praktika, 2000, Nr. 13.

90. Kasacinė baudžiamoji byla B3-272 // Teismų praktika, 2003, Nr.19.

91. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K- 325/ 2003 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.

92. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K-274/2003. S – 2.2.1 2.2 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.

93. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K-482/2003. S-2.1.2.1.19;2.2.5 // Teismų praktika, 2003, Nr. 20.

94. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K- 682/2004. S-2.1.2.1.19,2.2.5 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
95. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K- 562 / 2004 . S-2.2.1. S-2.2.4. S-2.2.5 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
96. Kasacinė baudžiamoji byla 2K-254/2004. S-2.2.1; 2.2 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
97. Kasacinė baudžiamoji byla B3-323 // Teismų praktika, 2004, Nr. 21.
98. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2 K- 605/ 2005 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
99. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K-390/2005. S- 1.2.27; 2.1.2.11; 2.1.2.12 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
100. Kasacinė baudžiamoji byla Nr. 2K-7-236/2005. S- 2.1.2.11, 2.1.4.4.2.3 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
101. Kasacinė baudžiamoji byla 2K-588/2005. S-2.1.2.2 // <http://www.lat.litlex.lt>. Prisijungimo laikas: 2006-05-10.
102. Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus konsultacijos. B3-282. 2003 birželio 24 d. // Teismų praktika, 2003, Nr. 19.
103. Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus konsultacijos. B3-106. 2004 spalio 28 d. // Teismų praktika, 2004, Nr. 22.
104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“ // Teismų praktika, 2004, Nr. 22.
105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant baudžiamąjį proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą“ // Teismų praktika, 2004, Nr. 22.
106. Civilinė byla 3K-3-34/2001. Bylų kategorija 39.6.2.3 // <http://litlex.ltu.lt/LL.DLL?Tekstas=1?Id=49773&Zd=%E1tariamasis&BF=4&>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.

107. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Sorrells. 287 US 435. 1932 // www.supreme.justia.com/us/287/435/case.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
108. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Aguilar c. Texas. 378 US 108. 1964 // www.supreme.justia.com/us/378/108/case.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
109. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Miranda c. Arizona. 384 US 436, 479. 1966 // www.law.cornell.edu/supct/cases/384us436.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
110. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje US c. Wade. 388 US 218. 1967 // www.supreme.justia.com/us/388/218/case.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
111. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Spinelli c. United States, 393 US 410. 1969 // www.supreme.justia.com/us/287/435/case. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
112. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Rhode Island c. Innis. 446 US 291. 1980 // www.supreme.justia.com/us/446/291/case.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
113. JAV v. Lea, 618 F. 2d 426, 432 n. 7 (7 Cir), cert denied, 449 US 832. 1980 // www.usdoj.gov/atr.cases/f0500/0502.htm. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
114. Australijos Teismo sprendimas byloje Gibbs CJ Sorby v the Commonwealth 152 CLR at 288. 1983 // http://www.nt.gov.au/justice/docs/lawmake/selfincrimination_report.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
115. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Duckworth Eagan, 55 L.W.4292. 1989 // www.institut.police.ch/d2wfiles/document/1403/4003/0/Dossier%2003.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
116. JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje Stricland c. Washington 104 S Ct 2052. 466 US 668 // www.paed.uscourts.gov/dokuments/02D0039p.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
117. Kanados Aukščiausiasis Teismas. 1990, byla Hébert, 2 RCS 151 // www.csc.lexum.umontreal.ca/fr/1990/1990rcs2-151/1990rcs2-151.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.

AKTAI

118. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. balandžio 30 d. įsakymas Nr. I-68 „Dėl Lietuvos prokurorų etikos kodekso ir prokurorų etikos komisijos veiklos nuostatų patvirtinimo“ // <http://litlex.ltu.lt/Litlex/LL.DLL?Tekstas=1?Id=73481&Zd=teis%EB%2B%E1%2Bg>.
Prisijungimo laikas: 2006-08-21.
119. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. patvirtintu įsakymu Nr. I-58 Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu // Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1807.
120. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 balandžio 18 d. įsakymas Nr. I-58 „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1807.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

121. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
122. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis. – Vilnius: Teisės institutas, 2000.
123. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas, 2000 .
124. Namų advokatas. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.
125. Mockevičius R. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas. II leidimas. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.
126. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normų taikymas teismų praktikoje (1991-2000): konsultacijos, nutarimai, nutartys. - Vilnius, 2000.
127. Prie apskritojo stalo. Teisinės reformos ženklai: prokurorai, vykdydami baudžiamąjį persekiojimą, tampa monopolistais. Pokalbj užrašė J.Mikalasuskas // Justitia, 1996, Nr. 1.
128. Advokatų savivalda. Drausmės pažeidimų praktika // Lietuvos advokatūra. Lietuvos advokatų tarybos žurnalas. 2004, Nr. 2 (12).
129. Advokatų savivalda. Drausmės pažeidimų praktika // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr. 3-4 (13-14).
130. ES parama advokatų kvalifikacijos tobulinimui – miglota....Europos Parlamento narys A.Sakalas susitiko su Lietuvos advokatais // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr. 3-4 (13-14).
131. Lietuvos Advokatų tarybos ataskaita // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr.1(11).
132. Mokslinis tyrimas Baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo būdai / darbo grupės vadovas R.Jurka. - Vilnius: Teisės institutas, 2004.
133. Abramavičius A. Teorinės ir praktinės asmens konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos konstitucinėje sistemoje problemos // Konstitucinė jurisprudencija, 2006, Nr. 1.
134. Ancelis P. Baudžiamasis persekiojimas sąvokomis ir vadybiniu aspektu // Jurisprudencija, 2005, Nr. 70(62).

135. Ancelis P., Grigolovičienė D. Baudžiamojo persekiojimo raida atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę prieš patvirtinant teisinės reformos Metmenų naują redakciją // Jurisprudencija, 2004, Nr. 61 (53).
136. Ancelis P. Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). –Vilnius, 1996.
137. Ancelis P. Kaltinimo pareiškimas ir gynėjo teisės // Socialistinė teisė, 1989, Nr. 4.
138. Apanavičius M., Dvareckas S. Teismai ir teisingumas Lietuvos TSR. – Vilnius: Mintis, 1984.
139. Ažubalytė R. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės santykis // Jurisprudencija, 2006, Nr. 79.
140. Ažubalytė R. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S).- Vilnius, 2002.
141. Ažubalytė R. Legalumo ir tikslingumo principai vykdant baudžiamąjį persekiojimą: ištakos, raida, tendencijos // Jurisprudencija, 2001, Nr. 21 (13).
142. Balnienė E. Lietuvos advokatūros teisinės padėties raida // Teisė, 2005, Nr. 56.
143. Barry B. Teisingumo teorijos. Socialinio teisingumo traktatas. T. 1. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
144. Berger V. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai, 1997.
145. Bieliackinas S. Apie kaltinamojo prisipažinimą ir gynimą teisme // Teisė, 1930 m. liepa-gruodis (Vytauto Didžiojo metai), Nr. 18.
146. Bieliackinas S. Baudžiamųjų bylų gynimas. Kaunas, 1930.
147. Bileišienė I. Nuteistas nekaltas // Policija: Lietuvos policijos žurnalas, 2005 rugsėjis, Nr. 17 (33-371).
148. Burda R. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas: dabartis ir perspektyva // Jurisprudencija, 2003, Nr. 49 (41).
149. Burda R. Teisiniai ir kriminalistiniai asmens sulaikymo aspektai // Jurisprudencija, 2001, Nr. 23(15).
150. Drakšas R. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problematika // Teisė, 2004, Nr. 53.

151. Drakšas R. Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma // Teisė, 2004, Nr. 50.
152. Dziegoraitis A. Teisė į gynybą ir advokatūra // Baudžiamoji politika Lietuvoje: realybė ir perspektyvos. – Vilnius: Lietuvos kalinių globos draugija, 2002
153. El. St. Advokatų dalyvavimas rengiamajame tardyme. // Teisė, 1937, Nr. 38.
154. Falkauskas V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos // Justitia, 2004/2, Nr. 50.
155. Goda G. Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji analizė): daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S).- Vilnius, 1995.
156. Gušauskienė M. Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime // Jurisprudencija, 2005, 67(59).
157. Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija, 2004, Nr. 57(49).
158. Jankauskas K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S).- Vilnius, 2005.
159. Jočienė D. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos // Teisė, 2000, Nr. 45.
160. Jokubauskas R., Kukaitis M. Lietuvos advokatūra: apmąstymų ir pasirinkimo metas... // Justitia, 1998, Nr. 5.
161. Jovaišas K. Nekaltumo prezumpcija: žinomo principo nežinomi aspektai // Teisės problemos, 2004, Nr. 4 (46).
162. Jurgaitis R. Ikiteisminio tyrimo pagreitintame procese teoriniai ir praktiniai aspektai // Jurisprudencija, 2005, Nr. 75(67).
163. Jurgaitis R. Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). - Vilnius, 2004.
164. Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas // Jurisprudencija, 2006, Nr. 1(79).
165. Kaganas I. Apie gynėjo padėtį baudžiamajame procese // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr. 1(11).
166. Kanapeckaitė J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais): daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). – Vilnius, 2004.
167. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: JUDEX, 2002.

168. Kaušinis S. Gynėjo dalyvavimas teisme // Kryžkelė, 1999, Nr. 2.
169. Kazlauskas M. Gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumas ir jo reikšmė žmogaus teisių apsaugai // Žmogaus teisių problema baudžiamajame teisėje ir baudžiamajame procese: konferencijos medžiaga. - Vilnius: Lietuvių teisininkų draugija, 2000.
170. Kazlauskas M. Naujojo baudžiamojame proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // Teisė, 2000, Nr. 37.
171. Kilinskas V. Įtariamąjį procesinis statusas // Teisė, 2003, Nr. 47.
172. Klimas T. Kardomąjį priemonė ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Teisės apžvalga, 2002, Nr. 2.
173. Kudaba P. Dėl gynybos parengtiniame tardyme // Socialistinė teisė, 1968, Nr. 3.
174. Kukaitis M. Lietuvos advokatai raginami tinkamai atlikti savo pilietinę pareigą // Justitia, 1998, Nr. 2.
175. Kuklianskis S. Išteisinio tyrimo teoriniai pagrindai // Jurisprudencija, 2005, Nr. 75(67).
176. Leonas P. Advokatų profesija ir jų organizacija. - Kaunas, 1930.
177. Lipeika K. Kas leidžiama kaltinamojo gynėjui // Socialistinė teisė, 1989, Nr. 4.
178. Merkevičius R. Baudžiamajame atsakomybės traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). – Vilnius, 2005.
179. Merkevičius R. Išteisinio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju // Teisė, 2005, Nr. 57.
180. Mikelėnas V. Konstitucinė teisė į teisminį gynimą // Socialistinė teisė, 1989, Nr. 1.
181. Mišeikis Ž. Išteisinio tyrimo pradėjimas kaip atskira baudžiamojame proceso stadija // Jurisprudencija, 2005, Nr. 67 (59).
182. Panomariovas A. Išteisinio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai ir diskusiniai aspektai // Jurisprudencija, 2004, Nr. 59(51).
183. Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). – Vilnius, 2001.
184. Paukštė A. Prisipažinimas – susitarimo objektas baudžiamajame procese // Justitia, 2002, Nr. 12.

185. Piesliakas V. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės // Socialistinė teisė, 1979, Nr. 2.
186. Piesliakas V. Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujajame Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse: habilitacinio darbo autoreferatas, socialiniai mokslai, teisė (6F). – Vilnius, 1995.
187. Pošiūnas A. Gynėjo dalyvavimas atliekant parengtinį tardymą // Teisė, 1992, Nr. 26.
188. Pradel J. Lyginamojo baudžiamojo teisė. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
189. Prapiestis J. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio komentaras // Teisės problemos, 1999, Nr. 1-2.
190. Rinkevičius J. Kaip suderinti tardytojo ir gynėjo interesus // Socialistinė teisė, 1990, Nr. 2.
191. Sesickas L. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reforma // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr. 2 (12).
192. Sesickas L. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reforma // Lietuvos advokatūra: Lietuvos advokatų tarybos žurnalas, 2004, Nr. 3-4 (13-14).
193. Sirvydis V. Be kaltės kalti: nekaltumo prezumpcija ir intrigos teisė. Pranešimas skaitytas 2005 kovo 25 d. Mykolo Romerio universitete vykusiame forume „Kriminogeniškumas – viešoji informacija - teisinė valstybė“.
194. Stungys K. Baudžiamojo proceso įstatymas – tiesos nustatymo metodas // Justitia, 1996, Nr. 1.
195. Stungys K. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai // Jurisprudencija, 2004, Nr. 52 (44).
196. Stungurys T. Advokato ginamoji pozicija ir jos derinimas su teisiuuoju // Socialistinė teisė, 1977, Nr. 4.
197. Šličytė Z. Kaltinamojo gynyba parengtiniame tardyme // Socialistinė teisė, 1984, Nr. 1.
198. User J. Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai. – Vilnius: Naujoji Rosma, 2001.
199. V.R. Privalomas gynimas // Teisininkas: Antri metai, 1938, Nr. 1(7).
200. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000.
201. Vaišvila A. Teisės teorija.- Vilnius: Justitia, 2002.

202. Vaišvila A. Teisinis personalizmas (metodas teisėkūros modelio teorinėms prielaidoms sukurti) // Teisės problemos, 2001, Nr. 4.
203. Vansevičius S. LDK valstybiniai-teisiniai institutai (pagal 1529 m., 1566 m., 1588 m. Lietuvos Statutus). – Vilnius: Mintis, 1981.
204. Žurauskas A. Įtariamojo teisė į gynybą // Teisė, 1991, Nr. 25.
205. Žalkauskas P. Dėl advokato dalyvavimo baudžiamajame procese // Socialistinė teisė, 1972, Nr. 3.
206. Žalkauskas P. Rungimosi principo įgyvendinimas baudžiamajame procese // Valstybinių kaltintojų seminario medžiaga / Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. – Vilnius, 1997.
207. Wessels Johannes. Baudžiamoji teisė: baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003.
208. Wolfgang Straser Ikiteisminis sulaikymas pagal Europos žmogaus teisių konvenciją: Tarptautinis seminaras “Teisėjo ir prokuroro kompetencijos baudžiamajame procese”. - Vilnius, 1999.
209. Oxford dictionary of Law. Third edition. - Oxford: Oxford University Press, 2000.
210. Allan T.R.S. Public interest immunity and ministers responsibilities // The Criminal law review, 1993, Nr. 10.
211. Cases and Material on the European Convention on Human Rights / by Alastair Mowbray. - London, 2001.
212. Charles H. Whitebread, Christopher Slobogin Criminal Procedure. An analysis of Cases and Concepts. - New York: Foundation Press, 2000.
213. Chevallier J., L' Etat de Droit, Rev. Dr. Pub., 1988 // www.oboulo.com/expose/etat-droit-chevallier.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
214. Dennis I. The Criminal Justice and Public Order Act. The evidence provisions // The criminal law review, 1995, Nr. 3.
215. Easton S. The Right to Silence. -Aldershot: Avebury, 1991 // <http://www.parliament.vic.gov.au?sarc/RTS%20Issues/issuesch2.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-03-10.
216. Franchimont M. ET. al., Manuel de Procédure pénale, 1989 // www.droit.ulg.ac.be/perso/index.html?idperso=u013298&menu=pub&unite=. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.

217. Frank J. Courts on Trial. - N.Y., 1963 // www.press.princeton.edu/titles/606.html.
Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
218. Gruza E. Opinia biegtęgo na tle zasady kontradyktoryjności // Jurisprudencija, 2001, Nr. 22(14).
219. Mirfield P. Regulation of Investigatory Powers Acts 2000 (2): evidential aspects // The criminal law review, 2001, Nr.2.
220. P.H.Bolle, La preuve en procédure pénale comparée, Le droit suisse, RIDP, 1992 // www.aedulg.be/Cours/Penalsocialletl12006.pdf. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
221. Pradel J. Droit pénal. T. II. Procédure pénale. – Paris: Dalloz, 2000.
222. Robert J. Sharpe. The law of habeas corpus. – Oxford: Clarendon Press, 1989.
223. Roxin C. Strafverfahrensrecht, 1991 // www.eub.tu-darmstadt.de/ulb/fach/recht/lbs_lx.html. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
224. Sanders A. From Suspect to Trial // The Oxford Handbook of Criminology. - Oxford, 1994.
225. The Royal Commission on Criminal Justice Report. Presented to Parliament by Command of Her Majesty. L.: HMSO, 1993 // www.lib.haifa.ac.il/www/staff/carmi/carmi_sh_d_g.txt. Prisijungimo laikas: 2007-05-10.
226. Общая теория прав человека / Институт государства и права Российской академии наук: руководитель авторского коллектива А.А.Лукашева - Москва: Норма. 1996.
227. Правовая система Нидерландов.- Москва, 1998.
228. Предварительное заключение в регионе Балтийского моря: рабочие материалы семинара по проблемам предварительного заключения в Санкт-Петербурге. - Пушкин, 2003.
229. Юридическая ответственность: проблемы теории и практики: сборник научных трудов. – Минск, 1996.
230. Типичные ошибки при определении судом допустимости доказательств // Российская юстиция, 2001, Nr.1.
231. Уголовный процесс / под ред. З.Ф.Коврига. - Воронеж: ВГУ. 2003.
232. Аврах Я.С. Психологические проблемы защиты по уголовным делам. – Казань, 1972.
233. Адаменко В.Д. Особенности охраны обвиняемого: материалы Международной научно-практической конференции. Ч. 1.- Екатеринбург, 2005.

234. Адаменко В.Д. Сущность и предмет защиты обвиняемого. – Томск, 1983.
235. Акинча Н.А. Участие защитника на предварительном следствии. - Саратов: Приволжское книжное издательство, 1987.
236. Аликперов Х.Д. Актуальные проблемы допустимости компромисса в борьбе с преступностью // Актуальные проблемы прокурорского надзора. Вып. 4. Компромисс как эффективное средство в борьбе с преступностью. – Москва, 2000.
237. Астафьев Ю.В. Оперативный эксперимент и провокация: критерии разграничения: материалы Международной научно-практической конференции. Ч. 1. - Екатеринбург, 2005.
238. Багаутдинов Ф. Принцип незлоупотребления процессуальными правами в уголовном процессе: материалы Международной научно-практической конференции. Ч. 1. - Екатеринбург, 2005.
239. Белканов Е., Казаков А. К вопросу о полномочиях защитника по собиранию доказательств: материалы международной научно-практической конференции. - Екатеринбург, 2005.
240. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность.- Москва, 1976.
241. Бруснцин Л.В. Ограничение права на свидания защитника с подзащитным в национальном и международном праве // Государство и право, 2002, №. 11.
242. Быданцев Н.А. Реализация принципа диспозитивности или неконституционность статьи 427 УПК РФ: материалы Международной научно-практической конференции. Ч. 1. - Екатеринбург, 2005.
243. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – Тула, 2000.
244. Головки Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции.- Москва, 1995.
245. Головки Л.В. Новый УПК Российской Федерации в контексте сравнительного уголовно-процессуального права // Государство и право, 2002, №. 5.
246. Головки Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования соотношение понятий // Государство и право, 2000, №. 6.
247. Гриненко А.В. Обоснованность задержания и заключения под стражу по УПК РФ // Журнал российского права, 2003, №. 9.

248. Громов Н.А., Курушин С.А. Гарантии права на защиту обвиняемого в досудебных стадиях по УПК РФ. – Москва: Издательский дом Шумиловой И.И., 2005.
249. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики.- Москва, 2002.
250. Гротрайн Э. Статья 6 Европейской конвенции по правам человека: право на справедливое судебное разбирательство: (Досье по правам человека №13, русская версия). – Москва: Издательство Совета Европы, 1994.
251. Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств.- Москва: Зерцало-М., 2002
252. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / Московский психолого-социальный институт. – Москва, 2002.
253. Епихин А.Ю. Обеспечение безопасности личности в уголовном судопроизводстве. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс. 2004.
254. Жук О.Д. Уголовное преследование по уголовным делам об организации преступных сообществ. – Москва: Инфра-М, 2004.
255. Зайцев О. Государственная защита участников уголовного процесса.- Москва: Экзамен, 2003.
256. Зашляпин Л.А. Эволюция права и закона как фактор изменения криминалистики и возникновения теорий адвокатской деятельности.- Екатеринбург: Чароид, 2003.
257. Зинатулин З.З. Общие проблемы обвинения и защиты по уголовным делам. – Ижевск, 1989.
258. Казлаускас М. Критерии и показатели эффективности участия защитника на предварительном следствии // Тейсе, 1987, № 22.
259. Кони А.Ф. Избранные произведения: Т. 2. Воспоминания. - Москва, 1959.
260. Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. – Москва, 1965.
261. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. - Москва, 1986.
262. Либус И.А. Об эффективности деятельности защитника в стадии предварительного следствия. – Ташкент, 1971.
263. Лубшев Ю. Адвокат в уголовном деле. – Москва: Манускрипт, 1997.

264. Макаров Л.В. Участие обвиняемого и его защитника в уголовно-процессуальном доказывании: диссертация кандидата юридических наук. – Саратов, 2002.
265. Г.Малеvски, Э.Курапка Правовое регулирование применения специальных знаний в уголовно процессуальном кодексе Литовской Республики // Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики: Ч. I. Вопросы уголовного судопроизводства.- М: Академия управления МВД России, 2004.
266. Мальцев Г.В. Понимание права: Подходы и проблемы. – Москва, 1999.
267. Маркс А. Профессиональная деятельность адвоката в форме правовой консультации и риск уголовно-правовой ответственности за соучастие в совершении преступления: материалы международной научно-практической конференции. Ч. 2. - Екатеринбург, 2005.
268. Новиков С.А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе России. - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного института, 2004.
269. Павлов С. // Правна мысль, 1958, №. 5.
270. Панько Н.К. Деятельность адвоката-защитника по обеспечению состязательности.- Воронеж, 2000.
271. Попов С. Нормы нового УПК РФ о подозреваемом не обеспечивают гарантий его конституционных прав // Российская юстиция, 2002, №. 10.
272. Порошук С.Д. К вопросу о социально-правовой защите личности // Проблемы обеспечения прав человека в деятельности органов внутренних дел.- Москва, 1994.
273. Притт Д. Шпионы и осведомители на скамье свидетелей. – Москва, 1960.
274. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Наука, Альфа, 2000.
275. Соловьев А.В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств. – Саратов, 1998.
276. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. – Саратов, 1978.
277. Тарбагаев А.Н. Понятие и цели уголовной ответственности. – Красноярск, 1986.

278. Торянников А.Г. Адвокат в уголовном процессе (деятельность адвоката по оказанию юридической помощи обвиняемому в реализации прав на заявление ходатайств и принесения жалоб). – Москва, 1987.
279. Трунов И.Л. Защита прав личности в уголовном процессе. - Москва: Юриспруденция, 2005.
280. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. - Москва: Юрлитинформ, 2001.
281. Шиндляпина М.Д. Стадии юридической ответственности. – Москва, 1998.
282. Эльдкин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - Ленинград, 1976.
283. Юхо И.Я. Основные черты судоустройства и судопроизводства по Стату Великому Княжества Литовского 1529 года. I Lietuvos Statutas: mokslinės konferencijos, skirtos Pirmojo Statuto 450 metinėms, pažymėti, medžiaga.- Vilnius, 1982.

INTERNETINĖS NUORODOS

284. <http://www.eu-china-humanrights.org/seminars/ds0406.php>. Prisijungimo laikas: 2006-12-21.
285. [www.europol.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/COM/COM_COM\(2004\)0328_/COM_COM\(2004\)0328_lt.pdf](http://www.europol.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/COM/COM_COM(2004)0328_/COM_COM(2004)0328_lt.pdf). Prisijungimo laikas: 2006-11-20.
286. <http://curia.eu.int/en/institi/services/traduction/role.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-11-20.
287. <http://www.gisdevelopment.net/policy/india/riht/indu002.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-11-20.
288. <http://tm.lt/?item=metatask>. Prisijungimo laikas: 2006-09-15.
289. 0904_011.doc Seimo posėdžio stenograma.
www.infolex.lt/tpial/Default.asp?selid=148&lang=0&subid=177-14k-17. Prisijungimo laikas: 2006-09-15.
290. <http://www.icc-cpi.int/defense.html>.
291. Public Defenders Office. New South Wales. A paper by District Court Judge John Nicholson SC when he held the position of Senior Public Defender.
<http://66.102.9.104/search?q=cache:G6t6m1ercbcJ:www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/pd>. Prisijungimo laikas: 2006-09-15.
292. Atviros Lietuvos Fondas. Teismų sistemos būklės apžvalga
<http://www.osf.lt/lt/main.htm>. Prisijungimo laikas: 2006-09-15.
293. 2004 vasario 5 d. CAT/C/CR/31/5 Komiteto prieš kankinimus pateiktos išvados, įvertinus ataskaitas, kurias pateikė valstybės dalyvės pagal Konvencijos dėl žiauraus elgesio 19 straipsnį, duomenys.
<http://64.233.183.104/search?q=cache:hkv8hpywmDoJ:www.urm.lt/data/5/LF103015..>. Prisijungimo laikas: 2006-08-23.
294. www.vescc.com/constitution/georgian-constitution-rus.html. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
295. <http://www.italyproject.ru/offciali/constitution/constitution.html>. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
296. <http://usconstitution.net/const.html#Am6>. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.

297. <http://polity.org.za/html/govdocs/constitution/saconst02.html?rebookmarb=1#38>.
Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
298. <http://www.parlam.kz/constitution.asp?Part=2>. Prisijungimo laikas:
2006-06-28
299. http://www.online.bg/law/const/const2_b.htm. Prisijungimo laikas:
2006-06-28
300. http://www.president.gov.ua/ru/content/10302_r.html. Prisijungimo laikas:
2006-06-28.
301. www.tm.lt. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
302. www.exjure.com. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
303. www.pd.lt. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.
304. <http://www.echr.ru/documents/doc/2461487/2461487.htm>. Prisijungimo laikas:
2006-06-28.
305. www.nplc.lt. Prisijungimo laikas: 2006-06-28.

BYLOS:

306. Administracinė byla -8602/2002. Teismo nutartis 2002 balandžio 25 d. // www.lvat.lt. Prisijungimo laikas: 2005-04-12.
307. Baudžiamoji byla Nr. 1-53-02/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
308. Baudžiamoji byla Nr. 1-637- 18/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
309. Baudžiamoji byla Nr. TI-629-16/04. Kauno m. apylinkės prokuratūros archyvo byla.
310. Baudžiamoji byla Nr. 1-419-11/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
311. Baudžiamoji byla Nr.1¹-161-01/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
312. Baudžiamoji byla Nr. S-1-309-10/04. Rokiškio raj. PK archyvo byla.
313. Baudžiamoji byla Nr. 1-149-02/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.

314. Baudžiamoji byla Nr. 1-53-02/04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
315. Baudžiamoji byla Nr. 1-637- 18/ 04. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos archyvo byla.
316. Baudžiamoji byla Nr. 12-1-1149-05. Vilniaus m. 3 PK archyvo byla.
317. Baudžiamoji byla Nr. 10-1-40019-05. Vilniaus m. VPK Turtinių nusikaltimų skyriaus archyvo byla.

ANKETA

Ši anketa parengta rengiant darbą apie teisės į gynybą reglamentavimo ir realizavimo problemas per ikiteisminį tyrimą Lietuvos baudžiamajame procese. Anketa yra viena iš priemonių siekiant išsiaiškinti įstatymų, reglamentuojančių teisės į gynybą, reglamentavimą baudžiamajame procese, realizavimą praktikoje bei siekiant išsiaiškinti, ar galiojantis BPK sudaro sąlygas visiškai realizuoti įtariamajam (kaltinamajam) įstatymo suteiktas procesines teises

Anketa anoniminė, visa gauta medžiaga bus panaudota apibendrinamajai analizei. Kiekvieno Jūsų nuomonė yra svarbi, todėl prašome nuoširdžiai atsakyti į klausimus. Prie kiekvieno klausimo pažymėkite (užbraukdami kvadrata, esantį prie atsakymo) labiausiai Jums tinkantį atsakymo variantą. Jei, Jūsų nuomone, tinka keli atsakymo variantai, tai pažymėkite visus pasirinktus variantus.

Ačiū

DUOMENYS APIE RESPONDENTĄ

1. Darbovietė

1. Teismas:

1.1 Aukščiausiasis

1.2 Apeliacinis

1.3 Apygardos

1.4 Apylinkės

2. Prokuratūra:

2.1 Generalinė

2.2 Apygardos

2.3 Apylinkės

3. Ikiteisminio tyrimo įstaiga:

3.1 Lietuvos kriminalinės policijos biuras

- 3.2 Vyriausiasis policijos komisariatas
- 3.3 Teritorinis policijos komisariatas
- 4 Advokatūra

2. Darbo stažas

- 2.1 iki 3 metų
- 2.2 nuo 3 iki 10 metų
- 2.3 daugiau nei 10 metų

3. Išsilavinimas

- 3.1 teisinis universitetinis
- 3.2 teisinis neuniversitetinis
- 3.3 neteisinis, bet aukštasis
- 3.4 aukštesnysis

4. Jūsų manymu, teisė į gynybą baudžiamajame procese tai:

- 4.1 įtariamajam suteiktos procesinės teisės
- 4.2 įtariamajam suteiktos procesinės galimybės gintis nuo pareikšto įtarimo arba

kitaip sušvelninti savo teisinę padėtį

4.3 tai visuma procesiniame įstatyme ir tarptautinėje praktikoje įtvirtintų teisėtų priemonių ir būdų, užtikrinančių įtariamojo (kaltinamojo) asmens turtinių / neturtinių, asmeninių bei socialinių teisių apsaugą; tai įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir pareigų kompleksas, leidžiantis aktyviais veiksmais (ar neveikimu) gintis nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo) dalyvaujant įrodinėjimo procese arba leidžiantis sušvelninti procesinę padėtį ar gresiančią kriminalinę bausmę.

- 4.4 įtariamojo apsaugos nuo pareigūnų savivalės procesinė garantija
 - 4.5 procesinė privilegija
 - 4.6 kita
-
-
-
-

5. Ar teisės į gynybą teisinis įstatyminis reglamentavimas pakankamas, kad būtų apsaugotos įtariamojo teisės ir teisėti interesai per ikiteisminį tyrimą?

- 5.1 taip

5.2 ne

5.3 nežinau atsakymo

6. Ar įtariamojo teisių spektras ikiteisminiame tyrime turi būti plečiamas?

6.1 taip

Dėl kokių priežasčių

6.2 ne

Dėl kokių priežasčių

6.3 nežinau atsakymo

7. Ar galiojantis BPK ir kiti įstatymai pakankamai garantuoja efektyvią teisės į gynybą realizaciją ikiteisminiame tyrime?

7.1 taip

7.2 ne

7.3 nežinau atsakymo

8. Ar būtina išsamiai aiškinti įtariamajam kiekvieną teisės į gynybą struktūrinį elementą?

8.1 taip

8.2 ne

8.3 ne, tai gynėjo pareiga

8.4 būtina, jei to pageidauja įtariamasis

8.5 nežinau atsakymo

9. Ar prieš įtarimo pareiškimą būtina supažindinti įtariamąjį su visais surinktais duomenimis?

9.1 taip

9.2 taip, išskyrus operatyvinės veiklos metu gautus duomenis

9.3 ne

9.4 nežinau atsakymo

Kiti klausimai skirti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ar ikiteisminio tyrimo teisėjams

10. Ar Jūs visada informuojate įtariamąjį apie jo teises ir jų realizavimo galimybes?

10.1 visada

10.2 niekada

10.3 retkarčiais

10.4 išvardinu, mano manymu, svarbiausias teises

11. Kokia apimtimi išaiškinat įtariamajam jo procesines teise ir pareigas?

11.1 išvardinu teises, numatytas LR BPK 21 str.

11.1 išvardinu teises, numatytas LR BPK 21 str. ir išskiriamas mokslo doktrinoje

11.3 teisių nevardinu, o leidžiu jam pačiam perskaityti procesiniame įstatyme

11.4 teisių vardinimas – nereikalingas formalumas ir laiko gaišinimas

ANKETA

Ši anketa parengta rengiant darbą apie įtariamojo teisės į gynybą reglamentavimo ir realizavimo problemas per ikiteisminį tyrimą Lietuvos baudžiamajame procese. Anketa yra viena iš priemonių siekiant išsiaiškinti įstatymų, reglamentuojančių teisės į gynybą, reglamentavimą baudžiamajame procese, realizavimą praktikoje bei siekiant išsiaiškinti, ar galiojantis BPK sudaro sąlygas visiškai realizuoti įtariamajam įstatymo suteiktas procesines teises.

Anketa anoniminė, visa gauta medžiaga bus panaudota apibendrinamajai analizei. Kiekvieno Jūsų nuomonė yra svarbi, todėl prašome nuoširdžiai atsakyti į klausimus. Prie kiekvieno klausimo pažymėkite (užbraukdami kvadratą, esantį prie atsakymo) labiausiai Jums tinkantį atsakymo variantą. Jei, Jūsų nuomone, tinka keli atsakymo variantai, tai pažymėkite visus pasirinktus variantus.

Ačiū

BENDRIEJI DUOEMENYS**1. Jūs esate:**

- 1.1 įtariamasis
- 1.2 kaltinamasis
- 1.3 nuteistasis
- 1.4 nežinau savo procesinės padėties

2. Kokio nusikaltimo padarymu Jūs buvote įtariamasis, kaltinamas ar nuteistas?

- 2.1 nesunkaus (didžiausia įstatyme numatyta bausmė neviršija 3 metų laisvės atėmimo)
- 2.2 apysunkio (didžiausia įstatyme numatyta bausmė viršija 3 metus, bet neviršija 6 metų laisvės atėmimo)
- 2.3 sunkaus (didžiausia įstatyme numatyta bausmė viršija 6 metus, bet neviršija 10 metų laisvės atėmimo)
- 2.4 labai sunkaus (didžiausia įstatyme numatyta bausmė viršija 10 metų laisvės atėmimo)

3. Ar tai Jūsų pirmas teistumas

3.1 taip

3.2 ne

4. Ar žinojote apie įstatymo suteiktas procesines teises įtariamajam per ikiteisminį tyrimą?

4.1 taip

4.2 ne

5. Jeigu žinojote, nurodykite informacijos šaltinį

5.1 ikiteisminio tyrimo pareigūnas

5.2 prokuroras

5.3 ikiteisminio tyrimo teisėjas

5.4 advokatas (gynėjas)

5.5 sužinojau patekęs į įkalinimo įstaigą

5.6 draugai

5.7 nežinau atsakymo

6. Ar Jūs buvote neteisėtai suimtas per ikiteisminį tyrimą?

6.1 ne

6.2 per visą ikiteisminį tyrimą

6.3 per dalį ikiteisminio tyrimo

6.4 nežinau atsakymo

7. Ar per suėmimą ikiteisminio tyrimo metu, Jums buvo suteikta galimybė matytis su šeimos nariais ar jiems prilygstantiems asmenimis?

7.1 taip. Iš karto po suėmimo

7.2 taip. Praėjus kelioms dienoms po suėmimo

7.3 ne

7.4 nebuvo suimtas

7.5 nežinau atsakymo

8. Ar Jums pakankamai buvo išaiškinta teisė turėti gynėją?

8.1 taip

8.2 ne

9. Ar Jūs turėjote gynėją (advokatą) per ikiteisminį tyrimą?

9.1 taip

9.2 ne

9.3 nežinau atsakymo

10. Jeigu per ikiteisminį tyrimą Jūs turėjote gynėją (advokatą), kaip dažnai galėjote naudotis jo teikiamomis teisinėmis paslaugomis?

- 10.1 per visą ikiteisminį tyrimą
- 10.2 tai per kai kuriuos proceso veiksmus
- 10.3 neturėjau gynėjo
- 10.4 gynėjo niekad nemačiau
- 10.5 nežinau atsakymo

11. Gynėjas per ikiteisminį tyrimą

- 11.1 Jūsų samdytas
- 11.2 gynėją pasamdė šeimos nariai ar draugai
- 11.3 gynėją paskyrė ikiteisminio tyrimo pareigūnas/prokuroras
- 11.4 neturėjau gynėjo
- 11.5 nežinau atsakymo

12. Jeigu Jūs neturėjote gynėjo per ikiteisminį tyrimą, kokios priežastys tai nulėmė?

- 12.1 neturėjau lėšų gynėjui samdyti
- 12.2 gynėjas man nereikalingas
- 12.3 nesuradau man priimtino gynėjo
- 12.4 valstybinio gynėjo nepageidavau
- 12.5 nežinau atsakymo

Kiti trys klausimai skirti tik tiems respondentams, kurie neturėjo gynėjo per ikiteisminį tyrimą dėl finansinių sunkumų.

13. Ar Jūs prašėte tyrėjo, kad jis paskirtų gynėją?

- 13.1 ne
- 13.2 taip, atkakliai
- 13.3 taip, bet neatkakliai
- 13.4 nežinau atsakymo

14. Ar Jūs prašėte tyrėjo, kad Jūsų išreikšta pozicija dėl gynėjo dalyvavimo būtų užfiksuota procesiniame dokumente?

- 14.1 ne
- 14.2 taip, atkakliai
- 14.3 taip, bet neatkakliai
- 14.4 nežinau atsakymo

15. Ar Jūsų prašymas, nurodytas 13 p., buvo patenkintas?

15.1 ne

15.2 taip

16. Ar Jums buvo išaiškinta įtarimo (kaltinimo) esmė?

16.1 taip

16.2 ne

16.3 nežinau atsakymo

17. Ar, Jūsų manymu, tyrėjas mėgino įsitikinti, kad Jūs adekvačiai supratot įtarimo (kaltinimo) esmę?

17.1 taip

17.2 ne

17.3 nežinau atsakymo

18. Ar buvo išvardintos Jums įstatymo suteiktos teisės bei jų realizavimo galimybės?

18.1 taip

18.2 ne

18.3 norėdamas įsitikinti, kad įtariamasis suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą

18.4 nežinau atsakymo

19. Kokios iš pateiktų procesinių teisių Jums buvo išvardintos (*pažymėkite visas teises, kurios buvo išaiškintos?*):

19.1 teisė turėti gynėją

19.2 teisė naudotis nemokama gynėjo pagalba

19.3 teisė naudotis nemokama kvalifikuota vertėjo pagalba

19.4 teisė tylėti

19.5 nušalinimo teisė

19.6 apskundimo teisė

19.7 teisė pareikšti prašymus ar pateikti dokumentus bei kitą informaciją

19.8 teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams

19.9 teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis

19.10 teisė realizuoti ekspertinio tyrimo galimybes

19.11 teisė atsisakyti gynėjo ar jį pakeisti

19.12 teisė į nekaltumo prezumpciją

19.13 kitos teisės (*įrašykite*)

20. Ar buvo išaiškintas įstatymo suteiktų teisių turinys?

20.1 taip, visiškai

20.2 ne

20.3 tyrėjas formaliai paklausė, ar įtariamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo

20.4 nežinau atsakymo

21. Jūsų manymu, ar buvo realizuota teisė į gynybą per ikiteisminį tyrimą?

21.1 taip, visiškai

21.2 taip, bet nevisiškai

Kokie teisės į gynybą elementai nebuvo realizuoti?

21.3 ne

Jūsų manymu, dėl kokių priežasčių teisė į gynybą ikiteisminiame tyrime nerealizuojama?

21.4 nežinau atsakymo

22. Įtariamųjų amžiaus grupės

- 22.1 14-18 metų
- 22.2 18-25 metų
- 22.3 25-35 metų
- 22.4 35-45 metų
- 22.5 45-55 metų
- 22.6 virš 55 metų

Autorės paskelbtų mokslinių straipsnių disertacijos tema sąrašas

1. Gušauskienė M. Ikitėisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija: Mokslo darbai, Nr. 57(49). – Vilnius, 2004.
2. Gušauskienė M. Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime // Jurisprudencija: Mokslo darbai, Nr. 67(59). – Vilnius, 2005.

Pranešimai disertacijos tema mokslinėse konferencijose

1. Гушаускене М. Проблемы процессуального равноправия сторон защиты и обвинения на стадии досудебного производства: материалы международной научно-практической конференции. - Екатеринбург, 27-28 января 2005.
2. Gušauskienė M. Tiesību uz aizstāvību rašanās moments aizdomās turētajam pirmstiesas procesā: starptautiska zinātniska konference : Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās / Latvijas Universitete. – Rīga, 2007. g. 24.-27. janvāris.